

Erasmus van Rotterdam groet de lezer

De Slaafse Wil is verschenen. De voorpagina vermeldt Maarten Luther als de auteur, maar het is een boek waar velen aan gewerkt hebben. Er is ook lang aan gewerkt: men was met het drukken al een jaar geleden begonnen; dat hebben mensen, die enkele pagina's hadden gezien, mij verteld. En er is ook heel wat zorg aan besteed, zoveel is duidelijk. Het boek werd mij laattijdig bezorgd, en dan nog door een toeval. Zelf hielden zij het immers achter, om dan toch maar enkele maanden te kunnen triomferen. Dat deden niet alleen Luthers aanhangers, maar ook zij die ons beiden vijandig gezind waren, mij omwille van de literaire verlichting, hem omdat ze zijn stellingen verguisden. De tijd waarover ik beschikte om de Vrije Wil opnieuw door te nemen, om het boek van Luther te lezen (dat niet zozeer uitvoerig dan wel breedspakerig is) en voor mijn repliek, bedroeg niet méér dan tien dagen. Bovendien was ik vermoeid, en nog volop in de weer om alles tijdig klaar te krijgen voor de boekenbeurs die in het verschiet lag. Mocht iemand mij niet geloven, dan zijn er te Bazel betrouwbare mensen genoeg die hiervan kunnen getuigen. Omdat ik wist dat sommigen, toen ze lucht hadden gekregen van Luthers boek, met hun vreugde en leedvermaak nauwelijks raad wisten, heb ik toch besloten om een gedeelte van mijn repliek, hoe onafgewerkt ook, nu al tijdens de beurs te Frankfurt te publiceren, teneinde hun voorbarige zegeroes wat te temperen. Mijn repliek geldt het gedeelte waarin hij mijn voorwoord bij de Vrije Wil aanpakt; de rest volgt, wanneer ik tijd zal hebben om het onderwerp grondiger uit te werken. In de rand heb ik op een aantal plaatsen de nummers van de bewuste hoofdstukken uit Luthers betoog vermeld. Wanneer men de moeite neemt om die zelf ook in Luthers boek te nummeren, wordt het makkelijker om de passussen die ik weerleg naast mijn eigen tekst te leggen. Het ga je goed, en je kunt erop rekenen dat mijn argumentatie een klinkende overwinning oplevert.

Bazel, 20 februari 1526

Desiderius Erasmus' **Pantser** *om de Vrije Wil te beschermen* *tegen de Slaafse Wil van Maarten Luther*

boek 1

Ik hoop dat dit tot iets goeds leidt, en ga dan ook meteen van start, in Attische stijl, zonder veel omhaal dus. Ik wou dat jij hetzelfde had gedaan, Maarten Luther. Het zou je minder van je vrije tijd hebben gekost, en je vindt zo al dat je er veel te weinig hebt. Mij zou je minder werk hebben bezorgd, en ik vind zo al dat ik er veel te veel heb. Maar je wou liever doen wat sommigen van je verlangden dan hetgeen je zelf opportuun achtte, en wat was het resultaat? Je boek bulkt van dingen die niets terzake doen of gewoon overbodig zijn; Je blijft steken in gemeenplaatsen en verwijten. Heel wat van je

uitspraken slaan eigenlijk nergens op, je zit vol lepe truken, de beeldspraak die je gebruikt verbergt meestal een of andere schimpscheut, en wat een schaamteloze verdraaiingen en vervalsingen, waaruit je dan weer pathetische conclusies trekt, die op hun beurt tot beschimpingen leiden tegen iemand die dat niet verdient. Maar je vond het blijkbaar toch de moeite je kostbare uren aan dat soort zaken te verkwaselen, en daardoor zie ik mij nu zelf ook verplicht een flink stuk van de mij toegemeten spreektijd te gebruiken om te weerleggen wat jij schrijft.

Er is iets wat ik niet begrijp: mijn traktaat over de *Vrije Wil* bevat geen woord dat buiten het kader van een normaal dispuut treedt, en dat terwijl jij in je naaste omgeving wordt afgeblaft door een *Jeroen Emser*,¹ die daarin vanop afstand wordt bijgevalen door *Johannes Cochleus*.² Vanuit Engeland word je, behalve door *Rose*³ en nog anderen, vooral door *John*,⁴ de bisschop van Rochester, met heuse boekdelen uit je tent gelokt. In Frankrijk wordt *Luther* door *Jodocus Clichtove*⁵ met een *Antiluther* bestookt, en vanuit Italië neemt *Christophe de Longueil*⁶ je in een zorgvuldig geredigeerde rede onder schot. Tenslotte zijn er ook coryfeeën uit je eigen broederschap die je het leven voortdurend lastig maken, zoals *Ulrich Zwingli*,⁷ die een naar men zegt nogal bijterig boekje heeft gepubliceerd waarin jouw opvatting over de eucharistie – die je overigens voor een stuk deelt met de kerk – op de korrel wordt genomen. *Capito*⁸ en *Johannes Oecolampadius*⁹ hebben hetzelfde gedaan, weliswaar zonder je verwijten te maken, maar ze schieten toch vrij regelmatig met scherp. Welnu, dan begrijp ik niet waarop je je baseert om er tegenover hén het zwijgen toe te doen, en vindt dat uitgerekend mijn traktaat een repliek van jou vereiste, temeer daar het niet alleen gematigd is maar – om je eigen woorden te citeren – zó vol onbenulligheden staat dat het de zaak die het moest verdedigen, verprutst heeft.

Ik maak je geen verwijt omdat je mij geantwoord hebt, en ik wil ook niet weten waarom je nu pas klaar bent met een boek dat men een jaar geleden is beginnen drukken. Ik begrijp alleen niet waarom je mij in je repliek niet even hoffelijk hebt bejegend als ik dat met jou heb gedaan. Je had me in dit opzicht eigenlijk moeten overtreffen om de bezieling door de Geest, waar je voor jezelf aanspraak op maakt, waar te maken. Maar je wilde je broeders niet voor het hoofd stoten, en daar zijn er heel wat bij die ik ken en van wie de levenswandel allesbehalve evangelisch kan genoemd worden – precies datgene waarop ze zich laten voorstaan. Je hebt je al te zeer beijverd, Luther, om het hún naar de zin te maken, en dat heeft de zaak die jij verdedigt geen goed gedaan. Ik weet immers best wie je hebt willen plezieren door *Cochleus*¹⁰ en de koning¹¹ van Engeland zo hard aan te pakken. Het was de man die een soort combinatie is van twee figuren uit de Komedie,¹² *Thraso*, de aartsdomme ijdeltuit, en *Gnatho*, de slijmerd. In ieder geval was hij het niet waard dat jij op zijn aanstoken ook maar een brief zoudt hebben geschreven over een zo heikele aangelegenheid. Je had je integendeel ten volle bewust moeten zijn van de rol die je je hebt aangemeten als degene die het evangelie, nadat het méér dan vijftienhonderd jaar begraven en vergeten was geweest, weer aan het licht zou brengen en die, na in één trek komaf te hebben gemaakt met het gezag van pausen, concilies, bisschoppen en universiteiten, de hele wereld de enige onfeilbare weg naar de redding, die totnogtoe voor allen verborgen was gebleven, zou wijzen. Dat was nu toch geen zicht: iemand die als een echte *Atlas* het hele gewicht van de hemel op zijn schouders torst (je ziet het: ik heb er helemaal geen moeite mee om je alles toe te geven waar je voor jezelf aanspraak op maakt), maakt wie hij maar wil, met veel gelach en geschater, als gold het een kluchtspel,

tot mikpunt van zijn grappen, en laat zich door een zekere *Wilheyl*¹³ bij het handje nemen om iemand – een koning, maar dat wil ik hier niet gezegd hebben – nu eens in de vernieling te schrijven, dan weer te sparen. Diezelfde persoon heeft ook nog iemand anders opgestookt om een *Gesprek*¹⁴ te schrijven waarin hij *Lee*¹⁵ aanvalt, na zowel hem als jou een pak leugens te hebben wijsgemaakt. En, geloof me, de informatie die je kreeg van degene die je ertoe bracht dit boek te publiceren was al even ondeugdelijk. Mij hebben massa's geleerden, kerkprelaten, monarchen met aandrang gevraagd – bij sommigen was het een eis, dreigementen inclusief – om met al de taalvaardigheid waarover ik beschikte een groots offensief tegen jou in te zetten (zoniet zou ik als een deserteur van de kerk en een aanhanger van jouw genootschap worden beschouwd), maar ik heb ervoor bedankt. Niet omdat ik je stellingen bijtrad – want die begreep ik niet eens, zoals je terecht schrijft –, maar deels om niet ongewild schade toe te brengen aan een beweging, waar aanvankelijk bijna heel de wereld achter stond, en ook omdat ik mij ervan bewust was dat een dergelijke onderneming méér was dan ik aankon. De kans bestond dat ik, als een onbekwaam dokter, door een verkeerde behandeling de kwaal nog erger maakte. Tenslotte ging ook deze gedachte door mijn hoofd: stel eens dat God besloten heeft om voor de meer dan verdorven zeden van deze tijd een heler naar de wereld te sturen, die door snijden en branden bereikt wat met medicijnen en kompressen niet mogelijk was. Wanneer ik merkte dat ontwikkelde mensen zich achter jouw stellingen schaarden, dat je overal successen boekte zonder dat men daar iets tegen kon doen, dat die beweging, naarmate theologen en vorsten haar feller bekampten, des te meer om zich heen greep en almaar sterker werd, begon ik te denken dat God hier de hand in had. Daarom besloot ik mijn rol tot die van toeschouwer van deze tragedie te beperken, waarbij ik me, zoals *Gamaliël*,¹⁶ deze bedenking maakte: *Als God hier de hand in heeft, dan komt het mij niet toe me daartegen te verzetten; ligt de oorsprong elders, dan bloedt het vanzelf wel dood.* In *Handelingen* lezen we: *Niemand van de overigen durfde zich bij hen aan te sluiten.* Eenzelfde motief deed mij mijn handen afhouden van jullie beweging. Toen ik echter het verzoek van de vorsten niet langer kon weigeren, daar ik het voorwerp was geworden van ongegronde verdachtmakingen en vijandigheid, heb ik de *Vrije Wil*¹⁷ geschreven, maar zonder een spoor van agressiviteit, zodat jij je moeilijk een serene forum had kunnen toewensen om van gedachten te wisselen. Er waren zelfs farizeeërs die vonden dat ik eigenlijk geen polemieek voerde, maar onder één hoedje speelde met jou, omdat ik mijn klauwen zorgvuldig ingetrokken hield en mijn tanden nooit ontblootte. Ik vond in ieder geval dat ik meer dan mijn best had gedaan om te voorkomen dat jij er een aanleiding zou in zien om tegen mij als een wildeman tekeer te gaan. Zaken die je in je *Stellingname*¹⁸ nogal agressief had geformuleerd, heb ik bewust genegeerd, omdat ik daar niet over kon praten zonder je pijn te doen. Kwam het ogenblik voor een vergelijking van de moraliteit, dan ging ik aan die heikele kwestie voorbij, omdat ik jou niet voor het hoofd wilde stoten, ook al ging dat ten koste van de zaak die ik verdedig. In een bepaalde passus vermeld ik zelfs expliciet je naam om vermoedens van je af te wenden, wanneer ik schrijf: *Wat ik nu zeg is niet persoonlijk tegen Luther gericht. Ik heb de man nog nooit in levende lijve ontmoet.* En kijk maar eens hoe roerend jullie het allemaal eens zijn onder elkaar. *Philippus Melanchthon*¹⁹ schreef me om te berichten dat mijn *Vrije Wil* te Wittenberg²⁰ heel goed ontvangen is geworden, en hij voegde eraan toe dat hij het bijzonder onbillijk zou vinden indien men in de kerk niet voor zijn eigen persoonlijke mening mocht uitkomen. Wanneer jij me antwoordt, bestaat je gematigdheid erin dat je tegen anderen

misschien wel heftiger tekeer gaat, maar tegen niemand zo vijandig en bitter als tegen mij. Wil je dit een gratis bewering noemen, mij goed, maar dat zal ik straks voor iedereen nog wel even duidelijk maken. Ik noem mijn betoog een *diatribe* en een *vergelijkende studie*: wat is neutraler dan zoiets? Ik spreek me over niets uit, hoewel de materie waarover ik discussieer niet toelaat dat men zijn standpunten geheel of gedeeltelijk in vraag stelt. Vooraleer de confrontatie met jou aan te gaan doe ik bewust afstand van alle gezag dat uitgaat van keizer, pausen, concilies, universiteiten en kerkvaders, hoewel ik je daarmee in het nauw had kunnen drijven, mocht het mij aan voldoende argumenten hebben ontbroken. Ik speel het spel helemaal volgens jouw regels, hoe onbillijk die ook zijn, maar toch spreek ik jou nergens aan zoals jij mij, want ook dat heeft bij jou iets vijandigs en grimmigs. Ik ga ook niet in de aanval tegen jouw argumenten alléén, om niet de indruk te wekken dat ik het speciaal met jou aan de stok heb. Ik wil zelfs niet dat men zou denken dat ik het met jou aan de stok heb, maar alleen met je *Stellingname*. Ik zie niet welk soort blijk van consideratie je nog méér had kunnen wensen. Ben je dan zo kittelorig dat je niet duldt dat iemand ook maar een kik geeft zodra het om jouw ideeën gaat? Maar dat is net waar je iedereen toe uitdaagt. Je wilt dat mensen overhoop met je liggen. Waar blijft dan *Petrus'* raad:²¹ *Wees steeds bereid om aan ieder die erom vraagt verantwoording af te leggen over de hoop die in jullie leeft, maar met zachtmoedigheid en respect*. Paulus wil dat de bisschop een *leraar* is, geen *heethoofd*. En ook al vond je mijn betoog niet erudiet genoeg, dan had je dit woord van *Paulus*²² in je oren moeten knopen: *Zowel tegenover mensen met ontwikkeling als tegenover eenvoudigen heb ik een verplichting*. Zij die jou het meest verknocht waren durven het zwaard tegen je trekken en besparen je hun verwijten niet. En dan kun jij er niet tegen dat *Erasmus* in alle gemoedelijkheid zijn zegje doet? Dat zachtmoedige heb ik te allen prijze gehandhaafd, hoewel ik wist dat het mij niet in dank zou worden afgenomen. Het zou je tot eer hebben gestrekt, en de zaak die je verdedigt hebben gediend, indien je mij – en dat had je best gekund – daarin was gevolgd. Maar de drang om te reageren tegen het triomfalisme van sommigen, die overal uitbazuinden dat ik de winnaar en jij de verliezer was, was sterker dan jezelf. Over welke overwinning heb je het wel? Hier werd over mijn *Vrije Wil* met geen woord gerept, zodat ik op de duur bijna vergat dat ik die geschreven had. Ik heb altijd mijn zelfstandigheid willen behouden, en heb aan niets een groter hekel dan aan klieken die mij onvoorwaardelijk trouw zweren. Toen jouw boekje echter als vanuit een hinderlaag plots op de proppen kwam, was het, menslief! in jouw rangen een heisa van jewelste en weerklonken zegekreten alom: *Er is werk aan de winkel voor Erasmus! Waar hij nú mee te maken krijgt zal méér pijn doen dan zijn niersteen!* en nog meer van dergelijke hoogst evangelische uitlatingen. Maar het vitriool dat uit je pen vloeide noch de brooddronken zegekreten konden bereiken dat ik mij voor het schrijven van deze *Verdediging* veeleer door mijn gevoelens dan door mijn verstand liet leiden. Bij het gesproken woord gebeurt het wel eens dat temperament het wint van de rede. In een geschreven betoog mag men zijn gevoelens niet aan bod laten komen. Niet wat jij in een bepaalde gemoedstoestand juist vindt is van belang, maar wat te allen tijde de toets kan doorstaan. Nu moet ik, om eerlijk te zijn, wel toegeven dat ik met die gevoelens niet zo'n harde strijd heb moeten leveren. Na zovele brieven en lasterlijke pamfletten ben ik dat soort scheldpartijen wel gewoon geraakt.

Maar je wilt weten of je kwetsende woorden mij geraakt hebben, en in welke mate. Ik wou dat je zo'n vijf jaar geleden, toen je nog hoog met me opliep, je pen tegen mij had

gescherpt, en dat je je toen een stuk vijandiger had opgesteld dan nu. Het antwoord dat je mij nu geschreven hebt is ronduit agressief te noemen, en toch wil je je, godbetert, ook nog als een goedmenende vriend voordoen. Dan moeten jij en je getrouwen echter goed beseffen dat ik niet zo stom ben om mij door dergelijke truken in de luren te laten leggen, en dat ik ook niet zo licht van mijn stuk ben te brengen dat je verwijten enige indruk op mij zouden maken. Het ware eenvoudiger geweest indien je jezelf gelijk was gebleven en je je razernij ongeremd op me had botgevierd, want is het niet jouw gewoonte om in leeuwenvel en met de knots²³ in de hand je zaken te regelen? Nu heb je daar een vossenvachtje aangenaaid, en smeer je me giftige honing om de mond. Bovendien was het nodig dat je voor je verhaal, waar je anderhalf jaar hebt op gebroed, de hulp inriep van ene meneer *Schoonwoort*²⁴ om de tekst te redigeren er wat retorische foefjes aan toe te voegen, want je had het immers met een retor aan de stok. Ik ken je stijl wel, één groot geweld, veel lawaai, een vloed die alles meesleurt wat hij op zijn weg tegenkomt, rotsen en bomen inclusief. De stijl van de heer *Schoonwoort* heeft een milder debiet, maar de stroom van zijn woorden voert tonnen venijn met zich mee. Het ontgaat me niet wie dat kan geweest zijn: het is één van die lui die zowat al hun welbespraaktheid – en dit zijn jouw eigen woorden, wanneer je je vriendelijk en attent wilt voordoen – uit mijn boeken hebben geput. Het overkomt me wel meer dat ik in de wonden die men mij toebrengt mijn eigen pijlen herken. Maar aan één ghost-writer had je niet genoeg: in het heetst van de strijd laat je ook nog je *Patroclus* op me los om me zowel met jouw als zijn eigen wapens – ik bedoel: spreekvaardigheid – te bekampen. De man heeft immers zo weinig te vertellen dat ik zijn virtuositeit nog ergerlijker vind dan zijn argumenten. En denk nu maar niet dat mijn fantasie een loopje met me neemt, wanneer ik mij op subtiele stijlverschillen baseer: er is er maar één die kan wat hij heeft klaargespeeld. Overigens ben ik ook van elders op een heel bijzondere manier met zijn verbaal talent vertrouwd. Die eerste retor is welbespraakt, maar hij mist belezenheid in literatuur van het betere soort, en grammatica is niet zijn sterkste kant. Als jij er geen probleem mee hebt dat een aantal goedkope effectjes veeleer aan hem dan aan jou worden toegeschreven, dan wil ik dat graag geloven. Er staan in dat boek van jou echter zaken die zo flauw en onhandig zijn, dat geen mens me kan doen geloven dat ze van jou afkomstig zijn, en ik zal er je te gelegener tijd wel op wijzen. Maar dat alles maakt dat mijn positie een stuk minder benijdenswaardig is dan die van een gladiator. In de arena gaat het man tegen man, de man met het net tegen die met het zwaard. Ik moet het tegen méér dan één tegelijk opnemen, en als het er dan toch maar één is, dan is het wel een *Geryon*.²⁵ *Isaac*²⁶ herkende er twee in één man. Ik daarentegen hoor in hetzelfde boek diverse stemmen en stijlen klinken. Ik krijg met een heuse falanx te maken, gewapend met talenkennis, eruditie en beschimpingen enerzijds, met lepe truken, spitsvondigheid en inluispraktijken anderzijds. Nu zal je wel de werkwijze van je ghost-writers herkennen, die gedacht hebben: *We moeten zelfbeheersing aan de dag leggen, en niet zomaar afgeven op Erasmus, want dan zou hij niet langer in verdenking staan bij de vorsten, en zou hij ook door theologen en monniken niet langer verguisd worden. Maar de man is tuk op zijn roem. We moeten dus voortdurend hameren op zijn onwetendheid, hem als een onbeduidend iemand voorstellen, en geen gelegenheid laten voorbijgaan om aan onze geringschatting en ons misprijzen voor hem uiting te geven. Dat zal hem pijn doen. Maar we moeten geloofwaardig overkomen, en daarom zullen we af en toe ook wat complimentjes inlassen, vriendschap voorwenden, en de grondtoon moet veeleer meewarig zijn dan*

*vijandig. Zijn brille en talent zullen we hem grif toegeven: zo kan de lezer zich vergewissen van onze goodwill en positieve ingesteldheid, en zal hij denken dat we hem ook graag al het andere zouden hebben gegund, indien hij dat verdiend zou hebben. Vervolgens zullen we het odium en de verdenking die op hem rusten, met alle mogelijke middelen doen toenemen en op de spits drijven. Om dat te bereiken moeten we de indruk wekken dat hij wel aan onze kant staat, maar daar niet voor wil uitkomen omdat hij bang is, en de douceurtjes niet aan zijn neus wil zien voorbijgaan. De sofisten²⁷ moeten uit de vergelijking met hem als de beteren te voorschijn komen. Tenslotte moeten we maken dat we met ons verhaal zowel bij de enen als bij de anderen goed scoren: bij de broeders, omdat hij het bij hen al lang verkorven heeft, en bij de sofisten en farizeeërs, die hem niet kunnen luchten vanwege zijn affiniteit met de klassieke letteren. De kroon op het werk wordt een spervuur van spot en beschimping; de man is oud en bangelijk, en als een uitputtende lawine van argumenten niet volstaat om hem te overbluffen, dan krijgen we hem wel klein met een campagne van vernietigende kritiek. Ziedaar hoe eenvoudige, evangelische lui te werk gaan. Geen verstandig mens die ze niet onmiddellijk doorheeft, maar zelf vinden ze dat ze het aardig aan boord hebben gelegd. Kan het iemand ontgaan dat dit de omhelzing van de schorpioen is, alvorens hij steekt met zijn angel? Wie ziet niet dat dit de vergiftigde beker is, waarvan de rand met honing is bestreken? Wil je de omhelzing, de honing? *'Achtenswaardige Erasmus; mijn beste, dierbare Erasmus, begiftigd met alle gaven en talenten, bron van welsprekendheid, aan wie de letteren alles te danken hebben etc.'* Maar daarna is het diezelfde lovenswaardige Erasmus, *wiens geschriften zo goddeloos zijn dat zelfs de goddeloze sofisten ervan walgen; hij belastert God en is – nog erger! – volstrekt ongelovig: diep in zijn hart schuilt een Epicurus²⁸ en een atheïstische Lucianus²⁹, en bij zichzelf denkt hij: 'God bestaat niet, en als hij bestaat, dan zullen de mensen hem een zorg wezen.'* Dat is de angel, het dodelijk vergif van de pad. Als dat boek van jou niet op iedere bladzijde vol dergelijke aardigheden staat, dan wil ik voor een nog groter leugenaar doorgaan dan Kretenzers al zijn. Is het daarentegen zo dat je dat soort praat inderdaad voortdurend ingelepeld krijgt, dan wil ik graag wel eens weten of je ooit nog agressiever tegen iemand bent uitgevaren dan nu tegen mij. Wat je schrijft is zo inconsequent als het maar zijn kan, zodat je onoprechtheid voor eenieder overduidelijk is. Hoe rijm je het aan elkaar dat iemand die je zo dierbaar is – een broeder dan nog, die respect verdient en alle goede eigenschappen in de overtreffende trap bezit – op dezelfde bladzijde *goddeloos* wordt genoemd, *godlasterend*, en, waarom niet, een *atheïst*? Neem jij de mensen dan eigenlijk voor zwammen, en meen je echt dat ze niet merken wat jou bezielt om dit alles te schrijven – waarbij je tegelijk koud en warm blaast, in dezelfde beker honing en venijn aanreikt, in de ene hand een brood laat zien, en met de andere een steen gooit? Wat moet men ermee aan wanneer je in 't lang en breed uitweidt over mijn ongeëvenaarde welbespraaktheid, en het compleet gebrek daaraan bij jezelf? Wat doet welbespraaktheid ertoe in mijn traktaat over de *Vrije Wil*? Op die vermeende welbespraaktheid laat ik mij niet voorstaan, ik erken ze niet en streef er ook niet naar. En mocht ik dan al welbespraakt zijn, dan heb ik daar zeker in de *Diatriben* niet mee uitpakkt, hoewel er gelegenheid te over was om het te doen. En, zeg me eens, wanneer heb ik geklaagd over het gebrek daaraan bij jou? Wanneer heb ik van jou welsprekendheid verlangd? Ik wou dat je zo gematigd en eerlijk was als je welsprekend bent! Bovendien staat het wel een heel eind van evangelische eenvoud af om je telkens weer te verontschuldigen voor je gebrek aan welsprekendheid en intussen stiekem een*

beroep te doen op iemand die dat in de hoogste mate is. Want dat maakt de vlotte stijl van het boek voldoende duidelijk. Het is geen compliment iemand welbespraaktheid toe te schrijven wanneer die gepaard gaat met totale onwetendheid. Is het een compliment een zestigjarige talent toe te schrijven en hem *beloftevol* te noemen? Als ik nu pas *talent* heb, wanneer komt dan ook nog de wijsheid? Het is echter een zoveelste foef vanwege jouw meneer *Schoonwoort*: mijn zozegde welbespraaktheid erkennen, om me daarna op een geloofwaardige manier alle kennis te ontzeggen; zozegd mijn talent roemen, om vervolgens de beschuldiging van onoprechtheid aannemelijker te maken. Bovendien neem je de verdienste die je mij aan het begin van je boek toeschrijft in de loop van het betoog terug, wanneer je van *Erasmus* een complete idioot maakt, die zelfs wat zonneklaar is niet ziet. En die hoogstwelbespraakte kerel blijkt telkens weer een knoeier van jewelste, wanneer hij maar niet snapt waar het op aankomt, elementen aanvoert die niet terzake doen of het standpunt dat hij verdedigt helemaal onderuit halen. Zijn definities kloppen niet, de structurering evenmin, en de gedachtegang is al helemaal een ramp. Kortom, hij zondigt tegen zowat alle regels van de retorica. En wie dit alles schrijft is – of ik moet me vergissen – dezelfde als degene die mij ooit een brief stuurde waarin mijn welbespraaktheid in één adem met deze van Cicero wordt geroemd. Je begrijpt hoezeer ik in de wolken was: ik heb toen onbedaarlijk gelachen. Tevens maak je mij het verwijt dat ik alles wat ik aan retorica in huis heb in de *Diatriben* tegen je *Stellingname* in het gelid heb gebracht. Welnu, ik heb aan dat werk amper een tiental dagen besteed. Retorische opsmuk was daarbij wel de laatste van mijn zorgen – hoewel ik daar eigenlijk nóóit echt wakker van lig. Wat je schrijft zit vol innerlijke tegenspraak, een duidelijk bewijs dat je geen woord meent van wat je zegt. Van welsprekendheid blijft er dus maar weinig over. Dan is er nog het talent, waar je het aan het begin van je boek over had. Maar het betoog in mijn *Diatriben* *mist scherpte, is blind, slaapt, hallucineert, lijdt aan geheugenverlies, snapt niet wat anderen bedoelen, begrijpt haar eigen woorden niet eens*. Ziedaar Erasmus' talent! Je blaast warm en koud, Luther, en dat doen enkel zij wier woorden weinig met waarheid, maar alles met berekening te maken hebben.

Met de eenduidigheid van je betoog is het al niet veel beter gesteld, wanneer je aan het begin opmerkt dat met het prestige van een *Erasmus* terdege rekening dient gehouden, terwijl het je in de rest van het boek alleen erom te doen is *Erasmus* zo sullig mogelijk voor te stellen, en voor de hele wereld tot een mikpunt van spot te maken. Als het prestige van een opponent jou aanzet tot het voeren van polemieken, waarom kruis je dan de degenen niet met bisschop *John van Rochester*?³⁰ Hij is erudiet, bekleedt een hoge rang, en leeft als een heilige; Telkens weer daagt hij je uit, en jij reageert niet. Nog zo'n ongerijmdheid: aan het eind van je betoog dank je mij, omdat mijn *Diatriben* jou de gelegenheid bood je standpunt te bevestigen. Als het gemeend is wat je zegt, waarom ga je dan heel je boek door ertegen te keer, hoewel de betoogtrant ervan volstrekt vreedzaam is? Maar dat bewijst natuurlijk hoe standvastig je wel bent. Samen met *Paulus* maak je aanspraak op kennis. Welnu, ik zou willen dat je dat echt kon, en dat je tegelijk blijk gaf van de evangelische geest, waar *Paulus*' geschriften van doortrokken zijn. De geest die uit jouw werk spreekt, vormt een wanklank daarmee. Denk je mij te beledigen, wanneer je mij die kennis ontzegt, nadat je haar tevoren reeds aan de oecumenische concilies, alle pausen, bisschoppen en kerkleraren van vroeger en nu, en ook alle universiteiten had ontzegt? Had ooit iemand kennis, die ook maar een duimbreed afweek van jouw opinie? Al wie voorheen als geleerd gold ondergaat, zodra hij jou tegensprekt, dezelfde

metamorfose: van een scherpziende *Lynceus* wordt hij een blinde mol, mensen worden zwammen. Toch zou je met méér recht diegenen onwetendheid aanwrijven, die uit de hoogte op je neerkijken en bijbelkennis als hun privé-domein beschouwen. Zij verklaren aan al wie het horen wil dat jij totaal onwetend bent, en voor je *paradoxe* stellingen, zoals ik ze totnutoe steeds heb genoemd, hebben ze wel ándere woorden! Voor mijn eigen onkunde ben ik altijd zonder complexen uitgekomen, en dit was trouwens mijn excuus om met jou niet te hoeven bekvechten. Als je mij dus onwetendheid verwijt, doe je net hetzelfde als wanneer men een blinde bedelaar, die jammert over zijn handicap, het verwijt zou maken dat hij bij klaarlichte dag geen steek voor zijn ogen ziet. Dagelijks smee ik de heer Jezus uit alle macht: “*Heb erbarmen, Heer, vergun mij dat ik het licht zie,*” en terwijl ik zo sta te smeken, zeg jij me: “*Zwijg, blinde!*” Meer dan eens kom ik in de *Diatriben* zelf voor mijn onwetendheid uit. Ik wou dat jij zo’n vier jaar geleden de wereld ervan had kunnen overtuigen dat ik inzake theologie totaal onkundig ben. Dan zou je mij een reuzedienst hebben bewezen, want met al de welsprekendheid die je mij toeschrijft ben ik dáár, hoezeer ik ook mijn best deed, nooit in geslaagd. En ik vrees dat je ook nu nog degenen die ik graag overtuigd zou zien die convictie niet kunt bijbrengen. Ooit werd ik toch in je commentaar bij *Galaten* geroemd als dé theoloog bij uitstek, die haat en nijd trotseerde én overwon. Zo staat het in het voorwoord. Op de frontpagina van het boek sta ik dan weer te prijken als de theoloog zonder weerga, en ook in de rest van het commentaar word ik telkens met veel égardes vermeld. *Erasmus* heeft het er bij het rechte eind, zoals steeds. Mijn vertaling uit het Grieks slaat de spijker op de kop. *Erasmus* is de beste. Je treedt er *Erasmus* volgaarne bij. En in het nawoord, dat door *Commodus Britannus* werd geschreven, bekleed jij de tweede plaats, en komt de eer het evangelie in zijn oorspronkelijke vorm te hebben hersteld in de eerste plaats *Erasmus* toe. Dan laat ik de ontelbare brieven nog achterwege, waarin ik door je getrouwen als de nummer één van de theologie word geroemd. Van zodra ik mij echter één woord liet ontvallen dat botste tegen jouw *Stellingname*, ben ik plots de grootst denkbare nul inzake theologie geworden. En als het nu eens degene³¹ was die ooit schreef dat mijn *Diatriben* bij jullie in goede aarde was gevallen, die in dit verhaal nu de eerste rol speelt? Wie zal aan jullie oordeel, dat voortdurend verandert, nog enig geloof hechten? Nochtans zou ik willen dat dit in de hoogste mate het geval was, en vooral in deze aangelegenheid. Wat zullen verstandige mensen zeggen, denk je, wanneer ze merken hoe wispelturig je bent, en ze dit pas verschenen boek vergelijken met je geschriften van weleer? Mij noem je een *Proteus*,³² maar hier kan *Proteus* niet eens aan tippen. Welke uitleg zal je geven om de tegenspraak tussen je diverse werken goed te praten? Je zal, denk ik, beweren dat de geest van het vlees je toen parten heeft gespeeld en dat je nu door de geest van Christus wordt geleid. Daar heb je natuurlijk een uitvlucht om je uit eender welke situatie te redden, gesteld dat men je gelooft. Toch waren er toen velen die positief dachten over de geest die je bezielde. Zij denken er nu wel anders over, en het wordt er niet beter op! Ga alles na wat ik geschreven heb, en als je bij mij iets dergelijks tegenkomt, dan mag je mij een *Proteus* noemen. Destijds trachtte je mij met gefleem ertoe te overhalen dat ik mij aan jouw zijde schaarde. Nu neem je aanstoot aan mijn *Diatriben* en poog je van *Erasmus* een mol te maken. Maar zo min als ik mij destijds door je loftuitingen liet inpakken, vermag ook nu je kritiek mij niet te imponeren. Ik wist dat die lof toen niet van harte was, net zoals ook nu woede en haat jou deze kritiek hebben ingegeven. Je noemde mij destijds de theoloog bij uitstek, maar dat maakte mij geen greintje geleerder. Als je nu in

de andere zin overdrijft en mij alle kennis ontzegt, dan word ik ook daar niet minder geleerd om. Wil je een bewijs hoezeer ik met die bewieroking door jou in mijn nopjes was? Ik heb je in een brief aangemaand het in dat opzicht voortaan wat kalmer aan te doen. Wil je weten in welke mate je misprijzende opmerkingen mijn zelfbeeld hebben geschaad? Ik verlang niets liever dan dat je erin zou slagen mij van je denkbeelden te overtuigen: dát is de prijs die ik, hoe schandelijk ook, bereid ben te betalen om met rust te worden gelaten. En kijk nu maar eens hoe het voor de rest met jullie eenstemmigheid is gesteld. Er is van *Melanchthon* een brief gedrukt waarin hij jou heel wat verdienste toekent, maar toch aarzelt hij niet mij boven al de ouden te stellen. Een zekere *Erasmus Alberus* dan weer, iemand uit jouw school, die zijn instructies rechtstreeks van God krijgt, stelt mij op gelijke voet met *Hieronymus* – als hij mij al niet de voorkeur geeft. Wanneer alle kerkvaders, *Hieronymus* inbegrepen, van theologie geen kaas hadden gegeten en samen met de Kerk in het duister tastten, dan heb ik niet alleen met hen te doen, maar vind ik ook mijn eigen blindheid minder erg, omdat ik die met zulke uitmuntende mannen gemeen heb. Maar zoals de eer die jouw aanhangers mij betuigen me totaal onverschillig laat, zo schep ik bijna behagen in de manier waarop jij over mij denkt. Had ik mijn boeken maar duchtig gestoffeerd met jouw denkbeelden, – mijn god! wat een theoloog zou ik dán wel geweest zijn! Maar ik ben mij bewust van mijn beperktheid, en ik heb steeds mét *Paulus* verkozen net genoeg te weten om bescheiden te blijven, omdat wetenschap opblaast, en liefde opbouwt. En ook nu nog ben ik zeer blij dat ik niet genoeg weet om de titel van aartsketter te verdienen zoals *Arius*, die een expert was in biblietiek. Daarom, *Luther*, vraag ik je met aandrang niets onverlet te laten om de wereld ervan te overtuigen dat ik op het gebied van theologie volstrekt onwetend ben. Dat is niet alleen in mijn, maar ook in jouw belang. Er worden immers door sommigen ongefundeerde geruchten verspreid, waardoor velen zijn gaan geloven dat alles wat *Luther* schrijft hem door *Erasmus* ingelepeld werd, en er zijn boeken gepubliceerd waarin ik jouw leermeester, en jij mijn leerling wordt genoemd – wat voor mij té veel eer betekent, en voor jou een belediging omdat het aan je kennis afbreuk doet. Geef die kletsmaajoors lik op stuk en verdedig datgene waar jij je op vóór laat staan: je kennis. Zo sla je twee vliegen in één klap, want je bewijst er mij tegelijk een reuzediens mee. Toch zal te gelegener tijd worden duidelijk gemaakt hoe weinig er in je uiteenzetting van die bewonderenswaardige en alomgeprezen kennis te merken valt. Maar voorlopig gaat het tussen mij en je meneer *Schoonwoort*, wiens taak het was de door jouw ontworpen schets met de nodige brillen in te kleuren en de stilistische aspecten van je boek voor zijn rekening te nemen. Zo kon de retor met zijn eigen wapens worden aangepakt. De man heeft zich uitgesloofd om je te verontschuldigen voor je gebrek aan welsprekendheid, om jouw kennis en mijn welsprekendheid op te hemelen – waarbij mijn kennis in het niet verzonk en jouw bezieling op de voorgrond werd geplaatst. Over jouw stijl heb ik nooit, al was het met één woord, geklaagd. Over je kennis heb ik al veel horen spreken, en voor mijn eigen onwetendheid ben ik altijd loyaal uitgekomen. Wat de bezieling betreft, waar jij aanspraak op maakt, had ik gewild dat je er in je geschriften evenzeer blijk van gaf als van de overtuiging waarmee je daar voortdurend op hamert. Maar dit terzijde gelaten: indien jouw meneer *Schoonwoort* zich ermee had vergenoegd mij mijn domheid, dwaasheid en onvoorstelbare onwetendheid bitter te verwijten, dan zou ik daar niet eens op gereageerd hebben. Maar hij beticht mij ook van goddeloosheid, godslander (en dit niet éénmaal) en zelfs atheïsme à la *Lucianus*. Indien ik dáár niet op zou reageren, zou ik het

écht verdienen te worden aangemerkt als degene die jij zegt dat ik ben. Toch zal ik ook die reactie matigen zodat het geen wederzijdse scheldpartij wordt, en ik zal zelfs de veroordelingen door pausen en theologen niet tegen je uitspelen, die jij nu, sluw als je bent, haast opvrijt om ze vooral tegen mij in het harnas te jagen, en dat niettegenstaande het feit dat je niets van wat je ooit tegen hen schreef hebt ingetrokken.

Maar dat is voor later; nu wil ik eerst reageren op enkele verwijten die je ter afwisseling tussen een heleboel complimenten hebt ingelast, maar niet vóór ik je ook nog op deze blunder van de heer *Schoonwoort* heb gewezen, namelijk dat hij mijn *Diatriben* vergelijkt met *Melanchthons* boek over de *Theologische Kwesties*. Melanchthon polemiseert vóór jou, ik tegen jou, en dan is de vergelijking er een als van water met vuur. Hoe zwaar zal je oordeel daarover bij verstandige mensen doorwegen, als je degene die het voor je opneemt prijst en je je opponent de grond in boort? Wie de knepen van de retorica kent, zal integendeel de moed en de kracht van zijn tegenstrever dik in de verf zetten om zo zijn overwinning meer glans te verlenen. Laat *Melanchthon* van kamp verwisselen en de wapens tegen jou opnemen, en op slag zal ook hij voor jou afgedaan hebben, en een even ingrijpende metamorfose ondergaan als *Karlstadt*,³³ die van een *geurige flacon waarin de H. Geest huisde* plots een *instrument in handen van Satan* werd vanaf het ogenblik waarop hij ook maar een duimbreed van jouw axioma's afweek. Voor het ogenblik doe ik niets af van de verdienste van *Philippus*,³⁴ en dat doet nu ook niet terzake. Ik zal mij ertoe beperken te zeggen dat het een hele tijd geleden is dat ik zijn *Kwesties* – en dan nog met een half oog – gelezen heb, en dat hij mij niet op alle vlakken heeft kunnen overtuigen – want dan zou ik de *Diatriben* niet hebben geschreven. Je bent ironisch als je mij een dubbele overwinning toekent: één omdat ik door mijn gematigdheid jouw onstuimigheid om erin te vliegen een tijdlang heb weten in te tomen, en één omdat ik erin slaag om voor mijn verdediging van de vrije wil met zulke onbenullige en afgezaagde argumenten – *bullshit* noem je het – uit te pakken dat ik niet alleen niets nieuws vertel, maar hem nog méér belang toeken dan de *sofisten* tot nu toe deden. Die laatste bewering is gewoon schaamteloos, en dat zal ik te gelegener tijd duidelijk maken. Dat je het woord *bullshit* in de mond neemt vergeef ik je, net zoals je stuntelige stijl, omdat je nu eenmaal zo bént. Als ik de keus heb, dan verkies ik *bullshit* boven *venijn*, want dat is makkelijk weg te wassen, venijn niet. Maar wie zal zijn lach kunnen bedwingen wanneer hij leest dat mijn gematigde houding jouw strijd lust heeft doen verslappen, wanneer die onstuimigheid van jou, hoezeer ik je ook poogde in te tomen, rampzalige twisten uitlokte en al de hele wereld op zijn kop heeft gezet? Moest ik dan een paard in volle galop nog extra aansporen? We oogsten nu al de vruchten van je bevlogenheid: dood en vernieling alom – en er valt nog erger te vrezen, tenzij God zich laat verbidden en hij de zaken ten goede keert. Nu zal je zeggen dat het Woord dat nu eenmaal met zich meebrengt. Maar dan vind ik dat het wel een verschil maakt hoe je het woord van God verkondigt – gesteld dat het inderdaad Gods woord is wat je verkondigt. Je vindt jezelf, neem ik aan, niet terug in wat die oproerkraaiers aanrichten, maar zij erkennen in jou wél hun leider, en het lijkt geen twijfel dat velen die verantwoordelijk waren voor de bloedigste rellen zich daarvoor op het evangelie beriepen. Indien zij in hun opzet waren geslaagd, dan zou het wellicht niet aan lui hebben ontbroken om zich te scharen achter datgene wat ze, nu die pogingen zijn mislukt, verfoeien. Weliswaar heb je door het publiceren van een pamflet waarin je de actie van de boeren scherp veroordeelt die verdenking van je afgewend, maar je kan toch niet verhinderen dat mensen geloven dat net jouw pamfletten – vooral die in het Duits,

waarin je zalving en tonsuur, monniken en bisschoppen viseert, opkomt voor evangelische vrijheid en je je tegen de tirannie van mensen keert – de aanleiding zijn geweest tot de anarchie waarmee we nu geconfronteerd worden. Ik schat je té hoog in, *Luther*, om je ervan te verdenken dat zoiets je bedoeling zou zijn geweest, maar dat neemt niet weg dat ik reeds van in het begin, toen je nog aan de proloog van deze tragedie toe was, wist dat je agressieve schrijftrant zou leiden tot de toestanden die we nu kennen. Dát was de reden waarom ik je in de eerste brieven die we elkaar schreven op het hart drukte dit debat onbevooroordeeld aan te gaan en je te hoeden voor ondoordachte en tendentieuze uitspraken. Je had blijkbaar de taak op je genomen de zeden van de kerk uit te zuiveren, en iedereen is het erover eens dat we, wat dat betreft, een stadium hebben bereikt waarin we weliswaar onze fouten niet langer kunnen dulden, maar ook nog niet toe zijn aan hetgeen nodig is om ze uit de wereld te helpen. Meer dan eens hebben anderen vóór jou hetzelfde geprobeerd, en steeds heeft de *Wereld* het gehaald. Maar jij leek de man te zijn die die taak tot een goed einde kon brengen. Algemene bijval, ook vanwege de vorsten, liet het beste verhoppen. Ik merkte evenwel hoe contraproductief je onstuimige aanpak was. Dat je je zowel tegen pausen als bisschoppen keerde werd door velen nog uitgelegd als de gedrevenheid van iemand die vervuld was van de evangelische geest, maar je ging te ver wanneer je iedereen tot je vijand verklaarde die ook maar iets durfde opperen wat tegen jouw denkbeelden indruiste. Van wat je tegen mij schreef heb ik nooit echt wakker gelegen, en bijna wilde ik niets liever dan dat je mij met je pen zou provoceren, want ik had tóch niet de intentie daarop te reageren. Dat is wel heel wat anders dan te veronderstellen dat het de vrees voor jou was die mij mijn gematigde houding had ingegeven. Sommigen waren het met je ideeën niet helemaal oneens, maar veroordeelden je aanpak. Ook zij waren steevast het mikpunt van je agressieve uitvallen. Waarom heb je, toen ik jaren geleden in mijn brieven een gelijkaardig standpunt innam, daar tóen niet op gereageerd? Je wilde natuurlijk de stemming, die zich tegen mij had gekeerd, in stand houden. Dat hadden je lepe vrienden je immers ingefluisterd.

Nu was ik niet de enige die vond dat je met wat je schreef te hard van stapel liep. Die mening deelden veel van je trouwste aanhangers. Zij kunnen er immers ook niet naast kijken dat je scherpe pen of, als je wilt, je weinig evangelische geestigheid vele duizenden van dat evangelie heeft vervreemd – als tenminste hetgeen jij leert ook werkelijk het evangelie is. Velen vonden het nog amusant wanneer je je over deze of gene vrolijk maakte, bijvoorbeeld de paus of de koning van Engeland – je leek zelfs een onvervaarde held die alles aandurfde –, maar toen je ook nog *Karlstadt* op een gelijkaardige behandeling vergastte, viel dit bij je medewerkers niet in goede aarde. En dan vind je dat ik, die met jouw kliek helemaal niets te maken heb, mijn boekje te buiten ga wanneer ik de mening opper dat je je wel wat gematigder had kunnen opstellen. Maar wellicht doet zich elders in dit boek nog een betere gelegenheid voor om het daarover te hebben.

Ik vond het wel grappig wanneer je zegt dat je vrees voor mij je er niet van heeft weerhouden te antwoorden. Wat hoor ik daar, overschrokken strijder? Is een leeuw als jij bang voor *Erasmus*, die maar een vliegje is of nog minder dan dat? Heb ik dan gewapende regimenten ter beschikking? Een partij die me steunt? Ben ik gast aan huis bij vorsten, die ik tegen jou kan opstoken? Er is geen omgeving die ik méér schuw! En wanneer ik met hen een band heb, dan heb ik die in alles wat ik zeg en schrijf tot nu toe alleen maar gebruikt om hun een eventuele gewelddadige repressie te ontraden. Terecht

of ten onrechte, dát moeten anderen maar voor zichzelf uitmaken. Van bloed val ik flauw, en partijpolitiek doet me walgen. Tot op heden heb ik mijn onafhankelijkheid steeds bewaard, hoewel ik mij van de katholieke kerk nooit heb willen afscheiden. Er was dus helemaal niets om bang voor te zijn. Je staat met al je gezworen medestanders tegenover een enkeling, die bovendien ongewapend is. Maar, zeg je, je welbespraaktheid is je wapen. Als ik dat heb, dan heb ik dat nooit tegen jou gebruikt. En ik heb niet alleen dát wapen afgelegd, maar ook alle gezag dat van kerkprelaten uitgaat. Dat zou als wapen op zich al ruimschoots hebben volstaan. Het sloeg derhalve nergens op je te beroepen op je vrees voor één enkel geïsoleerd en ongewapend mannetje, wanneer je tot nog toe pausen, keizers en hele cohorten theologen kloekmoedig hebt getrotseerd. Maar dat was dan ook niet meer dan wat retorische pose.

Ook hetgeen volgt mist elke logica: *mijn Diatribe heeft velen, die door het lezen van je boeken de ware bezieling nog niet hadden gekregen, ontredderd*. En dat terwijl het op zulke onbenullige argumenten is gebaseerd, dat het jou en de jouwen veeleer aan het lachen heeft gebracht en tot meewarigheid heeft gestemd. Haken mensen dan zo makkelijk van het evangelie af?

Maar zie, daar ga ik wéér in de fout: nergens kom ik uit voor mijn mening, en ik vaar een koers die het midden houdt tussen *Scylla* en *Charybdis*.³⁵ Het kon niet anders of ook *Proteus* en *Ulysses*³⁶ kwamen eraan te pas, en het mag nog een wonder heten dat je de poliepen en kameleons, de *Vertumni*³⁷ en de *Empusae*³⁸ achterwege liet. Je onverschrokkenheid, *Luther*, zorgde voor een wereld, waar het niemand nog vrijstaat over Christus wat dan ook te zeggen, ten goede noch ten kwade. Maar dat neemt niet weg dat iemand die niet deskundig is zich liefst geen te categorieke uitspraken permitteert, maar zich integendeel laat leiden door het oordeel van anderen. Zeker in de *Diatribe* is het niet mijn bedoeling me als een *Proteus* te gedragen, wél om zonder bijgedachten diverse meningen naar voren te brengen en voor mezelf te bepalen welke ik moet aanvechten. Dit resulteert in een beargumenteerde voorkeur, waar ik dan ook vrank en vrij voor uitkom. En wanneer men de indruk krijgt dat ik, zoals jij het formuleert, tussen *Scylla* en *Charybdis* vaar, dan weet ik eigenlijk niet goed hoe ik daarop moet repliceren, tenzij je duidelijk maakt welke kerk jij met *Charybdis* bedoelt, en welke met *Scylla*. De katholieke kerk ben ik nooit afvallig geworden. Nooit heb ik de intentie gehad om naar jouw kerk over te stappen en, hoewel mijn leven in vele opzichten onsuccesvol is geweest, prijs ik mezelf toch hierom gelukkig, dat ik me nooit met jullie beweging heb ingelaten. Ik weet dat er in deze kerk, die jullie *papistisch* noemen, velen zijn waar ik niet gelukkig mee ben, maar die zijn er ook in jouw kerk. Kwalen waar je vertrouwd mee bent zijn lichter te dragen. Bijgevolg tolereer ik deze kerk zolang ik er geen betere heb gevonden. En diezelfde kerk moet het op haar beurt maar met mij zien te stellen in afwachting van beterschap. De reis verloopt voorspoedig wanneer men een koers vaart die het midden houdt tussen twee gevaren die elkaars tegengestelde zijn.

Nu kom ik tot datgene wat je uit mijn inleiding excerpeert om er mij via allerlei kunstgrepen mee in diskrediet te brengen en een boompje op te zetten over de *Sceptici*. Je vindt het om te beginnen al ongehoord dat ik hun naam vermeld, alsof ik van oordeel was dat men over niets welke uitspraak dan ook kan doen. En je houdt niet op mij te bekladden tot je van mij een atheïst hebt gemaakt, hoewel je in je voorwoord beweerde dat je op dit ogenblik geen oordeel wenst te vellen over mijn persoon. Zó schitterend coherent is dat alles; Eerst verklaar je vol overtuiging: *Ik wens nu geen oordeel te vellen*

over jou als persoon, om dan te vervolgen met: *Je draagt de atheïst Lucianus in je hart!* Je laat mij ook de keus of ik er liever als een ridicuul redenaar voorkom of als een goddeloos auteur die onsamenhangende dingen schrijft. En dat is dan jouw idee over gematigdheid, om mijn *Diatribes* na te volgen. Kijk nu zelf hoe je mij in dubbel opzicht kwaadwillig beticht. Om te beginnen stel ik dat alles wat in de H. Schrift staat of wat het gezag van de kerk ons leert voor geen scepsis vatbaar is. Ik hoef mijn eigen woorden niet te herhalen, want je hebt ze zelf geciteerd. Dat betekent dat geheel je betoog, waar je met groot vertoon elke vorm van scepsis veroordeelt in zaken die tot de christelijke geloofsfeer behoren, en standpunten wenst die zo mogelijk nog categorieker zijn dan die van de *Stoa*,³⁹ volstrekt nergens op slaat, en dát voor een zo onderlegd redenaar als jij! Het is dan ook niet helemaal onterecht wanneer je jezelf met deze woorden tot de orde roept: *Wat stom van me om woorden en tijd te verspillen aan zaken die zonneklaar zijn.* Maar toch kun je niet ophouden, en je gaat, zonder je om je kostbare tijd te bekommeren, verder met: *Welke christen kan het eens zijn met de bewering dat categorieke stellingnames verfoeilijk zijn? Dit zou erop neerkomen dat men in één trek alle religie en vroomheid ontkent, of dat men zou stellen dat religie, vroomheid en welk dogma dan ook op niets berusten. Hoe kun je bijgevolg beweren: 'Ik houd niet van categorieke stellingnames', en je gelukkig prijzen omdat je zó bent, en niet anders?* Dit zijn jouw woorden, *Luther*. Je bent een bijzonder onderlegd man, ik daarentegen ondeskundig. Maar je volgt een argumentatielijn alsof het je niet om de kwestie zelf te doen is, maar om uit te maken wie van ons beiden de ander in ondeskundigheid overtreft. Wat erop volgt snijdt al evenmin hout. Maar wat denk je over je uitspraak, waar je, niet specifiek over de kwestie van de *vrije wil*, maar over geloofsdogmatiek in het algemeen, zegt: *Je beweert dat je je aan de kant van de sceptici zou scharen, indien het ontegensprekelijk gezag van de Schrift en de uitspraken van de kerk dat toelieten; heb je dan zo'n afkeer van duidelijke stellingnames? Welke christen zou zoiets durven zeggen?* Dit laat ik voor jouw rekening. Ik meen dat uit mijn geschriften voldoende duidelijk blijkt welk belang ik hecht aan de Schrift en hoezeer ik voor twijfel geen ruimte laat als het op de geloofsinhoud aankomt. Wat dát betreft wil ik en heb ik geen scepsis, en wel in die mate dat ik geen ogenblik zou aarzelen om daarvoor te sterven. Wat ik bedoelde waren controversiële geloofspunten ten aanzien waarvan ook de kerk destijds scepsis aan de dag legde en lang heeft nagedacht alvorens zich daarover uit te spreken, zoals het voortkomen van de H. Geest uit Vader én Zoon,⁴⁰ de aanvaarding van de term ἰμωσισμός ,⁴¹ de transsubstantiatie⁴² van brood in het lichaam van de Heer, het Vagevuur,⁴³ de éénmaligheid van het doopsel,⁴⁴ de kinderdoop,⁴⁴ de Onbevleete Ontvangenis⁴⁵ van de Moeder-maagd, en wellicht ook de *vrije wil*. Indien de kerk over deze en andere dergelijke kwesties geen uitspraak zou hebben gedaan, zou ik, als men mij naar mijn mening vroeg, antwoorden dat niet ik, maar alleen God het antwoord kent. Sinds de kerk ook over die kwesties uitspraak heeft gedaan spelen menselijke argumenten voor mij geen rol meer, maar treed ik het kerkelijk standpunt bij en ben ik niet langer sceptisch. Ik citeer mijn eigen woorden, die jij door een retorische truc in een ander daglicht hebt gesteld: *Ik heb steeds een instinctieve afkeer van confrontaties gehad.* Hoor je dat, *Luther*? Ik heb het niet over de H. Schrift maar over confrontaties, waarmee ik de polemiek over controversiële kwesties bedoel. Wat verder luidt het: *Daarom heb ik mij altijd liever vrij en speels in de vlakten bewogen waar de Muzen wonen dan met het zwaard in de hand een strijd van man tegen man aan te gaan. Mijn afkeer van*

categoriale stellingnames is zo groot dat ik licht geneigd ben de kant van de sceptici te kiezen waar het onaantastbaar gezag van de H. Schrift dit ook maar toelaat enz. Het is ongetwijfeld een goddeloze geest die zich niet durft uit te spreken over datgene waar ook de kerk nog geen uitspraak heeft over gedaan, en die in een controversiële aangelegenheid twijfelt en zijn mening opschort in afwachting van het kerkelijk standpunt terzake! Welke christen kan een dergelijke houding dulden? Dan weer vergelijk ik die ingesteldheid van mij – niet met degenen die opkomen voor de Geloofsbelijdenis der Apostelen of voor de uitspraken en richtlijnen van de concilies – maar met fanatici die over alles uitspraken doen die te nemen of te laten zijn. Het vervolg luidt immers: *En een dergelijke ingesteldheid is mij liever dan deze waarmee ik sommigen behept zie, die onvoorwaardelijk een of andere opinie aanhangen en dan alles verguizen wat daarvan afwijkt. Wat ze in de Schrift lezen wordt door een geforceerde exegeze zó verdraaid dat het de standpunten die ze eens en voorgoed hebben ingenomen alleen maar kan bevestigen.* Die woorden zijn toch duidelijk? Vanwaar dan die grimmigheid waarmee je steeds maar uithaalt naar al wie van oordeel is dat men met betrekking tot de H. Schrift en geloofsaangelegenheden in het algemeen geen positieve uitspraken kan doen? Ik heb alleen een probleem met de onbesuisdheid waarmee men trancheert, niet met het positie nemen op zich. Wat tot de geloofsoverlevering behoort hoeft geen analyse waardoor alles in twijfel wordt getrokken, maar dient te worden beleden. Dit alles zeg ik vanuit mijn rol als ondeskundige, die ik mij met jouw goedkeuring aanmeet. Mijn veroordeling is ook niet ongenueanceerd: ze geldt niet wie op een serene manier argumenteert om dingen te achterhalen die in de H. Schrift niet geëxpliciteerd worden of waarover de kerk zich niet heeft uitgesproken, wél hen die over dergelijke kwesties polemiseren met de bedoeling alles op losse schroeven te zetten en onrust te zaaien. Dit zijn mijn woorden: *Toch zou ik de doorsnee intellectueel op het hart willen drukken over aangelegenheden van dat soort geen verbeterde polemieek te voeren, want het resultaat zal eerder zijn dat de eendracht onder de christenen geschaad, dan dat het geloofsleven bevorderd wordt. Mijn veroordeling geldt niet sereen vorsingswerk, maar provocerende polemieek, waar geloofsbeleving en eendracht alleen maar kunnen bij verliezen.* Je hoort het, *Luther*: ik sluit van dergelijk onderzoek niet állen uit, maar alleen de doorsnee intellectueel. Wat ik helemaal niet wil is dat dergelijke zaken op straat worden beslecht. Maar nu plaats je mij voor een dilemma: *Wanneer jij over onbenulligheden praat, hebben wij, die het over essentiële zaken hebben, daar geen boodschap aan. Wanneer jouw argumenten over de vrije wil de kern van de zaak niet raken, kunnen wij met jou als leraar niets beginnen.* Bij dat manke syllogisme van jou heb ik wel wat opmerkingen. Er zijn een aantal onderwerpen waarover maathoudend onderzoek zonder meer kan worden verricht zoals bijvoorbeeld de leeftijd van *Methusalem*⁴⁶ en hoe oud *Salomon* was toen hij vader werd. Een te angstvallig streven naar precisie is hier, zeker wanneer dit tot polemieken leidt, uit den boze. Dan zijn er ook heel wat kwesties waar scholastieke theologen zich over buigen en waarover de kerk zich nog niet éénduidig heeft uitgesproken: die zijn het welke de sceptische geest bedoelt. Maar je dringt aan en zegt dat het in dit geval om de *vrije wil* gaat. Als ik die bij de onbenullige kwesties rangschik, dan sla ik de spijker op de kop, maar mijn ideeën daarover zijn goddeloos. Reken ik dat tot de relevante kwesties, dan klopt mijn gedachte, maar wat ik zeg is goddeloos. Nu neem je mij wel in de tang, maar het valt me niet moeilijk om er weer uit te geraken. De vraag of het begrip *vrije wil* aan iets reëls

beantwoordt vind ik allerminst futiel, en ik zou het veeleer als kettters beschouwen aan iets te twijfelen wat door alle rechtgelovige auteurs met grote eensgezindheid is overgeleverd en waarover de kerk zich klaar en duidelijk heeft uitgesproken, zodat het een geloofspunt is geworden waarover niet verder meer kan worden gediscussieerd, want daar moest toch óóit eens een eind aan komen. Wanneer die kwestie nu opnieuw ter discussie staat als gold het maagdelijk terrein, dan komt dat doordat jij ons daartoe dwingt, en zaken die sinds zoveel eeuwen aanvaard, bevestigd en bekrachtigd zijn geworden niet alleen weer in vraag stelt, maar ze op losse schroeven wil zetten en hun geldigheid tenietdoen. Overigens heeft er wat mij betreft nooit ook maar de minste twijfel over bestaan dat de *vrije wil* aan een betekenisvolle realiteit beantwoordt. Maar hoewel de kerk ons voorhoudt dat de mens over een *vrije wil* beschikt, blijven er in dat verband niettemin een aantal discussies gaande over kwesties die naar mijn mening best achterwege kunnen worden gelaten zonder dat de redding van de mens in het gedrang komt, maar waarover kerkvaders noch recenter theologen het in alle opzichten eens zijn, en ook de kerk haar oordeel tot nu toe in beraad houdt. Tot op heden blijft het immers onder scholastici een strijdvraag of de bewering: *God heeft voorkennis van dingen die kunnen gebeuren of niet* in een of andere zin waar is. Velen onder hen geloven dat alle contingente⁴⁷ feiten door God op contingente wijze vooraf gekend zijn want, zeggen ze, Gods voorkennis is onfeilbaar. Zo ook de vraag *of God alles wat hij doet, uit noodzaak doet*. Eveneens is het zonder meer onaanvechtbaar dat er drie goddelijke personen zijn die door hun eigenschappen onderling verschillen, maar één en dezelfde essentie hebben. Toch heeft *Augustinus* zich hierover destijds heel wat vragen gesteld, en recenter theologen nog méér: Hoe verschilt de ene persoon van de andere? Waarom wordt het voortkomen van de H. Geest uit de Vader *voortkomst* en niet *voortbrenging* genoemd? Brengt de goddelijke essentie voort of wordt ze voortgebracht? Bestaat er eenzelfde identiteit van goddelijke essentie ten opzichte van eender welke persoon in de Drievuldigheid als die van de goddelijke essentie ten opzichte van de goddelijke essentie? Is de mogelijkheid om voort te brengen bij de Vader een absoluut of een relatief gegeven? Kan de kracht om voort te brengen van de Vader op de Zoon worden overgebracht? En ook: Als men mag stellen dat God God voortbrengt, is de God die wordt voortgebracht dan God zelf of een andere God? Zo rijzen talloze dergelijke vragen rond één enkel eenvoudig en duidelijk katholiek geloofspunt. Het feit dat er in de scholen over wordt gediscussieerd heeft mijns inziens niets goddeloos, mits het met de nodige ingetogenheid gebeurt. Zo stelt men zich in verband met de kwestie van de voorbeschikking – die verwant is aan die van de wilsvrijheid – de vraag of het mogelijk is dat een uitverkoren iemand verdoemd, en een verworpene gered wordt. Evenzo of er behalve de wil van God een ander oorzaak is van uitverkiezing of verwerping. Ik keur het niet af wanneer dergelijke problemen in de scholen worden behandeld, mits de nodige ingetogenheid in acht wordt genomen. Alleen vind ik het verstandiger dat doorsnee intellectuelen zich van verdieping in een dergelijke problematiek onthouden, omdat vergissingen in deze materie gevaren inhouden. Ze kunnen ook niet op een publiek forum worden behandeld. Ik heb er bijgevolg niets op tegen dat men de massa voorhoudt dat er een *vrije wil* bestaat die samenwerkt met een *coadjutieve* genade, maar wél dat men ten overstaan van een ongevormd publiek problemen behandelt die amper in de universiteiten op passende wijze aan bod kunnen komen. Zo is er niets mis mee als een pastoor de gelovigen leert dat er een Vader, Zoon en H. Geest is. Maar of het opportuun

is om voor een willekeurig publiek scholastieke kwesties zoals begripsdefiniëring, realiteit en interpersoonlijke relaties binnen de Drievuldigheid te behandelen, moet je voor jezelf maar uitmaken.

Wanneer ik in de *Diatriben* enkele voorbeelden van die aard ter sprake breng, gebruik je in je tekst de woorden *kwetsend* en *achterdochtig*. Wat heeft het met *achterdocht* te maken als ik niet wil dat argumenten waar *scotisten*⁴⁸ en *occamisten*⁴⁹ in dit verband mee schermen, het voorwerp uitmaken van discussies onder leken, en als ik wil dat zelfs deskundigen niet nog dieper in dat soort zaken doordringen dan strikt nodig? Wat bedoel je met *kwetsend*? Ridiculiseer ik misschien het geloofsartikel over de drie Personen met eenzelfde essentie? Je bent immers in staat mij van eender wat te betichten als je *Erasmus* om de haverklap een *Lucianus* en een *Epicurus* noemt. Over de *zonde die niet vergeven wordt*⁵⁰ zal elders nog worden gesproken. Er zijn derhalve vragen die volstrekt nutteloos zijn, zoals, naar ik meen, deze over de *instantia* en de *prioriteiten*. Zo ook de vraag of *De Vader haat zijn Goddelijke Zoon*, en of *Christus' ziel zich zou hebben kunnen vergissen of liegen* mogelijke beweringen zijn. Andere zijn wel nuttig, maar het loont niet de moeite dat men de discussie zover drijft dat de eenheid onder de christenen erdoor in gevaar komt. Het is dan beter te dulden dat ieder bij zijn eigen mening blijft. Dan zijn er ook nog de dogma's die men op geen manier kan wegdenken en voor analyse alleen vatbaar zijn in zover we daarvoor de H. Schrift tot lichtend baken hebben. Hiertoe reken ik de vragen in verband met de ene God en de drie Personen. Toch maakt men ook hier een dubbele fout wanneer men dieper spit dan strikt nodig is, of wanneer men deze materie behandelt bij wie daar niet voor in aanmerking komen. Wie mijn *Diatriben* aandachtig leest zal duidelijk merken dat ik niets méér dan dát heb bedoeld. Dáárom ook stel ik jou telkens weer de vraag, *Luther*, wat al die scheldwoorden, betichtingen, beledigingen, stemverheffingen en verwensingen van jou met deze zaak van doen hebben. Ik verlang zagezegd niets liever dan het onbepaalde recht op scepsis bij de interpretatie van de H. Schrift. Het kan mij zagezegd niet schelen of ik nu begrijp of niet begrijp wat de bijbel of de kerk voorschrijft, en alles wat ik zeg komt er eigenlijk op neer dat het voor mij niets uitmaakt wie wat gelooft, zolang de wereldvrede maar gehandhaafd blijft en ik mijn leven, faam, bezit en succes veilig kan stellen onder het motto: *Blode Jan, dode Jan* en *Hang de huik naar de wind*. Christelijke dogma's zijn voor mij niet méér dan opinies, zoals ook wijsgeren die hebben, en uit alles wat ik zeg blijkt overduidelijk dat ik diep in mijn binnenste een *Lucianus* of een ander zwijntje uit de kudde van *Epicurus* koester, dat zelf niet in God gelooft en in zijn vuistje lacht om alwie dat wél doet en ervoor uitkomt. Op een andere plaats in je boek formuleer je het zo dat ik een *epicurische* walm verspreid en riek naar *Luciaans* atheïsme. Maar aan die beschimpingen heb je niet genoeg: je wilt een retorische climax: *Je weet best wat ik hier nog onuitgesproken laat*.

Dan is het tijd geworden voor je fameuze overdrijvingen, een niet weg te denken ingrediënt in alles wat je schrijft. *Sofisten – theologen* bedoel je dan – zijn voor jou het summum van goddeloosheid, zoals ook alles wat ik schrijf. Ik verdien eigenlijk dat die goddelozen mij levend verscheuren, maar dat wordt hun door jouw vroomheid belet. Anders gezegd: andere soorten venijn kunnen de aanwezigheid van slangengif niet dulden. En wanneer je mij dan tot een goddeloze *Lucianus* in veelvoud hebt gemaakt, die in zijn binnenste denkt: *God bestaat niet*, en tot een varken uit de kudde van *Epicurus*, dat gelooft dat God niet bestaat, of dat Hij, als Hij bestaat, zich van het lot van de mensen

niets aantrekt, – nadat je mij dát hebt aangewreven (erger kon je niet bedenken), hoort er zonodig nog een climax bij: *Je weet best wat ik hier onuitgesproken laat.*

Dit zou een gedroomde gelegenheid zijn om zelf eens duchtig tegen jou van leer te trekken, gesteld dat ik mijn pen even brutaal tegen jou wilde hanteren als jij tegen mij. Hier ben je te ver gegaan met je schaamteloze verzinsels. Ik zou, als ik mij baseerde op wat anderen over jou denken, kunnen onthullen wat voor monster jij diep in je hart verbergt, en wat voor lucht ons uit jóuw geschriften tegemoet waait. Wanneer jij jezelf het recht toeëigent om mij eender wat naar het hoofd te slingeren wat roddelaars je influisterden, broeders je schreven of wat je zelf hebt verzonnen, dan zou ik met minstens evenveel recht hetzelfde kunnen doen door me te inspireren op oorkonden van de keizer en de pausen of op publicaties van mensen die gewicht in de schaal werpen. Ik neem de geest waar jij altijd zo de mond van vol hebt, *Luther*, tot getuige: komt dat alles wat je schrijft recht uit het hart of verzin je het maar met de bedoeling mij tot publieke vijand nummer één te maken? Als jij werkelijk méént dat ik ben zoals jij me beschrijft, dan klopt het beeld dat je van mij hebt gevormd aan geen kanten. Heb je het daarentegen allemaal zelf verzonnen – wat ik eerder geneigd ben te geloven –, dan zal het je weinig moeite kosten om je een idee te vormen van de manier waarop ik over jou denk. Als het berust op wat je broeders in het christelijk geloof je hebben verteld, dan hebben zij jou op de meest perfide wijze voorgelogen. Is het misschien omdat ik weiger jouw veroordeelde stellingnames te verdedigen, dat de dogma's van de kerk mij niet ter harte gaan? Getuigen mijn vele werken van een overtuiging dat God niet bestaat? Waar was het dan voor nodig bergen werk te verzetten, wanneer ik net zo goed over profane zaken had kunnen schrijven? Wie heeft ooit uit mijn mond een oneerbiedig woord over God gehoord? Maar ik weet dat wat je schrijft helemaal niet strookt met wat je denkt, en het zal voor niemand een mysterie zijn wat jou tot je hatelijke proza heeft aangezet. Met retorische foefjes zul je niet bereiken dat ook maar iemand je gelooft. Vrees de geest van God die *hart en gemoed doorgrondt*⁵¹ en zich niet laat misleiden door maakwerk van woorden. Stel dat ik jou op mijn beurt met gelijke munt zou willen betalen, dan zie je, denk ik, zelf ook wel dat ik niet eens op de methodes van de retoriek een beroep hoef te doen, omdat het mij dan allerm minst aan feitenmateriaal zou ontbreken. Maar ik zal mijn belofte gestand doen en de lastercampagne die tegen mij wordt gevoerd bestrijden zonder zelf in laster te vervallen, hoewel de schaamteloosheid ervan dergelijke scrupules overbodig maakt. Ter zake dus.

Als je afkeer voor sceptici zo groot is, en zij die stelling nemen zozeer je goedkeuring wegdragen, waar haal je dan de euvele moed vandaan om de stellingnames van alle rechtgelovigen en de geboden die de kerk expliciet heeft uitgevaardigd aan te vechten? Wat druist het meest tegen vroomheid in: dat men niet tot in den treure blijft redetwisten over christelijke dogma's of dat men ze op losse schroeven zet, ze van tafel veegt, met de voeten treedt en er de predikaten aan toevoegt die we van jou gewoon zijn? Nu zal je wel weer met de gebruikelijke doodoener uitpakken dat jij – zoals je het formuleert – de Schrift en de kerk respecteert. Het ontbreekt er dan nog maar aan dat je ook de geest der profetie voor je opeist en ja, zelfs een soort goddelijkheid die het je mogelijk maakt uitspraken te doen over ieders onuitgesproken gedachten. Toch blijf je steeds maar herhalen dat je niet wilt oordelen over mijn bedoelingen. *Het komt alleen God toe de harten te doorgronden. Doelvors je eigen hart en zie ervan af te oordelen over dat van anderen.* Je ziet toch zelf ook wel, *Luther*, wat men hier terecht zou kunnen repliceren?

Breng ik geen respect op voor de H. Schrift, maar jij wél? Ook hier lijk je zelf weer een schimpscheut uit te lokken: *Maar, zeg je, jij zal in dit verband niets gezegd willen hebben over mijn belijden van Christus en zijn leerstellingen. Je wenk is terecht: ook ik doe terwille van jou afstand van mijn recht en dus wil ik niet oordelen over jouw bedoelingen. Dat doe ik op een later tijdstip wel of ik laat het aan anderen over.* Deze woorden van jou, *Luther*, geuren en smaken naar de meest authentieke evangeliciteit. Maar ernstig nu: als je dat zou willen, dan kun je over mijn bedoelingen gerust oordelen, en, stel dat je het doet, wat heb je er dan bij te winnen? Dat je schaamteloosheid nog méér op de voorgrond treedt! Wat voor *recht* is het wel, waar je om mijnentwille afstand van doet? De vrijheid om naar willekeur eender wie te beschimpen? Van welke *gewoonte* doe je terwille van mij afstand? Is het niet zo dat je heel je boek dóór je oude gewoonte in ere houdt, hoewel je jezelf dit keer qua betichtingen en lasterpraat nog overtreft? Wat betekent een *later tijdstip*, en wie zijn die *andere lasteraars* waar je mee dreigt? Zul je jezelf voor de katholieke kerk hebben vrijgepleit door mij van goddeloosheid te betichten? Met dát soort praktijken hebben de apostelen destijds ongetwijfeld de wereld voor het evangelie gewonnen! Ik zou willen dat jij en je hele klik toch van enkele zaken goed doordrongen waren. Wat de Schrift betreft, kan het gebeuren dat ik mij in de exegese vergis. Dat overkomt, zoals je zelf zegt, geregeld ook *Hieronymus*. Anderzijds is er niets waar ik méér hoop, licht en vertroosting uit put dan precies de H. Schrift, zodat ik, ook zonder jouw provocerende dogma's, al mijn hoop op het eeuwig geluk in de barmhartigheid van de Heer durf te stellen. Mijn eerbied voor de Schrift is dan ook niet geringer dan die van haar meest vurige vereerders. Dan is er ten slotte nog de eerbied voor de kerk. Weliswaar heb ik steeds gewenst dat bepaalde praktijken daar werden weggezuiverd, en ik ben het ook niet over heel de lijn eens met álle dogma's van de scholastiek, maar de dogma's van de katholieke kerk, vooral die welke voortkomen uit algemene synoden en door een consensus van het christenvolk zijn geconsolideerd, beschouw ik als zó onaantastbaar dat ik, ook al kan mijn beperkt verstand er door menselijk redeneren niet altijd bij, toch principieel bereid ben alles wat zij beslist te aanvaarden als gold het een godsspraak. Zo zal ik geen enkele kerkelijke bepaling negeren tenzij overmacht me daartoe dwingt. Ik zou me bijzonder onbehaaglijk voelen, en het zou voor mij een grote kwelling betekenen mocht de leiding van de kerk over mij een oordeel vellen zoals ze dat tegen jou heeft gedaan. Hoe God over jou zal oordelen, moet je zelf maar zien. Deze principes heb ik tot nu toe steeds kunnen waarmaken en dat zal ik ook in de toekomst blijven doen. Jij kunt over mij denken wat je maar wilt, en je mag mij *papist* noemen zoveel je wilt, kwade bedoelingen kun je mij niet ten laste leggen, alleen het feit dat ik samen met alle goedmenende mensen op een zuivering van de kerk heb aangestuurd, inzover dat mogelijk was zonder de samenleving te destabiliseren. Je gooit mij zonder je te schamen telkens weer voor de voeten dat ik voor mezelf een mate van vrijheid wil zoals de *sceptici*, alsof iets wat intrinsiek vals is, waarheid wordt mits je het maar genoeg herhaalt en benadrukt. Wanneer in de H. Schrift de betekenis van een passus glashelder is, is er, wat mij betreft, voor *scepsis* geen plaats, en dat geldt eveneens voor dogma's van de katholieke kerk. Wanneer het om minder duidelijke plaatsen gaat, waar uiteenlopende meningen met grote verbeterheid worden verdedigd, ben ik, zoals gezegd, licht geneigd me bij de *sceptici* te scharen, waarmee ik bedoel dat ik de tijd zal nemen om erover na te denken en dat ik geen onbesuisde uitspraken zal doen. Een *scepticus* is dus niet iemand wie het onverschillig laat al of niet te weten wat vals en wat waar is (het woord is immers

afgeleid van een Grieks werkwoord dat *overwegen* betekent), maar iemand die zich niet licht met grote stelligheid over wat dan ook zal uitspreken en die het ingenomen standpunt evenmin door dik en dun zal verdedigen. Standpunten die anderen als absolute zekerheden tot de hunne maken, zal hij voor *waarschijnlijk* houden. Dat vroegere kerkvaders bij de exegese van de Schrift de reserve die sceptici eigen is veelvuldig in acht namen, kan iedereen vaststellen. In afwachting dat hun onderzoek tot resultaten heeft geleid schorten ze hun mening op en laten het aan anderen over om te oordelen. Ook de kerk heeft zich bij het formuleren van een aantal dogma's *sceptisch* opgesteld en haar uitspraak gedurende eeuwen in beraad gehouden. Wie is er nu zo averechts ingesteld dat hij niet liever over alles zekerheid heeft dan omgekeerd? Toch getuigt het van meer bescheidenheid en sereniteit als men in deze zo moeilijke materie de nodige scepsis aan de dag legt, en geen rabiante ijverzucht. Jij daarentegen laat geen enkele kans onbenut om alles wat ik zeg te verdraaien teneinde mij in diskrediet te brengen. Wat ben je genereus als je mijn woorden: "... of ik het nu begrijp of niet" vertaalt als "*Het kan je geen barst schelen of je het begrijpt of niet*"! En je voegt er in alle ernst aan toe: *Een christen zij vervloekt als hij geen precies idee heeft of niet begrijpt wat hem wordt opgelegd; hoe kan hij immers geloven wat hij niet begrijpt?* Betekent *begrijpen* dan helemaal hetzelfde als *zeker weten*, bolleboos? Of betekent het veeleer dat men iets moeilijks tracht te vatten met de middelen van het verstand en de natuurlijke rede? Je wist best wat ik bedoelde – zó beperkt is je kennis van het Latijn nu ook weer niet –, maar je kon het gewoon niet laten ook deze kans weer te grijpen om mij in een minder fraai daglicht te plaatsen. En gesteld dat je kennis van het Latijn ontoereikend zou zijn geweest, dan nóg maakt de context voldoende duidelijk wat ik bedoel. Wat betekent het immers anders wanneer men zijn menselijk intellect onderwerpt aan het oordeel van de kerk dan dat men gelooft wat die kerk voorhoudt? Het gaat mijn mogelijkheden te boven om te vatten waarin de Vader van de Zoon verschilt, hoe de H. Geest uit beiden voortkomt terwijl hij van geen van beiden de zoon is, en toch zijn die zaken voor mij onomstotelijker dan wat ik met mijn vingers kan betasten. Hoe onbillijk je kritiek telkens is, kun je uit het volgende opmaken: dezelfde gedachte, waar je in mijn *Diatriben* zoveel kritiek op hebt en die voor jou de aanleiding is tot een hele tirade van scheldwoorden, keert terug in de wending die jij gebruikt om de mijne te corrigeren: "*Overal waar de zwakheid het toeliet ... etc.*" Wat jij *zwakheid van het vlees* noemt, noem ik *niet begrijpen*. Het is immers niet de waarheid die maakt dat we iets minder goed vatten, maar de zwakheid van ons intellect, zoals in mijn geval. Maar ook nu ben je er weer als de kippen bij om mij op drie punten ter verantwoording te roepen: omdat ik schreef dat de bijbel duistere plaatsen bevat, omdat ik niet wil dat dit alles zomaar op straat te grabbel wordt gegooid. Om met het tweede te beginnen: laat Hij die jou dat gaf het je ook weer ontnemen. Een nieuwe profeet verschijnt ten tonele: zijn voorganger moet zwijgen!⁵² En verder: staat het dus eender wie vrij om de uitspraken van de ouden, door de kerk universeel erkend, in één trek van tafel te vegen? Waarom maak je je dan zo druk over de profeten die na jou zijn verschenen? Waarom volg je de raad van *Paulus* niet en gun je ook hún niet een plaats? Dan je bewering over het licht van de Schrift: ik wou dat het waar was wat je zei. Maar daar denken zij die vele eeuwen terug op die exegese hebben gezwoegd wel anders over. Maar daarover krijgen we later nog de gelegenheid om verder te praten. Zodra jij echter dit terrein betreedt stel je onmiddellijk je retorisch geschut in werking om te zeggen dat ik

voor christelijke dogma's een onderscheid maak tussen die welke moeten gekend zijn en andere waar dat minder het geval is. Nu vraag ik jou: wie heeft ooit gezegd dat christelijke dogma's niet hoeven gekend? Ik heb het over de diverse soorten vraagstellingen, niet over dogma's! Bovendien geldt mijn voorbehoud niet de professoren in de theologie, maar de massa, want tegenwoordig voeren ook leerlooiers tussen pot en pint discussies over de *vrije wil*.

Zelf maak je de opmerking dat de duisterheid van de Schrift uitsluitend een semantische, en geen inhoudelijke aangelegenheid is, maar om de duisterheid uit een tekst te bannen maakt het weinig verschil uit of je nu stelt dat je de inhoud niet begrijpt omdat je de betekenis van de woorden niet kent, dan wel of het de intrinsieke duisterheid van de tekst is die maakt dat je de woorden niet begrijpt. Indien het om elke duisterheid uit de Schrift weg te werken alleen op kennis van grammatica aankomt, hoe komt het dan dat de H. *Hieronymus*, die in de drie talen terdege onderlegd was, her en der blijft steken, en water en bloed zweet bij de exegese van de profeten? En dan heb ik het nog niet over anderen, onder wie *Augustinus*, voor jou toch niet de eerste de beste. Hoe komt het dat jij, die je niet kunt beroepen op onkundigheid wat talen betreft, meer dan eens aarzelt bij de exegese van psalmen en verklaart dat je je door je intuïtie laat leiden maar geenszins de duiding door anderen veroordeelt? Als de waarheid zomaar voor het grijpen ligt, dan had je hún mening, die niet de juiste was, zonder meer moeten verwerpen, en zeker jij, die als zelfverklaarde autoriteit *sceptici* zo verfoeit. Waarom hebben ten slotte jouw broeders het zo lastig om het onderling eens te worden? Allen hebben ze dezelfde bijbel, allen maken ze voor zich aanspraak op dezelfde inspiratie, maar toch heb je in *Karlstadt* een geduchte dissident. Ook *Zwingli*, *Ecolampadius* en *Capito* zijn het niet met je eens. Zij volgen de zienswijze van *Karlstadt*, maar verwerpen dan weer de argumenten die hem daartoe hebben gebracht. Neem dan *Zwingli* en *Balthasar*:⁵³ Over hoeveel zaken zijn die het niet oneens? Dan heb ik het nog niet over jullie standpunten inzake afbeeldingen, die haaks op elkaar staan. Sommigen willen ze weg uit de kerken, maar jij verdedigt ze. Ik heb het dan niet over de wederdoop. Jij bent ertegen, anderen zijn vóór. Ik zwijg over takken van de menselijke wetenschap. Jij verdedigt ze, anderen verwerpen ze. Jullie zijn allen bezig met biblistiek. Als alles dáár glashelder is, vanwaar dan al die onenigheid? En nu moet je het weer niet op die zielige *sofisten* gemunt hebben: het is niemand minder dan *Augustinus* die ons leert dat duisterheid soms voortkomt uit onze gebrekkige kennis over woorden die soms dubbelzinnig zijn, in andere gevallen uit de aard van de materie zelf, dan weer doordat men tropen en allegorieën hanteert of doordat passussen elkaar wat de formulering betreft lijken tegen te spreken. Hij geeft ook een reden aan waarom God heeft gewild dat de bijbel dergelijke duisterheden bevat. Jij beweert dat de passus over de *zonde die nooit vergeven wordt*⁵⁴ aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. *Augustinus* daarentegen geeft toe dat hij deze aartsmoeilijke kwestie steeds uit de weg is gegaan, en wanneer hij het er dan toch ergens uitvoerig over heeft, is hij niet zeker van zijn stuk en schort hij zijn oordeel op. Om kort te gaan: ik weet niet of hij overtuigd heeft, mij in ieder geval niet. Een *zonde die niet kan worden vergeven* zijn volgens jou woorden die voor zich spreken, maar dan moet jij mij maar eens het verschil uitleggen tussen de godslastering tegen de Vader of de Zoon, waarvan vergeving wordt beloofd, en die tegen de H. Geest, waar ze wordt geweigerd. Treft smaad aan de Vader en de Zoon dan niet ook de H. Geest? Wat bedoelt men ten slotte met de komende eeuw, waarin bepaalde zonden blijikbaar worden vergeven? Die woorden zijn duidelijk genoeg, maar je merkt

niettemin hoe duister het allemaal toch blijft. *Augustinus* zet de tekst niet naar zijn hand om zich uit de moeilijkheden te werken, maar hij ráákt er dan ook niet echt uit, en dat denk ik niet alléén: hij vindt het ook zelf. Je daagt mij en alle *sofisten* uit om al was het maar één duistere of ontoegankelijke bijbelpassus naar voren te brengen, waarvan jij niet ogenblikkelijk kunt aantonen dat die zo klaar als een klontje is. Kon je maar waarmaken wat je belooft! We zullen met massa's moeilijkheden tegelijk komen aanzeulen en niet boos zijn als je ons nog blinder dan mollen noemt, mits je ons helder en duidelijk de dingen verklaart waar wij over dubben. Als de conditie echter is dat wij moeten geloven dat alles wat jij zegt meteen ook datgene is wat de Schrift bedoelt, dan valt er protest te verwachten vanwege jouw vrienden, die het volstrekt niet met je eens zijn en zeggen dat je wat de eucharistie betreft de plank totaal mislaat. Wij hoeven jou dus niet méér gezag toe te kennen dan de coryfeeën van je beweging doen. De problemen die we hier aansnijden komen voort uit de mystieke geschriften, zoals wanneer we ons de vraag stellen wát in de H. Drievuldigheid de ene persoon van de andere onderscheidt: hun *realiteit* of hun wederzijdse relatie? De H. Geest komt voort uit beide: komt hij dan uit één en hetzelfde principe voort, of is zijn oorsprong tweeledig? En zo zijn er nog talloze andere vragen. We lezen dat voor goddelozen na dit leven het hellevuur als straf in het vooruitzicht wordt gesteld: dan is de vraag of hun ziel onmiddellijk na de scheiding van het lichaam aan die kwellingen wordt prijsgegeven of dat ze moeten wachten tot het einde der tijden om hun straf te ondergaan. Is dat vuur stoffelijk? En zo ja, hoe kan iets stoffelijks dan inwerken op de ziel, die onstoffelijk is? Maar jij laat je nooit van je stuk brengen en je gebruikt zowel de Schrift als menselijke redeneringen om het antwoord te vinden. Je hebt het over een steen die van een monument is weggerold, over de blijde boodschap die aan ieder schepsel is verkondigd ... Nochtans hebben de apostelen het in hun prediking nooit over dat soort zaken gehad. Als de woorden *evangelie* en *Christus* alle mogelijke kwesties van die aard omvatten, hoe komt het dan dat na de verkondiging van het evangelie zoveel blindheid in Gods kerk overbleef, dat behalve *Johannes Hus*⁵⁵ en *Wycliff*⁵⁶ sedert de apostelen iedereen voortdurend op allerhande moeilijkheden stuit als hij de bijbel leest? Of ben je misschien van oordeel dat men niet verder hoeft te gaan zoeken dan datgene wat expliciet in de bijbel gezegd wordt? Het is weinig waarschijnlijk dat jij of je medestanders daar zo over denken. Jij houdt het immers in zover bij de officiële kerkleer dat ook jij beweert dat tijdens het misoffer lichaam en bloed écht zijn, wat betekent dat hun *substantie* deze van Christus is. Maar *substantie* is een woord dat in de bijbel niet voorkomt. Je aanhangers dan weer verkondigen met veel overtuiging dat lichaam en bloed enkel als *werkzaam teken* aanwezig zijn. Maar ook dát staat niet in de bijbel. Het is allen bekend, zeg je, dat de zoon van God mens is geworden, dat God drievuldig en één is, dat Christus voor ons geleden heeft, en voor altijd zal heersen. Je had net zo goed de twaalf artikelen van het *Symbolum* kunnen reciteren. Ik heb er geen probleem mee dat die zaken ook door leken worden afgedreund. Maar wat heeft dat te maken met de problematiek die door deze artikelen in het leven wordt geroepen? Want dát was wat ik bedoelde: over dát soort zaken hoort niet op straat te worden gediscussieerd. Ik denk dat je dan zelf ook wel ziet dat je citeert niet zo bijster veel ter zake deed toen je zei: *Verkondig de blijde boodschap aan ieder schepsel ...; de klank van hun stem drong door in elke hoek van de aarde ...; alles wat geschreven is, werd geschreven tot lering van ons ...; heel de Schrift, die door God is geïnspireerd, is nuttig om te onderrichten ...*⁵⁷ Wie heeft ooit beweerd dat dit alles niet zo is? Maar het *klinkt*

natuurlijk allemaal wel goed, als ik me één van je grapjes mag permitteren. Dan verwerp je ook mijn Corycische⁵⁸ grot, die duidelijk maakt dat men de Schrift tot op zekere hoogte kan navorsen, maar dat men niet dieper in haar mag doordringen dan strikt nodig is, omdat wie het geheim van haar majesteit wil doorgronden dan door haar heerlijkheid verpletterd dreigt te worden. Je houdt integendeel voor dat al de de meest verborgen geheimenissen voor elkeen zonder meer kenbaar zijn, en dat is dan wel een heel stoere stelling die je daar poneert. Alleen ga je daarmee tegen de evidentie van de wereld zelf en de werkelijkheid in, en je wordt zowel door je eigen geschriften als door de dissidenten onder je aanhangers teruggefloten. Ik zal hier nu niet het onderscheid uitspitten dat jij maakt tussen God en de Schrift, tussen Schepper en schepsel. Ik begrijp trouwens niet goed waarom je, als je op het punt staat je uiteenzetting te beginnen, aankondigt dat je je nu even aan wat retoriek of dialectiek zal wagen: *sofistiek* leek me een geschikter woord. Sofisten immers plegen zich door het maken van eindeloze *distinguo*'s eruit te praten, en dat procédé pas jij minstens even frekvent en zonder gêne toe wanneer het je uitkomt. De Schrift wil ons een beeld bieden van God en spreekt over de mysteriën van de goddelijke natuur. Aangezien hetgeen waarover ze spreekt iets onbevattelijks is, kan het niet anders dan dat ze zelf ook voor een stuk onbevattelijk is. Het voornaamwoord *zijn* laat ik niet, zoals jij vermoedt, aan de Schrift maar aan God refereren.⁵⁹ *Wat dwaas van je, zeg je, om het op de Schrift te betrekken, terwijl Paulus het over God heeft, zoals ook Jesaja.* Maar er is wel een direct verband tussen afbeelding en afgebeeld onderwerp. En *Paulus* had, voor hij aan die woorden toekwam, de aartsmoeilijke schrifturale kwestie over de predilectie voor *Jakob* en de verwerping van *Esau* enerzijds en de pottenbakker en zijn leem anderzijds behandeld.⁶⁰ Dit maakt dat mijn exposé over die passages toch niet zó dwaas is als jij het wilt laten voorkomen. De schrifturale getuigenissen die je aanvoert hebben geen enkele relevantie voor datgene wat ik bedoel. Dat dit je toch niet helemaal is ontgaan mag blijken uit wat je schrijft: *Als je de vragen bedoelt die sofisten rond die zaken hebben opgeworpen, wat heeft die arme, onschuldige bijbel jou dan wel misdaan ...* Je wist dus dat ik het niet over de Schrift had maar over de problematiek waartoe deze aanleiding heeft gegeven. Wat had het dan voor zin om daar zoveel woorden aan te verspillen? Toch zijn niet ál die vragen sofistich. Sommige zijn nuttig én nodig, mits men maat houdt en ze niet op de spits drijft. Maar zelfs dan komt niet eender wie in aanmerking om ze te behandelen, en ook wat het forum betreft gelden beperkingen. Het door jou dan weer gemaakte onderscheid tussen interne en externe duisterheid is er alleen maar op gericht een mogelijkheid te creëren om jezelf eruit te praten en ons door je woordenvloed te overtroeven. En wanneer ik zeg dat de Schrift op een aantal plaatsen problematisch is, dan doe ik dat niet om de mensen van de lectuur daarvan af te schrikken maar veeleer om hen ertoe aan te zetten zich in biblistiek te verdiepen, en hen die daar niet klaar voor zijn ervan te weerhouden onbesuisde uitspraken daarover te doen. Maar wellicht komt dit elders nog ter sprake.

Dan kom ik nu tot mijn model van christelijke gezindheid, dat jij in de hoogste mateheidens en Joods noemt. Toch wil ik je eraan herinneren dat dat model niet was bedoeld voor mensen als jij, maar voor leken die gewoon christen zijn en niets méér. Maar het is beter de woorden zelf even te citeren, zodat de lezer duidelijk weet waarover we praten: *Wat de vrije wil betreft moet wij, naar mijn mening althans, doen wat de bijbel ons leert: is de weg die wij bewandelen deze van de godsvrucht, laten we dan blijgemoed het betere betrachten, en wat gebeurd is achter ons laten en vergeten; zijn we daarentegen met*

zonden beladen, laten we ons dan tot het uiterste inspannen, door berouw en boete vergeving trachten te bekomen en de Heer met alle mogelijke middelen smeken om barmhartigheid, want anders blijft de menselijke wil en al zijn streven vruchteloos; laten we de schuld voor het kwaad dat ons treft bij onszelf zoeken en al het goede op rekening schrijven van Gods goedgunstigheid, aan wie we zelfs ons louter bestaan verschuldigd zijn; laten we ook vast geloven dat alles wat ons in dit leven overkomt, droevig of blij, ons tot ons heil door Hem is gezonden, en dat het niet mogelijk is dat vanwege God, wiens wezen rechtvaardigheid is, ons iets onverdiend zou gebeuren, ook al vinden we soms dat niet steeds alles bij de juiste mensen terecht komt. Niemand mag ooit de hoop opgeven vergiffenis te krijgen van God, wiens wezen vergevengezindheid is. Ik herhaal het: wie dit alles gelooft laat aan christelijke vroomheid niets te wensen over, en het is helemaal niet nodig zich uit goddeloze nieuwsgierigheid toegang te verschaffen tot kennis die verborgen (bijna zei ik: overbodig) is, zoals de vraag of God op contingente wijze voorkennis heeft van wat er gebeuren zal ...

In de eerste plaats wil ik, zoals reeds enkele keren is gebeurd, stellen dat dit model bedoeld is voor christenen die leek zijn, in de mate van het mogelijke vorderingen willen maken en zich helemaal toevertrouwen aan wat God met ze voor heeft. Van hen zal jij, neem ik aan, niet verlangen dat ze zich inlaten met problemen over de contingente toekomst en Gods voorkennis en voorbeschikking, waar zelfs theologen niet helemaal uitkomen. Volgens jou houd ik zelfs even op scepticus te zijn omdat ik tweemaal de woorden inlas: *naar mijn mening althans*. Maar dat soort opmerkingen veroorloof jij je wel vaker, en ik zal er dan ook geen acht op slaan, om mezelf een hoop werk te besparen. Ik heb immers nergens gezegd dat men, wanneer de gelegenheid daartoe zich voordoet, de mensen niet mag duidelijk maken dat er zoiets bestaat als wilsvrijheid, maar dat deze zonder de genade van God niets vermag. Wat jij de massa nu echter voorhoudt, namelijk dat wilsvrijheid niet bestaat en dat alles gebeurt omdat het niet anders kan, is niet alleen onwaar maar het heeft ook een nefaste invloed op mensen die in dat soort zaken niet geschoold zijn. Het lijkt me zelfs niet aangewezen dat zij die verkondigen dat wilsvrijheid bestaat, de moeilijkheden die deze kwestie oproept in het openbaar bespreken. Er zijn massa's maagden van het zuiverste christelijk gehalte die zich helemaal aan de wil van God hebben toegewijd, en toch niet begrijpen hoe God voorkennis heeft van wat er zal gebeuren, of die voorkennis ook datgene geldt wat hij niet wil, hoe hij dezelfde dingen kan willen en tegelijk niet willen, en hoe hij contingente feiten – die afhangen van wat mensen willen – vooraf weet. Ons lichaam begrijpt niet hoe de ziel daarop inwerkt: het volstaat dat het de bevelen ervan opvolgt. Zo hoeft ook de ziel niet te weten op welke wijze de genade in haar werkzaam is: het volstaat dat ze zich naar die genade schikt. Jij daarentegen bent van oordeel dat er van religie geen sprake meer is wanneer deze zaken aan het christelijk geloof worden onttrokken. De vraag of onze wil in samenwerking met de genade iets vermag en of God voorkennis heeft van contingente feiten zal echter te zijner tijde worden behandeld. Ik ben mijn betoog immers nog niet begonnen; voorlopig beperk ik mij ertoe de kwaadwillige kritiek waaraan het in je boek nergens ontbreekt te weerleggen. Het voorbeeld daarvan dat nu aan de orde is getuigt van weinig schaamtegevoel. Over het intellectueel gehalte wil ik mij niet uitspreken. Je veroordeelt mijn christelijk model als heidens en Joods omdat ik er met geen jota over *Christus* heb gerept. Je stelt het voor alsof ik beweer dat christelijke vroomheid ook zonder *Christus* bestaat, mits men God, die van nature goedertieren is, met al zijn krachten liefheeft en vereert. De woorden *mits men* ... heb jij hier zelf aan toegevoegd,

opdat ook dit voorbeeld van lasterlijke kritiek het niet zonder de nodige bijkleuring zou moeten stellen. Nu appelleer ik opnieuw aan je geweten, *Luther*: schaam jij je dan niet om dergelijke flauwekul over weerloos papier uit te smeren? Jij laat het voorkomen alsof ik ten behoeve van eender wie het hele geloof in kaart heb willen brengen. Wat ik integendeel beoogde was niet meer dan een minimalistisch programma op te stellen ten behoeve van eenvoudige mensen, zonder de controversiële en nagenoeg onontwarbare moeilijkheden die in verband met wilsvrijheid opduiken aan de orde te stellen. Toe zeg mij eens: waar God wordt genoemd, die hoe dan ook deze van de christenen is, blijft Christus dan afwezig? Of beschouw je Christus niet als God? En als men het over christenen heeft, heeft men het dan niet ipso facto over Christus? Wie schrijft boeken waarin de naam *Jesus Christus* méér voorkomt dan ik? En na je doorzichtige kritiek die helemaal op niets berust, word je ook nog pathetisch: *Wat moet ik hierover zeggen, Erasmus? Je walmt van Lucianus en bent dronken van Epicurus. Je hebt altijd je antwoord klaar, maar ik denk dat een verstandig lezer heel goed begrijpt wat ik nu over jou denk.* Je moet zelf maar eens nagaan hoe weinig coherent alles is wat je zegt, jij de man van ijzer en staal, die *Erasmus* een *Proteus* vindt. Zoiets gebeurt wel meer, wanneer men niet oprecht spreekt. Als ik christenen op het hart druk zich helemaal aan de wil van God over te geven, verspreid ik een *Lucianistische* walm, en ben ik dronken van *Epicurus*. Wijst zoiets dan op atheïsme? Is dát walmen naar *Lucianus*, die het epitheton *atheïst* te danken heeft aan de manier waarop hij zich in zijn boeken vrolijk maakt over de goden van de heidenen en wat dat betreft zelfs terecht vroom zou kunnen worden genoemd, indien hij de ware God had erkend? Is dát dronken zijn van *Epicurus*? Hoe zal iemand zich helemaal aan een God toevertrouwen in wiens bestaan hij niet gelooft of van wie hij denkt dat hij, als hij bestaat, zich om de mensen helemaal niet bekommert? Wanneer men gelooft dat zowel blijde als droeve gebeurtenissen vrome mensen overkomen omdat een welwillende God het met het oog op onze redding zo heeft gewild, is men dan van oordeel dat alles wat des mensen is God onverschillig laat? Zo zie je maar, *Luther*, waar je onstuimigheid je heen voert. Je geeft er veel te veel aan toe, méér dan passend is voor de rol die je jezelf aanmeet. Toch belet het je niet te denken dat je je standpunt met onweerlegbare argumenten hebt bewezen en dus maak je je op om glorieus, uitgebreid en schitterend te triomferen ... voor een publiek van enkele aanhangers.

Deze woorden van mij, *Luther*: *Laten we ons tot het uiterste inspannen, door berouw en boete vergeving trachten te bekomen, en de Heer met alle mogelijke middelen smeken barmhartig te zijn, want anders blijft de menselijke wil en al zijn streven vruchteloos ...* lijken jou aan Christus voorbij te gaan en elke inspiratie te missen, zodat er nog minder warmte van uitgaat dan met ijs het geval zou zijn. Dat verwondert mij niet, want ze stoken niet met jouw dogma's, en alles wat daarvan afwijkt is in jouw ogen goddeloos. Maar zelfs dan vind je dat ze niet uit het hart komen maar ingegeven zijn door vrees voor de kerkhiërarchie en de vorsten, kwestie van er niet helemaal als een atheïst uit te komen. Zeg mij eens, jij die in de harten kijkt, is er in al mijn werken (en dat zijn er toch wel wat) één plaats die ánders over wilsvrijheid spreekt dan ik hier doe – ik bedoel: in overeenstemming met de definitie van de kerk en de mening van de rechtzinnigen? Of heeft iemand mij ooit horen instemmen met wat jij over de vrije wil denkt? Waar haal je dan de schaamteloosheid vandaan om te stellen dat vrees voor de vorsten mij die nu pas heeft afgedwongen? Het liefst zou ik met jou nooit de arena hebben betreden. Ik wist

immers dat het mij niets zou opleveren behalve dat jij je zin kreeg, en bovendien wilde ik mij voor andere zaken beschikbaar houden. Wanneer je dus zegt dat ik tegen mijn zin het strijdperk betrad, heb je meteen een schot in de roos. Als je daarentegen meent dat ik het eigenlijk met jou eens ben en het alleen maar wol laten voorkomen alsof ik dat niet ben, vergis je je schromelijk, ofwel neem je een pose aan, iets wat je, schaamteloos als je bent, wel vaker doet. Ik ben deze confrontatie met tegenzin aangegaan en heb er alles aan gedaan om ze te ontlopen, maar toen het dan toch zover was heb ik nooit een ander standpunt verdedigd dan hetgeen waar ik altijd achter stond en dat ook vandaag nog doe, en daar getuigt ook mijn *Diatriben* van. Het wekte al een hele tijd je ergernis (getuige je door je medestanders gepubliceerde brief) dat ik het wat de wilsvrijheid betreft niet met je eens was. Vanwaar dan plots die vrees voor monarchen die mij in weerwil van mezelf die luttele woordjes zou hebben ontlokt? Je moet weten, *Luther*, dat ik het met geen enkele van je stellingen (ik heb het over die welke veroordeeld zijn geworden) over heel de lijn eens ben. De enige uitzondering is wat je schrijft over het zedenbederf in de kerk: daar sla je de spijker op de kop, hoewel ik het liever anders had gezien. Ik kan het dan, wat dat betreft, ook alleen maar roerend met je eens zijn. En je moest maar eens ophouden met die vriendelijke aansprekingen van *beste Erasmus* hier, *beste Erasmus* daar. Die schouderklopjes kun je beter bewaren voor je gezworen vrienden. Het lijkt wel of ik iedereen verbod heb opgelegd te onderzoeken wat onze wil vermag en hoe de genade van God in ons werkzaam is, te oordelen naar de pathetische frasen die uit je pen stromen als het *zilte sap dat rijkelijk uit de boomgaard vloeit*.⁶¹ De waarheid is dat ik vind dat vérgaande speculatie daarover niet van een doorsnee christen kan worden verlangd en dat dergelijke discussies niet op straat horen te worden gevoerd. In mijn *Diatriben* kun je lezen dat ik diegenen veroordeel die vanuit een ongezonde nieuwsgierigheid in die materie trachten door te dringen, wat impliceert dat er ook een gezond soort nieuwsgierigheid bestaat om dat soort zaken, zij het in beperkte mate en zonder polemische bedoelingen, uit te vorsen. Volgens jou is men de naam christen niet waardig als men niet precies weet wat met *vrije wil* wordt bedoeld, of hij zich alleen maar in het willen of ook in het intellect situeert, of het al dan niet een louter passieve faculteit is die de werking van de genade alleen maar ondergaat, en nog meer dergelijke vragen.

Al die begrippen die tot nog toe ter sprake kwamen, en nog veel andere van die aard, kunnen zonder meer worden aangenomen door wie in alle eenvoud christen wil zijn, ook als ze niet met scholastieke subtiliteit nog verder worden uitgespit. Je hebt dus de bedoeling van mijn betoog niet begrepen, en daarom slaan de overtrokken termen die je hanteert, als *areligieus*, *goddeloos* en *overbodig*, nergens op. Waar is het bovendien voor nodig dat eenvoudige christenen discussies voeren over *contingentia* of over de *passieve wil*, wanneer het voor hen op grond van het leergezag van de kerk geen twijfel lijdt dat de wil wel degelijk een actief principe is dat zijn activiteit weliswaar slechts dan kan ontplooiën wanneer het door de genade geholpen wordt? Het gaat hier om een leerstuk dat reeds anderhalf millennium een verworvenheid van de gelovige gemeenschap is. Discussie daarover kan enkel wanneer ze met mate wordt gevoerd en erop gericht is het standpunt van de kerk te consolideren. Wanneer ik mezelf in deze polemiek als disputant en niet als rechter opwerp, dan is dat een gebaar van goede wil tegenover jou en je aanhangers, waardoor ik tegelijk vrijwillig afstand doe van het gezag dat van concilies, pausen en universiteiten uitgaat. Wat baat het immers dat ik zelf nog eens uitspraken doe over iets waar de katholieke kerk zich al lang heeft over uitgesproken? De hele teneur

van mijn *Diatriben* is één streven om een sluitend bewijs te leveren voor het standpunt van de kerk, namelijk dat de menselijke wil een actief beginsel is dat meewerkt met de *werkzame* genade, en dat het zonder die genade zelf niet in staat is zijn redding te verzekeren. Wat voor zin heeft het dan dat jij me telkens weer verwijten maakt wanneer ik bevestig dat de wil weliswaar een actieve rol speelt bij het verwerven van het eeuwig heil maar zonder Gods barmhartigheid tot niets in staat is? Maar nu zeg jij dat ik mezelf tegenspreek: in mijn voorwoord heb ik gezegd dat het van misplaatste nieuwsgierigheid getuigt over dat soort zaken te redetwisten, en dat is precies wat ik doe. Het getuigt niet alleen van misplaatste nieuwsgierigheid, maar het is ook nog goddeloos zaken in twijfel te trekken die door de kerk zo eensgezind zijn aanvaard, en dat is wat jij doet. En ik voeg er nog een reeks verwante kwesties aan toe, waar jij over zwijgt. Wél laat ik na formeel te definiëren hoever de macht van onze wil en die van Gods barmhartigheid precies reikt, en wat we ons bij *handelen* en *ondergáán* moeten voorstellen, uiteraard om, zoals jij schrijft, de mensen in onwetendheid te laten. Een zware fout is dat: geen formele verklaring geven van hetgeen ik eenvoudige mensen voorhoud. Toch denk ik dat in de loop van mijn betoog voldoende verklaar, en wellicht beter dan jou lief is. Want het feit zelf dat je mijn *Diatriben* kleineert en tot het mikpunt van je minachting en misprijzen maakt, is een bewijs op zich dat het toch niet zó verwerpelijk is als jij het wilt laten voorkomen. Als je je niet in het nauw gedreven voelde, zou je pen niet met zoveel scheldwoorden tegen de auteur ervan tekeergaan. Het slaat ook nergens op als je zegt dat ik besloten heb me van beide partijen afzijdig te houden en veilig tussen *Scylla* en *Charybdis* in te varen, met als gevolg dat ik in volle zee een speelbal van de golven ben geworden zodat mijn *neen* een *ja*, en mijn *ja* een *neen* is geworden. Is al wie niet snel in de pen kruipt om de kerk te verdedigen dan een overloper naar jouw *Charybdis*? Is al wie verkoos iets anders te doen dan met jou te bakkeleien daarom meteen iemand die de kerk afvalt? Dat ik met jouw genootschap niets te maken heb, heb ik steeds zonder terughoudendheid verkondigd. Met de katholieke kerk leef ik in vrede, en ik laat de beoordeling van alles wat ik schrijf aan haar over. Misschien heb ik hier en daar wel menselijke fouten gemaakt, maar ik weet stellig dat er van kwade opzet of goddeloosheid nooit sprake was. Nooit heb ik de waarheid, voorzover ik die kende, ten gunste van wie dan ook geweld aangedaan en nooit heb ik mijn pen ten dienste gesteld van iemands persoonlijke belangen. Ik heb geen bevoegdheid gekregen om zedenmeester te spelen over de levenswijze en zeden van pausen en bisschoppen. Maar als het klopt dat men door ze op de vingers te tikken iets kan bereiken, dan meen ik dat ik mij in dat opzicht méér vrijheid heb veroorloofd dan men redelijkerwijs van mij kon verwachten. Heb ik mij dan van de kerk afgescheiden, omdat ik het af en toe met een theoloog – een *sofist*, in jouw terminologie – aan de stok kreeg? En nadat ik al die wantoestanden reeds vele jaren in talloze brieven, gepubliceerd of niet, wereldkundig heb gemaakt, durf jij nog steeds te beweren dat ik schipper tussen *Scylla* en *Charybdis* (je hebt blijkbaar iets met die uitdrukking, want je kunt er maar niet genoeg van krijgen haar te pas en te onpas te gebruiken) en bij geen van beide partijen hoor. Indien je het bewijs zou hebben geleverd dat jij de man was die door God naar de wereld was gestuurd om er met het zwaard van het evangelische woord de kerk te vernieuwen, en dat je door de geest van God werd geleid, zodat voor jou alleen alles wat in de bijbel staat glashelder is, dan zouden wij ons vanzelf in het stof hebben gewenteld om naar je toe te kruipen en zelfs je voeten te kussen. Mij heb je echter nog steeds niet kunnen overtuigen dat je de vele dingen waar je aanspraak op maakt ook nog kunt

waarmaken. Daar zijn heel wat redenen voor, maar wat mij vooral tegen de borst stuit is de bittere toon in alles wat je schrijft, het behagen dat je er blijkbaar in schept om mensen te kwetsen, en de clowneske vrijpostigheid waarmee je trekkebek en schimpscheuten afvuurt op al wie het niet met je eens is en de euvele moed opbrengt om dat ook nog te laten blijken. Zo kunnen we niet anders dan de afwezigheid betreuren van de geest van Christus die je zo stoer voor je opeist. Je doet ons veeleer denken aan een *Lucianus* of *Aristophanes*, of misschien heb je het meer op *Archilochus* begrepen.⁶²

Je zegt dat de menselijke ziel geen twee *berijders*⁶³ verdraagt, en dat zij voortdurend pogen elkaar eraf te gooien, maar wie jouw geschriften leest krijgt stevast de indruk dat bij jou beide samen dezelfde ziel berijden. Wanneer je ons immers op het hart drukt op God te vertrouwen, wanneer je de krachten van de mens minimaliseert, wanneer je de majesteit en het gezag van de H. Schrift ophemelt en al het menselijke daarbij vergeleken als nietig beschouwt, lijkt het of alles wat je zegt je door de geest van het evangelie is ingegeven. Wanneer je echter voor *Wilheyl* en de hele claque je comédie begint op te voeren, staat er geen maat op het getrekkebek en de schimpscheuten enerzijds, en het raffinement waarmee dit alles gebeurt anderzijds. Het contrast tussen deze wildgroei en de strakke soberheid van je argumentatie maakt dat zelfs wie je gunstig gezind is het moeilijk zal hebben dit alles op rekening te schrijven van je bezieling. Je gaat zo subtiel te werk dat je om nog dieper wonden te slaan kunstgrepen en indirecte formuleringen hanteert om je lasterlijke aantijgingen te vermommen. Anders gezegd: je strijkt je zwaard in met venijn. Zo laat je ook nu weer niets onverlet om mij als het summum van verdorvenheid af te schilderen: ik ben een atheïst à la *Lucianus*, een zwijn uit de kudde van *Epicurus*, van een goddeloosheid die me zelfs voor de meest goddeloze *sofisten* onaanvaardbaar maakt, en een vijand van alle christenen omdat ik niet wil dat er op straat wordt gedisputeerd over de vraag of er met betrekking tot toekomstige contingente feiten een éénduidige waarheid bestaat. Maar toch houd je nog iets in petto, je ontziet mij, je bindt in, en als ik *Erasmus* niet was zou je pas voluit gaan. Het lijkt wel of je ook nog verwacht dat ik je dankbaar ben voor zoveel mildheid en gematigdheid. Dit alles is overduidelijk en toch verlang je dat wij zouden geloven dat je niets daarvan uit vrije wil doet, maar door de werking van de geest van Christus, en je bent verontwaardigd omdat we niet onmiddellijk de leer die de katholieke kerk eeuwen terug heeft aanvaard en tot de hare heeft gemaakt, afzweren om jou te volgen. Geen haar op mijn hoofd heeft er ooit aan gedacht met jouw kliek in zee te gaan. Maar stel niettemin dat ik zou balen van deze kerk, dan vraag ik jou bij het evangelie: waar zou jij mij in mijn onzekerheid en wankelmoedigheid dan willen onderbrengen? Bij het bonte stel egotrippers dat jullie zijn en dat niet eens de naam *sekte* verdient? *Karlstadt* heeft jou onlangs nog zwaar onder vuur genomen, en het antwoord heeft niet op zich laten wachten. En er werd echt niet gehoekhakt over een geitenhaar, maar het ging wel degelijk over een heel ernstige aangelegenheid. *Zwingli* en *Oecolampadius* schrijven heuse boekdelen waarin ze je denkbeelden zwaar op de korrel nemen. Hun mening wordt gedeeld door enkele groten uit je kliek, *Capito* bijvoorbeeld. Hoe bitsig was dan weer het dispuut tussen *Balthasar* en *Zwingli*? En dan weet ik nog niet eens of jullie het daar in dat piepkleine stadje⁶⁴ wel allemaal onderling eens zijn. Jouw leerlingen hebben hier verkondigd dat menselijke wetenschap vergif is voor het geloof, dat talenstudie – wat Hebreeuws en Grieks niet te na gesproken – uit den boze is, en Latijn komt er al helemaal niet aan te pas. Sommigen wilden het doopsel afschaffen, anderen wilden het hernieuwen, en ook zij hadden dan

weer hun tegenstanders. In sommige plaatsen woedde een iconoclasme, maar jij kwam de beelden ter hulp. Toen je werkje over een vernieuwd studieprogramma verscheen kreeg je te horen dat je bezielende geest je in de steek had gelaten. Wat je schreef was je door menselijk denken ingegeven. Het was in strijd met het evangelie. Je deed het om *Melanchthon* te plezieren. Er is daar bij jullie een geslacht van profeten opgestaan, waar jij het duchtig mee aan de stok kreeg, en de vele nieuwe dogma's die dagelijks worden verkondigd geven telkens aanleiding tot evenzoveel meningsverschillen. En dan wil jij dat iedereen het met jullie eens is, wanneer jullie het zelf over fundamentele punten onderling grondig oneens bent! Stel daarom dat het waar zou zijn wat jij me telkens weer even schaamteloos aanwrijft, namelijk dat ik zielig lig te dobberen tussen *Scylla* en *Charybdis*: naar welke kust of naar welke haven wil jij dan dat ik koers zet? Stel dat ik mij ooit tot jullie genootschap zou hebben bekend en daarna naar de oude kerk zou zijn teruggekeerd, dan hadden jullie mij trouweloosheid en onstandvastigheid kunnen aanwrijven (anderen zouden het wellicht bezinning noemen). Stel dat de hele christenheid jullie leerstellingen zou hebben aanvaard, dan zou men mij als koppig of zelfs goddeloos kunnen bestempelen, wanneer ik de enige was geweest om die te verwerpen. Stel dat jullie het op het gebied van dogmatiek onderling eens waren, dan zou jij mij verwaand en zelfgenoegzaam kunnen noemen, omdat ik geen oor had naar wat onderlegde mensen zo eensgezind verkondigden. Maar wat is de werkelijkheid? De katholieke kerk ben ik steeds verknocht gebleven, van enige verbondenheid met jullie heb ik nooit de minste blijk gegeven. Wat jullie verkondigen is zowel door leidinggevende figuren in de kerk als door wereldlijke monarchen veroordeeld (en dan heb ik het nog niet over de kritiek die van de universiteiten uitgaat). Hoewel jullie voortdurend onderling bekvechten, maakt elkeen even overtuigd aanspraak op de bezieling door de geest van Christus en op een feilloos vermogen om de H. Schrift te interpreteren. Waar heb je het dan over wanneer je beweert dat ik vandaag nog steeds tussen *Scylla* en *Charybdis* schipper en waarom wekt het je verontwaardiging wanneer een oud man als ik, die van theologie geen kaas gegeten heeft, er de voorkeur aan geeft het eenstemmig leergezag van de kerk te volgen in plaats van jullie, wanneer je het onderling al even oneens bent als met de kerk?

Dit thema heb ik wat dieper uitgespit dan strikt nodig was, omdat ook jij, onbeschaamd als je bent, maar niet uitgepraat raakt over *Scylla* en *Charybdis*, en mijn weifelend ronddobberen tussen beide in. Mijn geloof, *Luther*, in de H. Schrift en in het leergezag van de kerk is zo groot dat ik ook zonder de hulp van jullie versie van het geloof op de barmhartigheid van de Heer durf te vertrouwen om gered te worden. Eis daarom in het vervolg niet voor jezelf op wat van God is en onthoud je van uitspraken over een te menselijke gezindheid. Peil liever je eigen ziel, want die heeft misschien wel een andere *berijder* dan je de buitenwereld wilt laten geloven. Hoewel ik dat door mij op het gezag van anderen te baseren zou kunnen, heb ik het niet aangedurfd mij over jouw gezindheid uit te spreken. Ik heb alleen gezegd dat ik die nogal verdacht vond, hopend dat ik mij vergiste, en dat is ook nu nog steeds zo. Dat wantrouwen dateert al van in het prille begin, toen je met groot succes je balletvertoning voor de gehele wereld begon op te voeren. Dat is, lang voordat jij je pen tegen mij scherpte, steeds ten overstaan van iedereen mijn houding geweest, en ik ben er blij om, want mocht ik daar nú een oordeel over uitspreken, dan kun jij niet meer aanvoeren dat het mij niet door de rede maar door haat en pijn is ingegeven. Je belooft ergens dat je zal zorgen dat ik me schaam ooit de *Spons*⁶⁵ te hebben gepubliceerd. Ik van mijn kant pretendeer niet te kunnen bereiken dat jij je ooit

schaamt over de campagne die je tegen mij voert, want daar ben je te zeer voor geobsedeerd. Wél wil ik de mensen laten zien hoe bedreven je bent om eender wat te verdraaien en uit te vergroten tot een groteske karikatuur – hoewel iedereen dat nu stilaan wel doorheeft. Er zijn mensen die boeken hebben gepubliceerd waarin ze jou je onstandvastigheid verwijten, maar jij bent wel zo sluw om dat compleet te negeren en mij daarentegen steeds maar tot vervelens toe een *jabroer* te noemen die zich anders voordoet dan hij is. Om je stelling ook nog hard te maken wordt een stuk moeilijker, want jij kunt als geen ander *Proteus*⁶⁶ te pakken krijgen, maar tegelijk kun je niet één passus aanhalen waar ik mezelf niet blijf. Tenzij voor jou een *jabroer* iemand is die beaamt wat de kerk verkondigt en neen zegt tegen wat die kerk verwerpt. Omgekeerd lijkt de zin “*zegt men ja, dan zeg ik neen; zegt men neen, dan zeg ik ja*” veeleer bij jou te passen, te oordelen naar het bijna wellustig genot waarmee jij alles verwerpt wat de kerk aanvaardt. Het is niet zo dat ik zaken verkondig waar ik niet achter sta en dat ik hetgeen ik verkondig niet meen, maar jij bent wel zo geslepen om alles wat ik zeg te verdraaien zoals het jou uitkomt: van wit maak je zwart, van licht duisternis. Een andere truc van je bestaat erin dat je mij telkens weer op het hart drukt *de geest van Christus te vrezen: God laat immers niet met zich spotten*. Is het gevaar dat ik de geest van God voor het hoofd stoot dan zó groot, als ik geen dissident wil zijn in de kerk van Christus? Het is integendeel precies omdat ik de geest van God niet wil ergeren dat ik met jullie niet scheep durf te gaan. En jij je maar verschonon voor dat zogenaamde gebrek aan taalvaardigheid van jou, wanneer je voor je lastercampagne blijkbaar een eindeloze voorraad kwetsende woorden ter beschikking hebt, waardoor zelfs de meest lankmoedige en tot luisteren bereide tegenstander het laat afweten. Anderzijds ben je dan weer zo geslepen om ook de meest zorgvuldig en behoedzaam geformuleerde beweringen om te toveren tot hemeltergende godslaster.

In mijn voorwoord heb ik terloops ergens gezegd: *Het is beter dat over de moeilijkheden die zich in verband met de vrije wil voordoen niet door leken of in tegenwoordigheid van leken wordt gedisputeerd, wat nu het geval is doordat boeken in de volkstaal worden vertaald. Het gevolg is dat men her en der soldaten hoort zeggen: “Wat doet het ertoe? Wilsvrijheid bestaat niet, God bewerkt het goede en het kwade in ons. Laat hém maar begaan, hij weet wat hij doet en tegen zijn wil kan niemand zich verzetten”*. Die woorden leg jij uit alsof ik niet wil dat wie dan ook over de *vrije wil* zou praten. Een gelijkaardig procédé pas je toe wanneer ik een reeks problemen opsom: je pikt er hier en daar eentje uit, terwijl mijn betoog vertrekt van fundamentele problemen om zo tot de meer subtiele kwesties te komen. Nadat je alles uit zijn verband hebt gerukt liggen zwaarwichtige termen als *vérg gezocht, ijdel, overbodig en goddeloos* natuurlijk voor het grijpen. Zo wordt de lezer zand in de ogen gestrooid zodat hij op de duur niets meer ziet. Ik breng jullie, zo beweer je, voor de vierschaar om zelf als rechter uitspraak te doen, en nadat ik in mijn voorwoord heb gezegd dat over dit soort zaken niet kan worden gedisputeerd omdat ze het menselijk bevattingsvermogen te boven gaan, doe ik intussen zelf wat ik bij anderen veroordeel.

Om te beginnen ligt het helemaal niet in mijn bedoeling om in deze kwestie als rechter een uitspraak te doen: ik werp mij op als discussiepartner. Het voorbehoud dat ik maak is ten opzichte van jou een gebaar van goede wil, en naar de kerk toe wil ik je behoeden tegen het vermoeden van kwaadwillige dwaling. In de tweede plaats is het niet de kerk die het tegen jouw persoon opneemt, maar ben ik het die tegen jouw dogma, dat door de

kerk allang van tafel is geveegd, een dispuut voer, maar dan wel in gematigde termen en omdat ik geen andere keuze had. Was ik uit eigen beweging de discussie over een zo moeilijke kwestie begonnen, dan had je mij onbesuisde vermetelheid kunnen verwijten, maar aangezien ik alles heb gedaan om mij hieraan te onttrekken gaat dat verwijt niet op en verdien ik integendeel een compliment omdat ik op dat verzoek dan toch maar ben ingegaan. Ten slotte is deze discussie er niet op gericht je onder tafel te praten – want ik wist dat ik daarmee geen stap verder zou komen – maar was het de bedoeling om voor iedereen klip en klaar te stellen dat ik geen medestander van jou ben, en om korte metten te maken met de valse bewering van sommigen onder je geestesgenoten die luidop verkondigden en velen zelfs konden doen geloven dat ik je opvattingen deel. Die verdachtmaking is totaal uit de lucht gegrepen, en zowat het ergste wat me kan overkomen. Ze wordt ook door jou , zij het zonder resultaat, gevoed. Of neem jij *Erasmus* misschien voor een volslagen idioot?

Dan spreek ik mezelf weer tegen wanneer ik in dezelfde alinea de mensen vraag zich tot het uiterste in te spannen, om vervolgens te stellen dat zonder Gods barmhartigheid ons streven niets uithaalt. Je redenering is de volgende: *Wie het over inspanning en krachten heeft is de mening toegedaan dat onze wil tot iets in staat is; wie stelt dat ze zonder Gods barmhartigheid niets vermag, zegt in feite dat ze alleen maar kan ondergáán*. Daar lijk je wel een punt te hebben, maar ... wat zeg je nu eigenlijk? Is het dan zo dat al wie stelt dat zonder de barmhartigheid van God de krachten van de mens ontoereikend zijn om het heil te verwerven, meteen ook beweert dat onze wil tot niets in staat is, maar enkel kan ondergáán? Maar dat wordt door geen enkel rechtzinnig auteur, vroeger zomin als nu, ontkend, en toch leren zij dat onze wil, in samenwerking met de *werkende* genade, een actieve rol vervult. Of is het absurd te stellen dat dezelfde wil in diverse opzichten zowel een actieve als passieve rol vervult? Dan verklaar je meteen ook de H. Schrift incoherent, waar men het voortdurend heeft over Gods barmhartigheid waaraan we alles te danken hebben, maar waar anderzijds ook te lezen staat: *Dring aan, wees waakzaam, zwoeg*. Bij *Paulus* lees je: *Meer dan allen heb ik gezwoegd en Span je in voor de goede wedstrijd of Ik heb de eindmeet bereikt*. Maar bij dezelfde *Paulus* lees je ook: *Door de genade van God ben ik wat ik ben*.⁶⁷ Waarom beschuldig je hém dan niet van het gebrek aan coherentie dat je mij aanwrijft op basis van twee woorden: *inspanning* en *barmhartigheid*? Maar, zeg je, ik geef geen sluitende bepaling van wat men precies onder *actief en passief zijn* dient te verstaan. Tja, dat ontbrak er natuurlijk wel aan. Het was dus niet voldoende dat ik die definitie verder in mijn betoog, waar het thuishoorde, heb gegeven. Ten slotte kan men zich de vraag stellen of een christen plots een ongelovige wordt als hij alleen heeft onthouden dat al het goede in ons op rekening van Gods goedertierenheid dient te worden geschreven, en niet ook tot op een duimbreed heeft nagemeten hoevéél precies aan Gods barmhartigheid en hoevéél aan onze krachten moet worden toegeschreven. Maar die vraag behandel je wat verder, na eerst grote verwachtingen te hebben gewekt. Je krijgt dan ook op tijd en stond nog te horen in welke mate je bewijsvoering daar níet aan beantwoordt.

Na al die successen bereid je je triomf voor en je maakt voor de lol even een retorisch ommetje. Je betwijfelt of je met een retor gelijke tred zal kunnen houden – dit zijn jouw woorden – en ... het lukt je inderdaad niet. Je bestookt me met een bont amalgaam van gelijkenissen die je ontleent aan de *Ars Rhetorica* van *Quintilianus* en de *Poetica* van *Horatius*, zoals het schrijven van een gedicht, de landbouw, het krijgswezen, de bouw

van een toren. Je citeert zowaar uit *Vergilius' Georgica* en zelfs een one-liner van *Sallustius* ontbreekt niet!⁶⁸ Is er dan misschien enige gelijkenis te bespeuren tussen een boer⁶⁹ die met menselijke vlijt een akker bewerkt en datgene wat God in ons bewerkstelligt? Want de gelijkenis over de toren, die je aan het evangelie⁷⁰ ontleent, is niet toepasselijk of keert zich in het beste geval tegen jou. Wat valt er immers te berekenen voor wie niets te besteden heeft?

Al even geslaagd is de gelijkenis over de redenaar en de regels van de retorica, zó uit het handboek, die je vervolgens ter sprake brengt. Mijn God! Kent die *Schoonwoort* van jou dan geen schaamte om met dergelijke flauwekul uit te pakken in een dispuut dat naar jouw zeggen over de kwintessens van het christelijk geloof handelt? Wanneer men de eenvoudige christen voorhoudt dat hij zich beter niet inlaat met problemen die zijn bevattingsvermogen te boven gaan, maar dat hij overeenkomstig de geboden van God moet schuwen wat verboden is en in de mate van het mogelijke moet doen wat God hem opdraagt. Dat hij daarbij niet op eigen kracht mag vertrouwen of het goede wat hij doet op eigen rekening mag schrijven, maar doordrongen moet zijn van het feit dat men alles, niet alleen het goede wat men doet maar ook zijn hele persoonlijkheid met al haar eigenschappen, aan Gods goedertierenheid te danken heeft. Leert men hem dan onverschillig en nonchalant te zijn, en zegt men dan aan de redenaar die zijn redevoering wil voorbereiden: *Schrijf er maar op los, van regels hoeft je je niets aan te trekken?* Met dát soort flauwe grappen lardeer jij je betoog, hoewel je samen met *Paulus* aanspraak maakt op wetenschap en mij nauwelijks wat boerenverstand gunt. Het zou een stuk verstandiger zijn geweest indien je voor je gelijkenis bij *Paulus* te rade was gegaan, en de christen met een boer zoudt hebben vergeleken, zijn werk op het land met de geboden van God, het klimaat met de goddelijke genade. Hem zou je, denk ik, terecht kunnen voorhouden: *Ga maar flink aan de slag zoals je stiel het vereist; wél moet je weten dat al je inspanningen vruchteloos zullen zijn als de weersomstandigheden niet meezitten, want zij zijn het vooral die het gewas doen gedijen. Maar het weer heb jij niet in de hand en je weet ook niet altijd hoe het precies werkt, want soms denk je: "Dit komt nooit meer goed", terwijl het net anders uitdraait.* Wat ik de eenvoudige christen voorhoudt komt op hetzelfde neer, en dat geldt ook voor wie over geloofszaken wil spreken: *Bestudeer de H. Schrift en bereid zorgvuldig voor wat je zal zeggen, maar laat je vooral inspireren door Hem zonder wiens hulp het woord van de mens geen vrucht draagt. Jou komt het niet toe Hem voor te schrijven hoe hij het orgaan, dat je tong is, moet sturen. Hij weet best wat nuttig is en wat niet.* En nu wil jij dat wie over dat soort zaken praat, precies afweegt waar zijn rol eindigt en die van God begint, wat hij moet zeggen en hoe God op het gemoed van zijn publiek zal inwerken. Misschien zal je, wanneer alles in gereedheid is gebracht om te folteren en voor de terechtstelling, ook willen dat de *martelaar* precies berekent hoever hij op eigen kracht zal kunnen gaan en vanaf welk punt Gods barmhartigheid de zaak moet overnemen, en dat hij zich de nodige vragen stelt over de mate waarin zijn wilsvrijheid passief of actief aan bod komt en hoe Gods barmhartigheid daarbij precies functioneert! Zou het dan niet veel christelijker zijn hem op het hart te drukken niet op eigen kracht te vertrouwen maar zich helemaal over te geven aan Gods barmhartigheid, en er alleen voor te zorgen dat hij zich niet aan de genade onttrekt door enkel aandacht te hebben voor de hulpmiddelen die het *vlees* hem biedt?

Maar genoeg nu over de idiote vergelijkingen van je meneer *Schoonwoort*. Wie voorhoudt dat Gods barmhartigheid in ons het begin, de ontwikkeling en de voltooiing

bewerkstelligt, maar dat tegelijk ook onze wil hetzelfde nastreeft, verstrekt rechtzinnig onderricht. Wie ervan uitgaat dat enkel de genade aan het werk is, en de wil alleen maar ondergáát, voert een betoog dat niet rechtzinnig is. Wat betreft het feit dat ik meen dat er godvruchtige mensen zijn geweest die nooit hebben onderzocht hoe God noodzakelijkerwijs voorkennis heeft van datgene wat van onze vrije wil afhangt, en of God zelf, aangezien zijn wil onveranderlijk is, alles uit noodzaak doet, zoals ook wij alles in zekere zin uit noodzaak doen omdat niemand zich kan verzetten tegen Zijn almachtige wil; waarom hij *Petrus* heeft meegetrokken en *Judas* niet, en talloze andere dergelijke vragen – ik heb het immers niet alleen over die ene vraag, of de genade álles in ons bewerkstelligt en de wil helemaal niets, maar ook over al de *corrolaria* die er door de wijsgerige scholen aan worden gekoppeld. Bovendien – en dit kan ik, gezien de grofheid waarmee je me bejegent, niet genoeg herhalen – heb ik het hier niet over nuchter onderzoek door geleerden, maar over dweepzuchtige disputen in aanwezigheid van het volk ...⁷¹

Nu moet je in het licht van deze feiten maar eens nagaan hoe misplaatst het is wat je zegt: *Wie dát niet begrijpt moet toegeven dat hij geen christen is; wie er kritiek op heeft of het negeert moet weten dat hij de grootste vijand van de christenen is. Want indien ik niet weet wát ik kan en moet doen tegenover God, in welke mate ik dat kan en hoe groot het is wat ik hem verschuldigd ben, heb ik evenmin zekerheid en kennis omtrent datgene wat God voor mij kan en wil doen, in welke mate Hij dat kan en wat de draagwijdte ervan is, want God bewerkt alles in allen. Als ik de werken en de macht van God niet ken, ken ik ook God zelf niet. Als ik God niet ken kan ik hem niet vereren en dankzeggen; ik kan God niet dienen zolang ik niet weet welke rol ikzelf en welke Hij te vervullen heeft.* Zo luidt jouw keurig getrapte syllogisme, waarmee je je tegenover mij als een heuse *sofist* opstelt, hoewel je jezelf een hele *theoloog* vindt. Het is niet nodig dat een christen haarfijn afweegt waartoe hij zelf en waar God toe in staat is of hoe groot zijn eigen inbreng en die van God is, als hij maar weet dat al het goede wat hij doet op rekening van de goddelijke goedertierenheid dient te worden geschreven. Gods macht is niet het voorwerp van wetenschap maar een geloofspunt, en het is niet zo dat wie uit menselijke onmacht niet begrijpt hoe *Hij alles in allen bewerkt*, meteen ook God niet kent. Zo kunnen wij er met ons verstand niet bij hoe Hij de wereld geschapen heeft, en toch geloven wij dat die wereld door Hem is geschapen. Massa's vrome mensen geloven dat Christus god én mens was, en toch weten zij niet hoe, in welke mate en op welke manier zijn goddelijke natuur zich met de menselijke verenigd heeft. Ze blijven ook het antwoord schuldig op de vraag of Christus, toen zijn lichaam levenloos in het graf lag, *mens* kon worden genoemd. Wie zichzelf geen verdienste toeschrijft, maar de som van al zijn goede werken op rekening schrijft van Zijn genade, schiet in dankbaarheid jegens God niet tekort, ook al meet hij niet op een duimbreed na af wat nu precies zijn eigen inbreng is en welke die van God. *Augustinus* dankte en vereerde God, en toch wist ook hij op een bepaald ogenblik het antwoord niet op jouw *wat, hoeveel en tot hoever*. Dat deed ook de *H. Bernardus*,⁷² maar ook hij kwam niet uit die problematiek. Hetzelfde geldt, denk ik, voor *Thomas*⁷³ zowel als *Scotus*,⁷⁴ hoewel beiden het onderling oneens waren. Ook vandaag zeggen velen God dank die zich tevreden stellen met de uitspraken van de kerkvaders en het *wat, tot hoever en hoeveel* niet op de spits drijven. Stel dat iemand met heel zijn hart het geloofsartikel over de opstanding van het *vlees* gelooft, maar daarover geen disputen houdt en maar weinig snapt van de vele kwesties die door theologen in dat verband worden

opgeworpen: is die man daarom geen christen, die God vereren, Hem dienen en dankzeggen kan? Is men totaal onwetend over God als men vol vertrouwen de eeuwige redding verhoopt maar geen studie maakt van de talloze moeilijkheden in verband met het rechtstreeks schouwen van God, zoals theologen doen? Het enige wat de H. Maagd aan de engel vroeg was hoe zij zonder gemeenschap te hebben met een man een kind zou kunnen baren, en zodra zij de woorden “*De H. Geest zal over u komen, en de macht van de Allerhoogste zal zijn schaduw over u laten glijden*”⁷⁵ hoorde, vroeg zij niet verder maar stelde zij zich ten dienste van wat de hemel met haar voorhad. Het kan best zijn dat zij heel wat zaken niet wist of niet wilde weten over de precieze manier waarop alles bij haar in zijn werk ging, en waar theologen zich het hoofd over breken. Je realiseert je toch wel dat ik in dit verband massa’s voorbeelden kan opnoemen die je getrapte syllogisme nietig, lachwekkend en zelfs goddeloos maken. Er zijn miljoenen christenen die God oprecht liefhebben en vereren, maar zou je hun de vraag stellen wat genade is, of die geschapen dan wel ongeschapen is, en of het dezelfde genade is waarmee God ons naar zich toe trekt en waardoor wij hem op onze beurt liefhebben, dan zullen ze antwoorden: *Dat weet alleen God*. Ga jij dan over al die mensen zomaar zeggen dat ze God niet kennen omdat ze niet weten wat God in hen bewerkt, hoe en in welke mate? Dat is immers waar de trappen van jouw syllogisme toe leiden. Is men een ongelovige, de naam christen onwaardig, als men zich aan de overgeleverde leer houdt die zegt dat in de *eucharistie* het lichaam en het bloed van Christus reëel aanwezig zijn, en zich niet de vraag stelt, of niet kan begrijpen hoe een reëel lichaam geen dimensies heeft, hoe het lichaam van een mens niet uit afzonderlijke ledematen bestaat, zodat voeten, hoofd en romp ruimtelijk gedifferentieerd zijn, maar integendeel overal integraal aanwezig is, of hoe het kan dat een gedimensioneerd lichaam in de hemel aan de rechterhand van God zit en tegelijk op zoveel plaatsen op aarde door mensen genuttigd wordt? Ik denk dat ook jij niet zal ontkennen dat ontelbare miljoenen met Christus zullen heersen die zich tijdens hun leven nooit hebben afgevraagd of de wil van de mens bij iedereen alleen maar ondergaat of tegelijk ook iets dóet, en zo ja, hoe het kan dat er voor éézelfde effect meerdere oorzaken zijn – welke is daarbij dan de *primaire* en welke de *secundaire* oorzaak: God of de wil van de mens? Hoe kan het dat ze beide zowel *primair* als *secundair* zijn wanneer je een onderscheid maakt naar substantie of verdienste? Want jij wilt toch dat deze en vele andere dergelijke vragen door iedereen worden gesteld, omdat anders het christendom en haar geloofsinhoud in de kou blijven staan. Als ik die dingen zou gezegd hebben, zou je mij op slag als een ongelovige *sofist* hebben bestempeld. Nu je ze echter kunt gebruiken om mij in diskrediet te brengen, wil je ze als vroom en erudiet laten voorkomen. En de redenering in trappen die eraan voorfgaat is al even sofistich: *Ze zullen niet weten wat ze moeten doen, zolang ze niet weten wat en hoeveel ze kunnen doen. Als ze niet weten wat ze moeten doe, kunnen ze ook geen berouw hebben wanneer ze verkeerd handelen. De afwezigheid van berouw nu is een onvergeeflijke zonde.*⁷⁶ Langs zulke trappen klimt men niet op naar de waarheid, maar daalt men af in de waanzin. Wanneer iemand geleerd heeft dat hij zonder Gods genade tot niets en door die genade tot alles in staat is, weet zo iemand dan niet wat hij kan? Maar neem nu nog een eenvoudige mens die christen is, maar niet tot op de gram kan afgewen hoever de respectievelijke kracht van de *vrije wil* en van de *werkende genade* reikt: als zo iemand zondigt tegen de geboden van God, weet hij dan niet wat hij doet en zal hij nooit berouw kunnen opbrengen? Jij wilt ons, eenvoudige christenen, al die sofistische subtiliteiten

opdringen en je spreidt daarbij voor de hele wereld een theologische bagage ten toon waar geen enkele apostel ooit mee kon uitpakken. In ieder geval heeft na de apostelen niemand ooit gepretendeerd dat er in heel de Schrift niets stond wat voor hem niet zonneklaar was. Dan herhaal je telkens weer dat ik hetzelfde beweer als jij omdat ik in mijn *programma voor de christen* stel dat al het goede in ons aan God dient te worden toegeschreven, want daaruit volgt dat Gods barmhartigheid alleen alles bewerkstelligt en dat de inbreng van onze wil niet een *actieve*, maar veeleer een *passieve* is; anders kan het geheel niet aan God worden toegeschreven. Ga jij dan nooit ophouden de arme lezer om de oren te slaan met dergelijke uitspraken waarvan de ongegrondheid even klaarblijkelijk als beschamend is? Nochtans heb ik in mijn *Diatribes* nog zo uitvoerig en duidelijk uitgelegd dat die bewering geen interne tegenspraak bevat, mits men een goed werk *als geheel* aan de goddelijke genade toeschrijft, en niettemin stelt dat ook de vrije wil, in de bescheiden mate die hem is toegemeten, een zekere rol speelt. Zo ga je met het debiteren van dat soort dwaasheden nog een tijdje door, zodat ik niet anders kan dan plaatsvervangend schaamte gevoelen, en de kroon op het werk is een slotzin waarin je jezelf toejuicht, want je bent zowel acteur als het enthousiaste publiek: *Maar een dergelijk discours is onvermijdelijk wanneer een incoherente geest, die in geloofsaangelegenheden zekerheid en deskundigheid mist, aan het woord is*. Dan kun je jezelf meteen maar beter *God* noemen, gezien de zelfverzekerdheid waarmee jij je uitspreekt over andermans denken. Je houdt niet op mij incoherentie te verwijten, hoewel je tot nu toe geen enkele passus hebt kunnen vinden waar zulks onomstotelijk kan worden aangetoond. En ook al was je daar nog in geslaagd, dan had je alleen maar bewezen dat ook *Erasmus* niet immuun is voor datgene wat *Augustinus*⁷⁷ en *Hieronymus*⁷⁸ overkwam. Want zich nergens vergissen, álles weten en geen enkele uitspraak betreuren is een voorrecht dat alleen de *stoïcijn* en *gnosticus*⁷⁹ die jij bent toekomt. Maar zeg mij eens: waar blijft bij jou de coherentie als je mij enerzijds de grootst denkbare onkunde toeschrijft om de waarheid te achterhalen en mij anderzijds de zonde aanwrijft *die niet vergeven wordt?* Nochtans valt niemand onder een dergelijke beschuldiging als hij dwaalt uit onwetendheid. Ook *Paulus* sprak blasfemische taal over het evangelie, maar omdat hij zich daar niet van bewust was kon hij op erbarmen rekenen. Mijn onkunde stelt me bijgevolg vrij van die betichting. Jij echter, die álles weet, loopt, wat dat betreft, groot gevaar: denk maar aan de stoerheid waarmee je alles wat de kerk aanvaardt van tafel veegt, en aan al je krasse uitspraken. En hoe valt het dan weer te rijmen dat ik, hoewel ik niets weet, toch jouw standpunten deel, maar om de machthebbers te behagen net het tegenovergestelde verdedig? Enerzijds ben ik de grote slechterik die wel wéét, maar uit angst voor de machtigen de waarheid bestrijdt. Anderzijds weet ik helemaal niet wat die waarheid dan wel is. Zo meng jij, als het summum van consequentie, water met vuur en mist hetgeen je zegt alle coherentie doordat je er een mateloos behagen in scheidt om alles in een kwalijk daglicht te stellen, iets waartoe je zonder enig onderscheid iedere gelegenheid wilt benutten. Nu eens geldt mijn gezindheid als een excuus, dan weer is het een punt van beschuldiging. Nu eens word ik gecompimenteerd voor mijn goede bedoelingen en vredelievendheid, dan weer praat ik de machtigen tegen mijn geweten in naar de mond en draag ik *Lucianus* en *Epicurus* in mijn hart. Hoe rijm je dat alles met de geest van Christus, waarvan je – hoewel de wereld daar anders over denkt – het monopolie voor je opeist?

Na de vorige successen snijd je bij wijze van voorbeeld een andere kwestie aan: de vraag of God op *contingente* wijze vóórkennis van iets kan hebben alsook de daarmee verbonden *corollaria*. Luther wil dat hierover door eender welke christen kan worden gedisputeerd, ook ten overstaan van een willekeurig publiek. Ook hier worden mij weer zware woorden als *irreligieus*, *indiscreet* en *ijdel* voor de voeten geworpen. Nochtans luidt het in de *Diatriben* als volgt: *Intellecten van doorsnee kaliber zou ik graag op het hart willen drukken hun drang om over dit soort aangelegenheden te wedijveren niet te ver te laten gaan. Deskundige, briljante en geoefende geesten daarentegen wil ik een sober en godvruchtig onderzoek ter zake niet ontraden, maar ook zij moeten dan wel blijken geven van de nodige zin voor maat.* Heb jij het daar nu echt zó moeilijk mee? Hoe vaak gebeurt het niet dat Hilarius,⁸⁰ wanneer hij het over de geheimenissen van de H. Drieuldigheid wil hebben, zich indekt tegen de beschuldiging van irreligiositeit, omdat hij het aandurft in menselijke termen te spreken over zaken die het bevattingsvermogen van de menselijke geest te boven gaan? Augustinus zegt iets gelijkaardigs in zijn voorwoord bij het werk dat dezelfde titel draagt, zoals ook Athanasius⁸¹ wanneer hij het tegen de *Arianen* opneemt. Nu moet jij maar eens nagaan wat een filosofische spitsvondigheden de volgelingen van de al even spitsvondige Scotus in dat verband hanteren, en blijf dan maar volhouden dat men over diezelfde zaken in tegenwoordigheid van een willekeurig publiek een dispuut kan voeren zoals zij. Jouw bedoeling is echter mijn *Diatriben* de grond in te boren. De retorica, waarin je voorwendt een volslagen leek te zijn, reikt je daartoe de middelen aan: overdrijving en charge. Je maakt een vergelijking met de *sofisten*, waar je blijkens je boeken weinig mee ophebt. Toch steek je zowaar bijna de loftrumpet over hen om mij gehaat te maken en, geslepen als je bent, denk ik dat je door zo op mij af te geven ook nog zal bereiken dat je de sympathie van de theologen terugwint die je intussen toch maar rustig *sofisten* blijft noemen. Zo ben je er door je weliswaar terecht, maar veel te agressief pamflet *Tegen de boeren* ook al in geslaagd de ergernis van de vorsten in zekere mate te sussen. In je arsenaal meen ik zelfs wapens te herkennen die je uit de geschriften van Lee, Latomus⁸² en Stunica⁸³ hebt opgediept om er mij nu te lijf mee te gaan: *De sofisten, zeg je, overtroeven jou op het gebied van de dialectiek, ook al lukt ze dat niet wat de retorica betreft. Wanneer ze het probleem van de vrije wil aanpakken, geven ze definities van al de aspecten ervan: bestaat het? Wat is het? Wat doet het? Hoe gedraagt het zich? enz.* Je weet best, Luther, dat ik de *Diatriben* tegen mijn zin heb geschreven. Ik heb er in totaal met moeite acht dagen aan besteed, en zelfs dát vond ik nog te veel. Mijn bedoeling was, zoals gezegd, vooral aan te tonen dat ik het met jou niet eens ben. En dan vind jij het niet meer dan normaal dat ik al de kwesties waar de *sofisten* mee begaan zijn, zoals de predestinatie, de wil, de voorkennis van God, goede werken, de verdienste van de mens, in éénzelfde betoog samenvoeg. Stel dat ik dat zou gepoogd hebben, met wat een misprijzen zou je Erasmus om zijn *gesofistikeer* niet bejegend hebben? Wat zou ik ermee bereikt hebben, zelfs indien ik in dat soort subtiliteiten een hele bolleboos was geweest? Ze doen wat jou betreft toch niets ter zake? Wanneer je evenwel schrijft dat mijn hele *Diatriben* over niets anders gaat dan de vraag of de *vrije wil* bestaat, dan getuigt die bewering van hetzelfde soort intellectuele eerlijkheid als die welke je aan de dag legt wanneer je je ook voor tal van andere aantijgingen niet op feiten baseert, maar louter opportunistisch te werk gaat. Dat heb ik voor een stuk reeds aangetoond. Nog duidelijker bewijzen volgen straks wel. Herlees mijn *Diatriben* en kijk of je de schaamteloosheid kunt opbrengen om nog te

blijven loochenen dat ik er een definitie geef van de *vrije wil*, dat ik er een onderscheid maak tussen de diverse soorten genade, dat ik een overzicht breng van diverse meningen daarover, dat ik duidelijk stel welke daarvan ik in mijn betoog zal bekampen; dat ik vervolgens de krijtlijnen daarvoor uitteken, en dat ik ten slotte duidelijk maak in welk deel van de geest de *vrije wil* vooral dient te worden gesitueerd, wat hij vóór de genade vermag, welke zijn rol is in samenwerking met de *werkende* genade in ons, hoe hij zich verhoudt tot God, welke de verdienste is van goede werken, en nog veel meer. Aan jou nu om aan al wie het horen wil te verkondigen dat mijn inbreng in dit dispuut zich beperkt tot de vraag of wilsvrijheid bestáát. Men zou integendeel kritiek hebben kunnen geven op het feit dat ik van het vooropgestelde thema ben afgedwaald en uitweid over *Adam* vóór de zondeval en zelfs over God zelf, waarbij ik een en ander bespreek in verband met de noodzakelijkheid van Zijn wil en handelen. Maar als ik mij niet vergis klopt er iets niet in wat je hier zegt: *In dit boekje laat ik jou, noch welke sofist dan ook, nog rust tot jullie mij de kracht en de werking van de vrije wil nauwkeurig hebt gedefinieerd.* Toch zei je daarnet nog dat álle punten in verband met wilsvrijheid door de *sofisten* waren gedefinieerd. Waarom eis je dan iets van hen, waarvan je toegeeft dat ze het ruimschoots hebben ingelost? Waarom beweer je dat ik heb verzuimd iets te doen, als mijn *Diatriben* het sprekend bewijs is dat ik het nog uitgebreider heb gedaan dan jij vraagt? En dan ontsteek je in woede en verzeker je mij dat je zal maken dat ik spijt heb de *Diatriben* ooit te hebben gepubliceerd. Dat had je moeten dóen, *Luther*, in plaats van er telkens mee te dreigen. Je verkoopt het vel van de beer nog vóór je hem geschoten hebt. Wat doe je in heel het eerste deel van je boek immers anders dan triomferen, afgeven op degene die je verslagen hebt, pronken met trofeeën en zegeliederen zingen, terwijl de strijd nog moet beginnen? Na je plechtige belofte neem je het besluit om er dan maar in te vliegen en je weet te vertellen dat Gods voorkennis en Zijn wil even onveranderlijk zijn als God zelf en dat niets, maar dan ook niets, kan gebeuren zonder dat Hij ervan afweet of het wil. Zijn voorkennis kan zich immers niet vergissen en zijn wil niet gedwarsboemd worden zoals dat bij ons gebeurt, en eens het werk voltooid, houdt Zijn willen niet op, zoals de mens, eens het huis gebouwd, ophoudt te willen bouwen, terwijl het resultaat ervan blijft bestaan. Zijn dat verborgen mysteriën die je ons daar onthult? Dat weet iedereen die ook maar zes bladzijden theologie las, en wie is zo idioot om te zeggen dat dat niet zo is? Maar intussen verzuim je een onderscheid te maken tussen de wil *als teken* en de *doeltreffende* wil, waarvan de laatstgenoemde absoluut onveranderlijk is, de andere in zekere zin wél, aangezien dikwijls niet gebeurt wat hij gebiedt, en gebeurt wat hij verbiedt. Je maakt ook geen onderscheid tussen het *willen* van God dat betrekking heeft op uitwendige zaken, en de natuurlijke *wil* van God, die betrekking heeft op zijn inwendig handelen. Zo is er ook de *absolute* en de *voorwaardelijke* wil van God. Ten slotte onderscheid je het *willen* niet van de *wil*. God heeft de wereld *willen* scheppen: heeft hij inmiddels dan niet opgehouden de wereld te *willen* scheppen? Hij heeft *gewild* dat zijn Zoon geïncarneerd werd: heeft hij dan nu niet opgehouden dat te *willen*? En dan die knappe definitie van wat *contingent* betekent: het is, zeg je, datgene wat ons op *contingente* wijze en als het ware toevallig en zonder dat we ons ervan bewust zijn, overkomt. Nu wordt mij voor het eerst een mysterie onthuld: *contingent* is datgene wat op *contingente* wijze gebeurt! Je kunt net zo goed zeggen dat met een *kunstwerk* heel wat *kunst* gemoeid is. Wat betekent verder *als het ware toevallig*? Bestaat er dan iets wat niet *toeval*, maar *als het ware toeval* is? Je gaat verder met: *zonder dat we ons ervan bewust*

zijn. Maar dan klinkt het wel heel anders bij Aristoteles, die een onderscheid maakt tussen *contingentie*, *geluk* en *toeval*. *Contingentie* staat bij hem tegenover *noodzaak*, *geluk* betreft hij op *levende wezens*. Bijgevolg doen we op contingente wijze niet alleen wat we toevallig en onbewust doen, maar ook wat we bewust en gewild doen, maar net zo goed niet hadden kunnen doen. Zo is wat ik nu schrijf niet *onbewust* of *noodzakelijk* maar het gevolg van een vrije wilskeuze omdat ik dit net zo goed *niet* had kunnen schrijven indien ik dat gewild zou hebben. Weet ik nu méér dan voorheen? Je wilt spitsvondig redeneren als een *sofist*, maar het lukt je niet eens.

Een andere vraag waar *sofisten* zich het hoofd over breken is deze: God weet op voorhand dingen die wezenlijk *contingent* zijn, wat betekent dat ze afhangen van de menselijke wil, zoals wanneer iemand *zit* terwijl hij net zo goed had kunnen *staan* als hij dat gewild had. Nu vragen zij zich af of God op *contingente* wijze dingen op voorhand weet, waarmee men niet bedoelt dat zijn voorkennis kan falen, maar dat het *object* ervan *contingent* is. Ik begrijp niet goed waarom jij het nodig hebt gevonden deze passus, die zich ergens halverwege de *Diatribes* bevindt, precies hier te bespreken. Hij gaat over de noodzaak van *gevolg* en *gevolgijkheid*.⁸⁴ Ondanks de aankondiging dat je deze kwestie in eenvoudige bewoordingen zal uitleggen maak je de zaak zo vreselijk ingewikkeld dat ik de indruk krijg dat je niet alleen niet hebt gesnapt wat ik geschreven heb, maar dat je ook je eigen verklaring niet begrijpt. Maar de tijd is kort en zoiets krijg je niet in twee woorden uitgelegd: daarom bewaar ik die kwestie voor later om er te gelegener tijd dieper op in te gaan.

Op naar de rest nu. Je wilt koste wat kost je geleerdheid etaleren en nadat je ons op gezag van *Horatius* en *Quintilianus* hebt geleerd dat we ons moeten buigen over de vragen ‘bestaat het?’, ‘wat is het?’, ‘welke eigenschappen heeft het?’, leer je mij nu op gezag van de dichters dat alles het werk is van louter noodzakelijkheid, wat zij het *fatum* noemen. De macht daarvan is zo groot dat het ook de onsterfelijke goden en ja, zelfs de oppergod *Juppiter* in de greep van onafwendbare noodzakelijkheid houdt. Nu zijn zowaar de dichters wijzer geworden, wijzer nog dan de wijsgeren. Die eer hebben ze te danken aan het feit dat ze jouw mening delen. Om de haverklap wordt nu *Vergilius* als feilloze autoriteit te berde gebracht omdat hij ons geleerd heeft dat, als het *fatum* en de *Parken* dat willen, het streven van de mens vaak anders afloopt dan zij hadden verwacht. Het gaat hier evenwel niet om de vraag hoe dingen aflopen maar om de vraag of onze wil een rol te spelen heeft in zaken die aan het eeuwig heil gerelateerd zijn. Ik vermoed dat je dit intermezzo met opzet hebt ingelast om de maag van je lezer, die al een hele poos van streek is door al het andere gezwets, wat te verkwikken met iets leuks. Maar wat heeft het met het onderwerp van je betoog te maken? Je had je voorgenomen aan te tonen dat het vroom en godvruchtig is als eender wie voor eender welk publiek kan disputeren over dergelijke kwesties zonder uitkomst. Wat je begonnen was heb je niet afgemaakt, en nu poneer je dat alles uit louter noodzaak gebeurt. Als dat vaststaat en onaanvechtbaar is, waarom je dan het hoofd nog breken over bewijsvoeringen? Is het daarentegen wáár en onbetwistbaar wat de kerk daarover heeft gezegd, dan is het gevaarlijk wanneer een ongeschoold publiek argumenten, beweringen en bevestigingen onder ede van de tegenpartij te horen krijgt. Maar dat was nu net mijn aanbeveling: dat men zich in alle eenvoud tevreden stelt met het standpunt van de katholieke kerk en vast gelooft wat men geleerd heeft – precies datgene wat jij je hebt voorgenomen te bestrijden. Over het thema dat nu aan de orde is zouden geleerden op serene wijze van gedachten kunnen wisselen,

maar jij dwingt ertoe het in het openbaar en voor een heterogeen publiek te bediscussiëren, als een kwestie die nog moet beslecht worden. In Italië hebben predikanten de gewoonte om bijna ieder jaar opnieuw de kwestie van de wederopstanding der doden weer aan te snijden. Wanneer daarover in scholen op serene wijze van gedachten wordt gewisseld heeft niemand er problemen mee. Het weldadig effect op de vroomheid was evenwel van die aard dat de paus verboden heeft er in het bijzijn van de gelovigen nog over te praten. Nu zal ik ook van de rest nog wat proeven.

Je houdt ons – zeer godvruchtig – voor dat Gods wil almachtig is en Gods voorkennis onfeilbaar. Wie daaraan twijfelt is iemand die God volstrekt niet kent, en evenmin kan hij rotsvast vertrouwen op de beloften van iemand die zich kan vergissen en in staat is te liegen. Ik geef toe dat deze uitspraken vroom zijn, en ze komen in mijn werken dan ook geregeld voor. Alleen zie ik niet wat ik ermee aan moet, wanneer ik vraag dat dergelijke zaken niet bediscussieerd zouden worden – anders gezegd: in twijfel worden getrokken –, en dat vooral in tegenwoordigheid van eenvoudige mensen. Wanneer jij nu van oordeel bent dat het buiten kijf staat dat God alles *noodzakelijkerwijs* weet maar niets op *contingente* wijze – we hebben immers aandacht voor je argumenten –, zal het hoe dan ook nodig zijn te disputeren, want anders denken we nog dat God onwetend of leugenachtig is. Zo vind jij ook dat men over wilsvrijheid dispuut moet voeren, omdat wie niet weet dat onze wil alleen maar ondergaat en enkel de genade een actieve rol speelt, een ongelovige is. Om dezelfde reden lijkt het aangewezen ook dit tot voorwerp van dispuut te maken. Maar theologen die discussiëren over de vraag of God op *contingente* wijze voorkennis van iets kan hebben, beklemtonen steevast precies dezelfde dingen als jij, namelijk dat Gods voorkennis onfeilbaar is, dat God niet liegt, dat men rotsvast vertrouwen moet hebben in wat hij beloofd heeft ... Maar toch vinden ze niet dat de onfeilbaarheid van Gods voorkennis in het gedrang komt door de contingentie van een gebeurtenis, zoals *Lorenzo Valla* met veel brillen heeft aangetoond. Maar hún definitie van *contingentie* is dan wel een tikkeltje juister dan de jouwe.

Het lijkt wel of je daarnet een onthulling van formaat hebt gedaan, want nu krijg ik pas de volle laag. Mijn onderricht beoogt onwetendheid over God en stuurt aan op misprijzen voor het geloof. Wat God ons beloofd heeft kunnen we best vergeten – en nog vele andere zaken waar zelfs *Epicurus* het behoorlijk moeilijk mee zou hebben gehad. Maar dat is me niet genoeg. Ik veroordeel en minacht ook nog de christenen en de gehele christenheid. En ja, waarom eigenlijk niet? Ik geef mensen van een doorsnee intellectueel niveau immers de raad om niet dweeppzuchtig over dergelijke thema's te disputeren maar zich te houden aan de overgeleverde leer van de kerk. Dat volstaat voor een dialecticus als jij om te concluderen dat mijn boek zo goddeloos, blasfemisch en heiligschennig is dat het in dat opzicht nergens zijn weerga vindt. Nu weet ik niet of jij daar enige gêne bij gevoelt, maar dat zou wel het geval zijn indien je ook maar een greintje schaamtegevoel had.

Maar in het volgende hoofdstuk sla je een wat gematigder toon aan: *Tot het debiteren van dergelijke enormiteiten worden alleen zij gedwongen die de verdediging van een hopeloze zaak op zich hebben genomen en hun geweten geweld aandoen om een rol te spelen in een stuk dat het hunne niet is.* Wat jij een hopeloze zaak noemt is in mijn ogen – en in die van de kerk – de best denkbare. En ook al heb ik de verdediging ervan met tegenzin op mij genomen, toch heb ik dat met een zuiver geweten gedaan. Of het resultaat gelukkig te noemen is of niet laat ik in het midden. Geen gunst of dreigementen

van vorsten, zelfs niet de felheid waarmee jij te keer gaat, hebben mij ooit – en dat zal ook in de toekomst nooit het geval zijn – ertoe kunnen bewegen dat ik in geloofszaken bewust de waarheid bestreed of iets verdedigde waarvan ik wist dat niet met de waarheid strookte. Wanneer je bijgevolg steeds maar blijft herhalen dat ik mijn geweten aan de kant zet om naar gunsten te dingen of bedreigingen af te wenden, maak je telkens opnieuw duidelijk dat je de plank helemaal mislaat of dat je die zaken moedwillig verzint. Wanneer je mij waarschuwt voor de risico's die men loopt als men vroomheid onderwijst en je Gods erbarmen over mij afsmeekt, dan vind ik dat helemaal niet erg. Om niet voor ondankbaar door te gaan wil ik jou als tegendienst zelfs graag voor precies hetzelfde waarschuwen en op mijn beurt Gods erbarmen over jou afsmeeken. Je zegt ook dat ik een aantal sofistieke en overbodige kwesties aan de orde stel maar dat zij die *het goud bevuilen*⁸⁵ méér genade verdienen dan ik, die samen met de mest ook het goud weggooi. Ik ben het niet met je eens. Ik vind het een draaglijker zonde te discussiëren over banale kwesties dan een controverser te openen over geloofspunten waarvan de juistheid of ongeldigheid door de kerk reeds lang geleden peremptoir is aangetoond.

Je wilt niet dat men jou associeert met de *sofisten* en met alles waar zij voor staan. Tevergeefs, want allen die in de polemieken met jou betrokken zijn verklaren eensgezind dat ze met een uiterst gewiekst tegenstander te maken hebben. Je hebt de *sofistische theologie* ook niet opgeheven, maar veranderd. *Je had je tot mij moeten richten, maar je verspilde liever je papier en je tijd.* Zo wek jij de indruk dat het om een persoonlijke confrontatie tussen jou en mij gaat. Ik neem het op tegen hen die samen met jou, maar op een andere manier, de wilsvrijheid ontkennen. En ook al was mijn boek nog tegen jou persoonlijk gericht, had ik dan niet het recht om iets in te laten wat jou niet rechtstreeks aanbelangt? Sommige opmerkingen gelden *Karlstadt*, andere zijn veeleer aan *Melanchthon* gericht, nog andere aan *Scotus*. Ergens waarschuw ik de lezer dat hij niet mag denken dat mijn betoog tegen jou is gericht – want ik ken je niet eens –, maar veeleer tegen anderen die ik wél ken. Jij hebt jouw boek expliciet tegen mij persoonlijk geschreven, en toch staat er heel wat in waardoor ik mij niet aangesproken voel. Dat heb ik voor een stuk al duidelijk gemaakt, en het zal in het vervolg nog duidelijker worden. Waar haal je het vandaan dat ik mijn *Diatriben* tegen jou persoonlijk zou hebben geschreven? Het blijkt niet uit de titel en evenmin uit de inhoud, maar je hebt je dat in het hoofd gehaald of liever helemaal verzonnen, om jezelf een alibi te verschaffen wanneer je tegen mij uithaalt. Dat is ook de reden waarom je er mij in de loop van je betoog telkens weer van beschuldigt dat ik ongefundeerde kritiek laat horen als zou je bijvoorbeeld de passus “*Strek je hand uit ...*”⁸⁶ interpreteren als: *De genade zal je hand uitstrekken.* Maar dat is wat *Karlstadt* aan *Eck* antwoordt. In zijn eerste *Repliek* zegt hij immers: *Het is de genade die je hand beweegt en uitstrekt.* Zo ook in de derde: *Ik heb immers ten overvloede gezegd dat de genade de hand van ons besluitvormend denken uitstrekt naar het goede,* en in diezelfde *Repliek* begrijpt hij “*De liefde gelooft en hoopt alles enz.*” als: *De genade maakt ons lankmoedig, bereid te geloven en ernaar te handelen.* Klaag jij nu maar dat je ten onrechte in diskrediet wordt gebracht. Hetzelfde brutale verwijt krijg ik ook te horen van *Frans Lambert* die mij in zijn commentaar bij *Hosea* een *falsaris* noemt omdat ik zogezegd gelijkaardige leugens tegen broeders verzin.

Ik had geschreven dat er bepaalde waarheden zijn die men toch beter niet aan de oren van het volk toevertrouwt of dan toch niet in eender welke bewoordingen, bijvoorbeeld als bepaalde *sofisten* zich amuseren met uitspraken als “*God is overal*”. Daaruit leiden ze af:

God is dáár, waarbij ze een plaats noemen die ik uit kiesheid niet heb durven herhalen, maar vervangen heb door *het hol van de mestkever*. Jij vermoedt dat ik een *beerput* bedoel, maar *soit*. Hier ben je het met mij eens en je geeft toe dat mijn aanmaning om over goddelijke aangelegenheden alleen in eerbiedige, ingetogen termen te spreken terecht is. Het volstaat niet dat men de waarheid spreekt, men moet ook de nodige omzichtigheid betrachten en kuise woorden gebruiken. En toch is het ook hier weer *Epicurus* die ik onderwijs, en verglijd ik in misprijzen voor de H. Schrift en voor God, in beledigende taal, godslastering en heiligschennis. Want om dat soort aardigheden zit jij met al je naastenliefde nooit verlegen. Maar nu je dilemma. *Indien jij het hebt*, zeg je, *over datgene wat in de H. Schrift ligt besloten, dan is dat alles duidelijk en heilzaam, en dient het overal en voor iedereen ontsloten te worden. Praat je daarentegen over andere zaken, dan heb ik daar geen uitstaans mee*. Ik zal hier niet herhalen dat de Joden de lectuur van sommige heilige boeken, waaronder *Genesis*, enkel toelieten vanaf de leeftijd van dertig jaar: daar heb ik het later nog over. Eerst “*dan heb ik daar geen uitstaans mee*”. Stel dat een geneesheer een zieke ontraadt om tijdens een koortsaanval warme spijzen te nuttigen, en dat hij daarbij een onderscheid maakt tussen verschillende soorten koorts en aangeeft wat men telkens dient te mijden of juist wél te doen. Zal die zieke dan zeggen: *Wat gaat mij dat aan! Ik wil dat je over mijn koorts praat?* Zal de geneesheer hem niet antwoorden: *Dat gaat jou wel degelijk aan: ik wil niet dat je denkt dat je op eender welk tijdstip eender wat kunt nuttigen?* Dat is precies wat jij voorhoudt, *Luther*: eender welk probleem dat zich in de H. Schrift aandient moet ten overstaan van om het even wie worden behandeld. Om dat te vermijden maak ik een onderscheid tussen verschillende soorten kwesties. Eerst is er datgene wat God voor ons verborgen wilde houden, zoals de *dag des oordeels*. Daar kan men niet godvruchtig over disputeren. Maar hij heeft ook gewild dat we sommige dingen heel goed wisten. Die horen volgens mij uit het hoofd te worden geleerd. Dan zijn er ook zaken die men mag onderzoeken, mits men daarbij zekere beperkingen in acht neemt. Wat het menselijk bevattingsvermogen overstijgt dient men te bewaren voor de dag waarop God ons Zijn gelaat onthult en wij Hem zullen zien zoals Hij is, terwijl dat nu nog onrechtstreeks en geheimenisvol gebeurt. In die laatste categorie hoort volgens mij het probleem van de wilsvrijheid en de daaraan gerelateerde vragen thuis, alsook het onderscheid tussen de *Personen* en dat tussen de *menselijke geboorte* en de *goddelijke voortkomst* van de Zoon. Ten slotte is er een laatste categorie van zaken waarmee men, ondanks het feit dat ze waar zijn, toch niet zonder risico voor het geloof en de samenhangigheid onder de gelovigen bij eender wie kan uitpakken, maar die met de nodige omzichtigheid aan de man dienen te worden gebracht. Daartoe reken ik vele zaken die jij nu in het Duits voor leken te grabbel gooit, zoals de *evangelische vrijheid*. Wanneer ze te gelegener tijd en met zin voor proportie worden verkondigd, dragen ze vrucht. Wat voor vruchten ze opleveren wanneer ze verkondigd worden zoals jij doet, kun je nu zelf ook zien. In diezelfde categorie zou ik ook jouw dogma over de predestinatie onderbrengen, ook als het juist was geweest. Daar het echter vals en goddeloos is, is de schade nog veel groter wanneer men zoiets onder de massa verspreidt. En blijf jij nu maar zeggen dat het je koude kleren niet raakt. Maar daarover straks nog. Het moge volstaan deze kwestie terloops even te hebben aangeroerd. Het is dus niet zo dat ik het principe verantwoordelijk stel voor wat mensen misdoen of dat ik de Schrift veroordeel wegens de fouten van diegenen die haar verkondigen en uitleggen. Mijn kritiek geldt degenen die er op een verkeerde manier mee omspringen, en daar

reken ik ook jou toe. Maar ook nu laat je mij geen uitweg: *Als de discussie over wilsvrijheid terecht wordt gevoerd, waarom veroordeel je die dan?* en *Als dat niet zo is, waarom pak je dan met je Diatribe uit?* Mijn antwoord blijft onveranderlijk hetzelfde. Jij bent het die ons ertoe hebt gedwongen om hierover een discussie te voeren, doordat je het probleem uit de scholen hebt weggehaald om het tot een gespreksonderwerp tussen pot en pint te maken. Bovendien is mijn betoogtrant een andere dan die van jou, en bestrijd ik jouw dogma om een standpunt te verdedigen waarvan het in twijfel trekken neerkomt op ketterij, en de vaste overtuiging eromtrent vroom en godvruchtig is. Je zegt dat het van belang is welke bewoordingen men in tegenwoordigheid van het volk gebruikt om over de waarheid van de Schrift te praten, en ik geef toe dat je daarin gelijk hebt. Maar nu moet je zelf maar eens oordelen wat de vroomheid erbij te winnen heeft wanneer men ten overstaan van een ongevormde menigte volgende uitspraken doet: *Er bestaat niet zoiets als wilsvrijheid: wat wij willen speelt geen rol. God is het die al het goede en kwade in ons teweegbrengt.* Ik ken predikanten die zich door *Thomas* en de anderen, en ja zelfs door *Juvenalis*⁸⁷ lieten inspireren om voor een bonte menigte een pittoresk beeld op te hangen van alle mogelijke vormen van wellust. Zij verdienen kritiek, niet omdat het niet waar is wat ze vertellen, maar omdat ze ware feiten zonder vrucht aan de man brengen, als plaats en tijd zich er niet toe lenen. Dit geldt minstens ook voor jouw geestesgenoten, want ik heb het niet over jou persoonlijk. Op hen zijn evenzeer mijn bedenkingen bij de *drie Goden* toepasselijk, een leerstuk dat door *Petrus Aliacensis*⁸⁸ en andere theologen in zeker opzicht als wáár wordt beschouwd, maar waarvan de vermelding bij het volk alleen maar aanstoot kan geven, terwijl dat onder geleerden helemaal niet het geval is. Zij weten immers dat de term *God* niet altijd op de *goddelijke wezenheid* slaat maar dikwijls ook gebruikt wordt in de betekenis van *Persoon*. Zo kunnen we zeggen: *God brengt God voort* en *Jesus is de zoon van God*. Theologen bedoelen dan gewoon dat er drie *Personen* zijn op wie het predikaat *God* telkens van toepassing is. *Aliacensis* ontkent ook niet categoriek dat men het over drie *almachtigen* en drie *eeuwigen* kan hebben, en ook al zou hij dat ontkennen, dan volgt niettemin uit zijn premissen dat men – met de nodige nuancering weliswaar – kan stellen dat er drie *Goden* zijn. Strikt logisch is het geen absurditeit drie *wijzen* te noemen met één en dezelfde *wijsheid*, drie *goeden* met één en dezelfde *goedheid*, drie *almachtigen* met één *almacht*, drie *zijnden* maar met dezelfde *wezenheid*, drie *willenden* met één *wil*, en zo denk ik dat het ook niet kettters is te stellen dat er drie *Goden* zijn met dezelfde *goddelijkheid*. *God zijn* behoort immers evenzeer tot de *substantie* van God als *wijs zijn*. Maar *Aliacensis* maakt daar geen punt van, en dat doe ook ik niet. Ik heb het voorbeeld alleen maar aangehaald om te laten zien dat het kán dat iets op een bepaalde manier waar is, maar dat men er bij ondeskundigen beter niet mee voor de dag komt. Hebraïsten weten ons te vertellen dat in het boek Genesis *God* in het zinnetje *God schiep de hemel en de aarde* een woord in het meervoud is, en ze menen dat op die manier wordt duidelijk gemaakt dat in de drie *Personen* één en dezelfde *natuur* aan het werk is. Hoewel er geen direct verband is met het onderwerp heb ik dit als extraatje toch even ingelast, omdat jij stelt dat de these over de drie *Personen* zonder meer vals is en niets te maken heeft met wat er in de H. Schrift staat.

Nu kom ik tot het artikel over biecht en boetedoening, die ik louter als voorbeeld ter sprake heb gebracht en waarover ik in positieve noch negatieve zin een uitspraak doe, omdat ik nu eenmaal andere katten te geselen heb. Hoewel *Erasmus* jouw dogma met veel goodwill heeft behandeld en je op geen enkele manier heeft willen kwetsen, wil je je

ook hier op het gebied van kwaadsprekerij niet onbetuigd laten en beschuldig je mij ervan dat ik uit vrees voor het pauselijk gezag de biecht niet durf te veroordelen. Stel dat het voor mij vast zou staan dat de biecht veroordeeld móet worden, wel, dan is mijn vrees voor de paus niet zó groot dat ik die mening onder deskundigen niet zou durven ventileren en ze mijn vrienden, als ze in gewetensnood verkeren, niet in het oor zou durven fluisteren. Bovendien zou ik dan alles in het werk stellen om, zonder onrust teweeg te brengen, op gezag van de vorsten de biecht af te schaffen. Nu is het zo dat ik persoonlijk de biecht praktizeer en dus, wat dat betreft, ook niets anders verkondig dan hetgeen ik zelf doe, en de reden daarvoor is niet alleen dat de paus de biecht heeft opgelegd, maar vooral dat de christengemeenschap haar heeft aanvaard. Het is ook niet zo dat ik álle kerkelijke bepalingen goedkeur, maar ik ben het wel grondig oneens met diegenen die vinden dat álle menselijke bepalingen of gewoontes te verwerpen zijn, want dan komen er andere voor in de plaats, die misschien nog harder zijn dan die waarover het volk nú klaagt. Wel merk ik dat haar beter geschoolde voorstanders zich niet durven uit te spreken over de vraag of de biecht door Christus is ingesteld, of ze teruggaat op de H. Schrift of op een algemeen geldende constitutie van de kerk. Is dát *op de toppen van de halmen lopen*,⁸⁹ wanneer men zich niet uitspreekt over zaken waar ook de kerk zich nog niet in alle duidelijkheid over heeft uitgesproken? En dit is geen beschuldiging tegen jou of je aanhangers. Ik poog alleen duidelijk te maken hoe ik zelf tegenover die kwestie sta. Je moet dan ook beseffen, *Luther*, – tenzij je haat tegen *Erasmus* je helemáál blind heeft gemaakt – hoe ongegrond je schampere opmerkingen wel zijn: *God en je geweten zet je buiten spel, want wat de ene wil en wat goed is voor het ander, dáár heeft Erasmus geen boodschap aan. Je richt je aanval op een hersenschim die met de hele zaak niets te maken heeft en je geeft de mensen de schuld enz.* Als je dergelijke verwijten zou maken naar aanleiding van een of ander schandaal dat onweerlegbaar is aangetoond, dan zou men dat passionele heftigheid kunnen noemen. Je blijft echter maar doordrammen, hoewel je daar geen enkele aanleiding toe hebt en ook niets hebt kunnen bewijzen van alles wat je zomaar aanneemt. Iedereen ziet dan ook, *Luther*, dat je onbeheerste razernij pathologisch is, en daarom verkies ik die te negeren dan je daarin na te volgen.

Vervolgens neem je een zin die ik schreef op de korrel en put je je uit in geestigheden wanneer je de spot drijft met een vergelijking die ik maak: *als redenaar zit ik om een stijfiguur meer of minder niet verlegen en dat laat ik dan ook graag merken, alleen begrijp ik niet waarover ik praat.* Aan dat soort beschimpingen ben ik inmiddels zo gewend geraakt dat ik ze haast amusant zou kunnen vinden, was er niet de vrees dat je de wereld door je eigengereidheid immense schade berokkent. Want als *Erasmus* voor de bijl gaat, is dat niet zo erg, zolang het evangelie maar zegeviert. De zin luidde als volgt: *Zoals bij sommige ziekten de remedie erger is dan de kwaal, zo verdient het de voorkeur om bepaalde misbruiken die de christengemeenschap zijn binnengeslopen te tolereren, want zou men trachten ze uit te roeien, dan loopt men het gevaar ze nog erger te maken.* Ik wil in dit verband geen concrete voorbeelden gebruiken, omdat zoiets risico's inhoudt en ook weinig ter zake doet. Het enige wat ik van jou wil horen is dit. Stel je voor dat de vorsten de boeren zouden hebben onderdrukt – wat voor mij geen uitgemaakte zaak is –, wat zou dan voor die boeren het beste zijn geweest: dat zij hun onrechtvaardige meesters tolereerden of dat ze in opstand kwamen zoals ze gedaan hebben? In die rellen hebben duizenden het leven gelaten, en hun deplorabele toestand is er niet door verbeterd. Het juk waaronder ze gebukt gingen is integendeel verdubbeld, en nog harder om dragen

geworden. Deze woorden impliceren niet zozeer een beschuldiging aan het adres van je medestanders dan dat ze mij vrijpleiten van het steeds maar herhaalde verwijt dat ik met mijn pen niet scherp genoeg van leer trek tegen de misstanden onder pausen en bisschoppen. Maar ook jij gaat niet vrijuit – nu je jezelf toch aangesproken voelt. Want gesteld dat die kwestie het belang en de omvang zou hebben die jij haar toeschrijft, dan helpt de manier waarop je te pas en te onpas iedereen zonder onderscheid tot het voorwerp van je genadeloze kritiek maakt je niet alleen geen stap verder, maar drijf je hun tirannie nog op de spits, verdubbelen de proporties van datgene wat je de wereld uit wou helpen en wordt de macht van degenen die jij wilt fnuiken er alleen maar groter op. Er is een manier om een kwaal die al lang bestaat en overal wortel heeft geschoten uit de wereld te helpen, maar in dit geval mag jij de proporties ervan nog opschroeven zoveel je wilt: hoe groter ze worden, hoe meer schuld jou treft, omdat je zo'n kluns van een dokter bent. Niemand bestrijdt het woord van God, zoals jij steeds maar fulmineert. Men bestrijdt de manier waarop jij het interpreteert. Je moet jezelf ook maar eens de vraag stellen of de apostelen om de leer van het evangelie ingang te doen vinden dezelfde methodes hebben gehanteerd die jij aanwendt om haar in de oorspronkelijke vorm te herstellen (zoals je beweert). Ken jij een plaats waar zij afgeven op mensen die dat niet verdienen? Gaan zij met groteske uitspraken tegen wie dan ook te keer? Bejegenen zij mensen met geringschatting? Behartigen zij de zaak van het evangelie door te intrigeren, te belasteren of te dreigen? Is hun taalgebruik óók zo brutaal? Ik zou hier nog een hele waslijst kunnen aan toevoegen maar ik houd mij in: je bent wellicht verstandig genoeg om te raden wat ik bedoel. Als jij wéét dat die rellen een goddelijke oorsprong hebben, wel dan ben ik daar helemaal niet zo zeker van, en ik zal er ook nooit de aanstoker van zijn of eraan meewerken. Toch houd ik niet op tot Christus te bidden dat Hij ze in Zijn almacht, waar ze ook vandaan komen en hoe ze ook evolueren, tot Zijn glorie en tot heil van de kerk keert.

Je neemt geweldig aanstoot aan deze zin van mij: *Men mág de waarheid zeggen, maar men dient de opportuniteit ervan af te wegen in functie van het publiek waartoe men zich richt, de plaats en de omstandigheden*. Het slaat nergens op als ik *Paulus* citeer: *Alles is mij toegelaten, maar niet alles is heilzaam*,⁹⁰ want hij bedoelt er niet dat men de waarheid niet zou mogen verkondigen –dat moet immers eender waar, eender wanneer, op eender welke manier en bij eender wie kunnen –, maar dat men wie nog zwak is in het geloof niet voor het hoofd mag stoten. Daar kan ik wel inkomen, maar dat neemt niet weg dat de toepasselijkheid van deze uitspraak wezenlijk heel wat verder reikt, want dezelfde liefde die *Paulus* ertoe bracht af te zien van wat normaal toegelaten was, nodigde hem ertoe uit de leer van het evangelie tot nut van de mensen te verspreiden. En nu moet je maar eens nagaan hoeveel minder toepasselijk het is wat jij citeert: “*Verkondig het woord, dring aan, zowel te pas als te onpas*”, “*Als Gods woord maar wordt verkondigd*”, “*Het woord van God is niet geboeid*”, “*Ga en verkondig het evangelie aan heel de schepping*”.⁹¹ De woorden *te pas of te onpas* vormen een *trope*, en men bedoelt er niet mee dat men het woord moet verkondigen waar dat niet past, maar dat men daarbij *volhardend* moet zijn. Je had trouwens ook de rest kunnen laten volgen: *Weerleg, moedig aan, wees geduldig en zachtmoedig bij het onderricht*.⁹² Geduld en zachtmoedigheid: dat is precies wat ook je eigen mensen bij jou missen. In zijn brief aan de *Filippenzen* prijst *Paulus* overigens niet wie het evangelie met onzuivere bedoelingen verkondigen, maar verheugt hij zich over het feit dat door hun inspanning het evangelie er ondanks die bijbedoelingen toch op

voortgaat.⁹³ Bovendien is *Paulus*, die zelf geboeid is, blij dat het woord van God niet geboeid is, maar met de dag een ruimere verspreiding kent. En dan: gaf *Paulus* aan allen onderricht in het soort zaken die jij de mensen leert? En wanneer ik mijn onderricht in functie stel van wat nuttig is voor mijn publiek, *sla* ik dan *Gods woord in de boeien*? Want dat is wat jij me verwijt, en ondertussen ga jij ervan uit dat alles wat je verkondigt ook werkelijk het woord is van God, zodat het geen haar scheelt of jij bent de nieuwe Christus, die het evangelie opnieuw komt verkondigen. Daar het ons echter niet duidelijk is door welke geest jij wordt geleid, zijn we er ook helemaal niet zo zeker van dat wat jij verkondigt daadwerkelijk het woord is van God. Hoe anderen hierover denken weet ik niet, maar zelf wil ik duidelijk stellen dat ik mezelf tot diegenen reken die nog liever tien keer zouden sterven dan één keer een hinderpaal te vormen voor de verbreiding van het woord van God. Maar dat was nu niet echt het onderwerp. Wij hadden het over de kwesties die nu de wereld op zijn grondvesten doen daveren. Welnu, de apostelen kregen aanvankelijk opdracht het rijk van God te prediken maar ook te verzwijgen dat *Jezus de Christus* was. *Petrus* noemt *Jezus* bij het begin van zijn prediking een *man* en doet er over zijn goddelijke natuur het zwijgen toe, en dat doet ook *Paulus* bij de Atheners. Diezelfde *Paulus* heeft *melk* om hen die nog zwak zijn te voeden. Hij heeft *vast voedsel* om hen die sterk zijn op krachten te houden.⁹⁴ Hij heeft ook *wijsheid*, maar daar pakt hij niet bij eender wie mee uit. Ook ontvouwt hij haar aan hen die de graad van volmaaktheid hebben bereikt niet in het openbaar, maar alleen in het geheim. Hier klopt je citaat overigens niet want je hebt het over *wijsheid, in mysterie gehuld*, terwijl de Griekse tekst leest: *Over de wijsheid die verborgen is praat hij enkel in het geheim*.⁹⁵ Er is méér: zelfs de apostelen moeten van de Heer het stof van hun voeten afschudden⁹⁶ op hen die van het evangelie niet willen horen en in *Handelingen* leggen ze de heidenen op zich te onthouden van offervlees, vlees waaruit het bloed niet is weggelopen, hoererij en bloedvergieten, en ze willen ook niet meteen dat de *wet* wordt afgeschaft.⁹⁷ Ten slotte worden catechumenen basiselementen uit de filosofie van Christus bijgebracht in afwachting dat ze, door de vorderingen die ze maken, aan de meer geheimnisvolle geloofsinhouden toekomen. *Hebreeën*, hoofdstuk zes⁹⁸ heeft: *Laten we daarom niet meer praten over de basiselementen van de boodschap over Christus, en tot het volmaakte overgaan*. Maar zelfs die eerste beginselen pleegt de kerk aan hen die vragen om ingewijd te worden niet zomaar toe te vertrouwen. Borgen moeten garanderen dat ze geen slechte bedoelingen hebben, en die beginselen worden *mysteriën* genoemd, *sacramenten* dus. Noemt men ze soms *mysteriën*, anders gezegd: *geheimen*, omdat het de bedoeling zou zijn ze voor iedereen te grabbel te gooien? Of denk jij misschien dat christenen eertijds het sacrament van de *eucharistie* zomaar aan Joden en heidenen prijsgaven, met het risico dat zij er de spot mee dreven? Ook de Heer zelf reageert anders op de strik vragen van farizeeërs dan op de dwaze, door onwetendheid ingegeven, vraag die de sadduceeën hem stelden, en van hem zijn ook deze woorden: *Geef wat heilig is niet aan de honden en werp uw parels niet voor de zwijnen*.⁹⁹ De apostelen draagt hij op om, wanneer ze een dorp of stad binnentrekken, pas dan de blijde boodschap te verkondigen wanneer zij hebben nagegaan of de mensen die er wonen het waard zijn. Zoniet moeten zij het *stof van hun voeten schudden* en zich naar een andere plaats begeven.¹⁰⁰ De Heer, die *Prediker* had laten zeggen “*Er is een tijd om te praten en er is een tijd om te zwijgen*”,¹⁰¹ bleef stom toen *Herodes* hem aan een kruisverhoor onderwierp¹⁰² en hij was karig met zijn antwoorden bij *Pilatus*,¹⁰³ maar op de *Berg* onderricht hij zijn leerlingen

uitvoerig over de geheimen van de evangelische filosofie.¹⁰⁴ Ook *Paulus* pakt de *Atheners* niet op dezelfde manier aan als de *Hebreeërs*. Bij eerstgenoemden vertrekt hij voor zijn prediking van een aantal zaken waar ze vertrouwd mee zijn en die ze accepteren.¹⁰⁵ De ongelovige *Hebreeërs* krijgt hij op zijn hand door zich te beroepen op de wet van *Mozes*.¹⁰⁶ Ten overstaan van *Festus* en *Agrippa* matigt hij op hoffelijke wijze zijn taal,¹⁰⁷ en dat is iets heel anders dan wat jij doet. Af en toe spreekt hij ook een andere taal ten behoeve van zijn publiek. Je keert je tegen *Karlstadt's* ideeën over het *Misoffer*, en terecht. Maar laten we even veronderstellen dat ze juist zijn. Zou jij het ogenblik om ze wereldkundig te maken in de huidige omstandigheden dan niet bijzonder inopportuun hebben gevonden? Nu alles totaal verziekt is? En ook omdat hij ze niet aan deskundigen ter discussie heeft voorgelegd, maar ze in het Duits voor de massa te grabbel heeft gegooid, met immense schade voor de eendracht onder de christenen tot gevolg? Zelf schrijf je in die visionaire boeken van je wat men stervenden dient voor te houden, en je uit kritiek op hen die het ze in hun laatste uren met hun preken nog extra lastig maken. Nu beweer je dat het geen belang heeft wat, tegen wie, wanneer en hoe iets gezegd wordt. Toch laat de Hebreeuwse Wijze een ander geluid horen, waar hij zegt dat muziek tijdens de rouw een verhaal is dat ongelegen komt.¹⁰⁸ Je zegt dat *Paulus* voor de hele wereld schrijft: *God verhardt degenen die hij wil*.¹⁰⁹ Maar hij schrijft nergens hetgeen jij de wereld opdringt. Dat wilsvrijheid niet meer is dan een woord zonder inhoud. Dat onze inspanningen niets ter zake doen, maar dat alles geschiedt omdat het zo móet geschieden en dat God het is die goed en kwaad in ons voltrekt. Die zaken wilde ik niet verkondigd zien. Zij vormen het duidelijkste bewijs dat zelfs het evangelie niet bij eender wie en eender wanneer, waar en hoe mag worden gepredikt, maar dat men bij de verspreiding ervan rekening moet houden met de opportuniteit voor degenen aan wie het verkondigd wordt. En dat geldt nog veel meer voor vragen die rijzen bij de lectuur van de heilige boeken of zelfs bij de studie van de menselijke wijsbegeerte. Zoals wanneer we ons in verband met de *eucharistie* afvragen hoe het kan dat een lichaam geen plaats inneemt of hoe eenzelfde lichaam op meerdere plaatsen tegelijk kan zijn. En als je dan toch per se volhoudt dat het niets uitmaakt hoe het evangelie verkondigd wordt: waarom trek jij zelf dan niet even fel van leer tegen de keizer als tegen de paus en de bisschoppen? De keizer is immers een nog ferventer tegenstander van jouw evangelie dan de paus. Dan zie je je natuurlijk verplicht om met *Paulus* uit te pakken: *Alles is mij toegelaten, maar niet alles is heilzaam*,¹¹⁰ en zo krijgt iets wat in mijn mond absurd klinkt zijn volle betekenis pas als het door jou wordt geciteerd. Dit alles behoeft geen nader commentaar, en het is dan ook zonder meer duidelijk dat al die woorden van jou nergens op slaan, dat je citaten uit de Schrift naast de kwestie zijn, en dat het niet méér dan gebakken lucht is wat je te pas en te onpas aan de man tracht te brengen. *Paulus* zegt: “*Gods woord is niet geboeid*”¹¹¹ en Erasmus *boeit* het? De Heer zegt: “*Trek de hele wereld in*”¹¹² en Erasmus zegt: “*Hier mag je gaan, daar niet*”? “*Verkondig de goede boodschap aan ieder schepsel*”¹¹³ maar Erasmus zegt “*Aan dat ene schepsel wél, maar niet aan het andere*”: kom nou! Maar dan vind je weer dat die flauwekul niet volstaat en bedenk je gauw een nieuwe aardigheid in de vorm van enkele Griekse woordjes waar je een soort liedje mee maakt: *prosopolepsie*, *topolepsie*, *tropolepsie*, *kairolepsie* .. Als jij die hebt bedacht, dan had je er gerust *oinolepsie* kunnen aan toevoegen, want als niemand ze in jouw plaats heeft bedacht kan het bijna niet anders of je had gedronken toen je dat schreef.¹¹⁴ Ook wat volgt is een voltreffer: “*Bij God is er geen aanzien des persoons*”, wat zeggen wil dat God mensen uit

alle volkeren en uit alle rassen door het geloof toelaat tot de genade van het evangelie, en dat het bijgevolg niet uitmaakt wat je zegt, bij wie en hoe je het zegt. Maar nog ben je niet tevreden en je sluit af men een pakkende slotformule: *Je merkt andermaal hoe onbesuisd je ten aanval trekt tegen het woord van God. Het lijkt wel alsof je aan je eigen gedachten en besluiten de voorkeur geeft.* Zelfs voor een koortslidder die ijlt zou dergelijke taal nog te gek zijn. Ik heb de grootste eerbied voor het woord van God, maar ik ben van oordeel dat niet alles wat jij zegt het woord van God is, en als jij met het woord van God even onbetrouwbaar omspringt als met de mijne, dan weet men gauw welke waarde men aan jouw versie van het evangelie moet hechten. Ook al schiet ik op het gebied van eruditie misschien te kort, dan blijft de manier waarop ik met de H. Schrift omspring behoedzaam en respectvol. Ik volg de paden die rechtzinnige kerkvaders voor mij gebaad hebben en ik schroom om van de kerkelijke dogma's af te wijken. Jij dringt de Schrift met geweld binnen, duwt alles opzij wat je in de weg staat en beweert dat de betekenis ervan deze is die jij vooropstelt en bij die jouw gedachtegoed het best aansluit. Kort gezegd: je gaat te werk alsof je jezelf, en niet het evangelie, wilt laten triomferen en alsof de H. Schrift jouw persoonlijk eigendom is, terwijl het je taak is haar onder de mensen te brengen.

Je wilt dat ik zeg welke omstandigheden dan wel geschikt zijn om de waarheid te verkondigen. Hoe durf jij *Erasmus* zoiets te vragen? Hij is volstrekt onwetend, ook wat personen, omstandigheden en modaliteiten betreft, en zeker over datgene wat in de harten van de mensen omgaat, want dat alles weet alleen *Luther*. Om je triomf extra luister bij te zetten vergast je ons op een heel bijzondere attractie die de vergelijking met een dansende kameel kan doorstaan: in je brooddronkenheid breng je zowaar een pastiche van een vers uit Vergilius: *Eerder nog zal voor de wereld het einde der tijden zijn aangebroken en zal het doek zich over haar sluiten.*¹¹⁵ Heb jij in mijn *Diatribes* één dergelijke flauwiteit aangetroffen? Maar ook al hanteer je een hyperbool – waardoor de zaken absurde proporties krijgen – toch klopt het niet wat je er in werkelijkheid mee bedoelt. Is het dan verkeerd om bij het verkondigen van de waarheid een gematigde betoogtrant te hanteren? Zo verkleint men het risico dat men de machtigen voor het hoofd stoot. Veeleer dan ze te provoceren tracht men hen te overtuigen of, als dat niet haalbaar is, ondanks hun ergernis toch nog iets te bereiken. Het antwoord op je vraag heb ik voor een stuk al gegeven. Alleen komt het niet van mezelf, maar uit de H. Schrift. Wie het heilige aan de honden geeft en zijn parels voor de zwijnen gooit, doet verkeerd. Over wie het misprijst is gezegd: *Schud het stof van uw voeten.*¹¹⁶ Dat zijn de *personen* waar je om vroeg. Als er geen enkele kans is dat men enig resultaat boekt en er alleen maar opschudding ontstaat, dient men een stap terug te zetten en te wachten tot er zich een betere gelegenheid aandient. Daar heb je het *tijdstip* en de *omstandigheden*. De manier waarop moet gepredikt worden resulteert uit de som van die omstandigheden. Je kunt er geen precieze regels voor geven, want er ontstaan telkens weer nieuwe situaties die voortdurend wijzigen. Daarom wordt het aan de wijsheid van de prediker overgelaten zijn strategie in functie daarvan te bepalen. *Paulus* naait liever lappen leer aan elkaar dan dat de *Korinthiërs* in zijn levensonderhoud voorzien – wat nochtans zijn recht was – en hij laat zich ook niet vergezellen door een gelovige vrouw, maar draagt alles zelf om het evangelie niets in de weg te leggen.¹¹⁷ De apostelen die getrouwd waren laten hun vrouw achter terwille van het evangelie, de anderen zien af van een huwelijk, hoewel hun dat niet verboden was. Zij die nu prediken dat men voor het evangelie duizend keer moet

sterven doen precies datgene wat tallozen van het evangelie vervreemdt. Als een goed geneesheer degene is die lukraak eender welke zieke eender welk geneesmiddel toedient, laat de goede theoloog dan degene zijn die, zonder rekening te houden met persoon, tijdstip of omstandigheden, het woord van God op goed geluk verspreidt. *De hele Schrift, zeg jij, is door God geïnspireerd, en geschikt om te onderrichten, te weerleggen, terecht te wijzen, op te voeden.*¹¹⁸ Maakt het voor jou dan echt niets uit wát je uit de Schrift verkondigt, bij wie en hoe? Ga je een *catechumeen* dezelfde dingen vertellen als iemand die op het punt staat bisschop te worden? Ga je je op dezelfde passages beroepen wanneer je met een heidens wijsgeer discussieert als met een Jood? Ga je dezelfde geheimen onthullen aan iemand die de intentie heeft ze te bespotten als wanneer men verlangt ze te kennen? Zal je keuze van bijbelteksten dezelfde zijn wanneer je bij kloosterzusters het woord voert als voor een publiek dat uit hoeren en pooiers bestaat? Is er voor jou geen verschil tussen een vriendelijke terechtwijzing onder vier ogen van een vorst of een bisschop, en de kreten waarmee je het volk tegen hen opruit? Nu wordt mij mijn *Aansporing* onder ogen gebracht, waar ik stel dat niemand van het lezen van de bijbel mag worden uitgesloten. Dit standpunt wordt echter met de nodige nuancering toegelicht in het *Aanhangsel* dat de *Parafrase* op het evangelie van *Mattheus* voorafgaat. Maar daar heb ik het over de eisen die ik stel aan wie de heilige boeken wil lezen en over de manier waarop ze moeten worden gelezen. Wanneer ik iedereen toelaat die boeken te lezen, betekent dat ipso facto dat men bij ieder probleem dat zich stelt het pro en contra dient toe te lichten ten overstaan van eender wie en dan nog eender hoe? Ook dit hoofdstuk eindigt met een bijtende afsluiter: *Door het advies dat jij geeft maak je jezelf, met nefaste gevolgen, tot de slaafse dienaar van hun hysterische waanzin.*

Als kritiek op de onverdraagzaamheid van sommigen had ik de raad gegeven om bij het remediëren van eventuele vergissingen die tijdens concilies waren gemaakt het gezag van pausen en concilies zoveel mogelijk buiten schot te laten, omdat het niet goed is als de massa daar geen respect voor heeft. Wanneer je zowel met verdraagzaamheid als met rellen hetzelfde resultaat kunt bereiken, is het dan niet beter te kiezen voor een oplossing die de rust garandeert? Als jij opteert voor dweepzucht en verbaal geweld, dan ben ik het grondig met je oneens. Ook de brieven en het leven van de apostelen stellen je dan in het ongelijk. Waarom dan deze schimpscheut, afgezien van het feit dat jij er nooit genoeg van krijgt te schelden: *Dát is natuurlijk wat de paus van jou wilde horen, en hij hoort het liever dan de Blijde Boodschap! Hij zou wel bijzonder ondankbaar zijn als hij jou dan weer niet zou hebben vereerd met de kardinaalsmuts en de inkomsten vandien?* Ken jij dan geen schaamte, *Luther?* Dit is manifeste onzin! Werd mij door de paus ook maar enige vorm van inkomen toegewezen? Verre van! Wat *Adrianus* mij aanbood heb ik geweigerd.¹¹⁹ De kardinaalsmuts heeft niemand mij ooit geschonken en zelf heb ik die nooit geambieerd. Ook vormen van eerbetoon die veel minder om het lijf hadden heb ik met alle mogelijke middelen geweerd. Maar kon je eigenlijk wel anders dan zoiets opperen? Onder je getrouwen doen dergelijke roddels immers de ronde, en dáaraan twijfelen is uit den boze. Jij ligt toch echt niet wakker van wat je over mensen vertelt. Terloops gezegd: ik vermoed dat je met *dan weer* eigenlijk *op zijn beurt* bedoelde, kwestie van je gebrek aan taalvaardigheid niet helemáál hoeven te veinzen.¹²⁰ Intussen houd je echter niet op mij er steeds maar van te betichten dat ik mijn geweten geweld aandoe om de verkeerde zaken te verdedigen, en dát om de paus te plezieren en omdat ik in ruil daarvoor een beloning verwacht. Je reinste leugens, en ik denk dat je dat zelf ook

best weet, ook al doe je alles om het anders voor te stellen. Ook met je zo vaak herhaalde standpunt dat men niet tegelijk menselijke verordeningen én het evangelie kan naleven ben ik het volstrekt oneens, want ik zie dat een aantal menselijke verordeningen nodig en nuttig zijn. Wél heb ik het moeilijk met de enorme hoeveelheid ervan en vind ik dat er een aantal best kunnen worden geschrapt. Op dat punt zou ik je, als ik dat wou, inconsequentie kunnen aanwrijven omdat je elders beweert dat een dosis formalisme onontbeerlijk is voor wie nog zwak is in het geloof. Want zoveel is wel zeker, dat de menselijke verordeningen zich doorgaans situeren op het vlak van het ceremoniële. Maar daar gaat het nu niet over, en ik heb ook geen zin om van het onderwerp af te wijken, want het loont de moeite niet om over zoiets te ruziën. Ten slotte rond je ook dat hoofdstuk af met een tangredenering: *Als je opinie het woord van God geldt, dan gaat zij tegen dat woord in; gaat het over iets anders, dan zie ik niet waarom ik veel woorden zou moeten verspillen aan een discussie over wat jij voorstelt.* Ik heb reeds aangetoond dat men zijn onderricht over de Schrift moet afstemmen op zijn publiek. Vervolgens heb ik duidelijk gemaakt dat ik het niet alleen over de H. Schrift zelf heb, maar over de problemen die zich stellen bij de studie en de interpretatie ervan, en daar komt ook vaak menselijke wijsbegeerte bij kijken. Of is het een godsspraak dat alles uit loutere noodzaak gebeurt en dat onze inspanningen niets ter zake doen? Nu wil ik nog aannemen dat je paradox in een of andere zin waar zou kunnen zijn. Als je het anderen vraagt, zullen ze antwoorden dat het ketters is. Als ik wil dat erover gezwegen wordt, dan is dat niet omdat het hard klinkt, zoals jij beweert, maar omdat het de mensen, die zwak en tot het kwade geneigd zijn, ertoe kan aanzetten om nog meer te zondigen. Jij haalt jouw paradox uit de H. Schrift, maar ook de kerk baseert zich voor háár standpunt op de H. Schrift, en dus moet het criterium voor een oplossing niet in de Schrift maar in haar interpretatie worden gezocht. Jij gaat in de fout doordat je ons voortdurend jÓuw interpretatie opdringt en die voor het woord Gods wilt laten doorgaan. Als ik dus voor mijn interpretatie van de Schrift de opinie van de kerk en van ettelijke rechtzinnigen laat prevaleren op de jouwe, die, een handvol getrouwen niet te na gesproken, de mening is van slechts één man, dan heeft mijn kijk op die Schrift niets onchristelijks. Toch hoor jij je door mijn betoog aangesproken te voelen, omdat je je dogma ook aan leken opdringt, want ook al was er geen enkele twijfel over dat je het bij het rechte eind had, dan nog zou het bijzonder gevaarlijk zijn als het zomaar onder de massa verspreid werd.

En zie, opnieuw word ik geconfronteerd met een *gehoornd*¹²¹ syllogisme: *Als je meent dat deze paradoxen verzinsels zijn van mensen, waarom wind je je dan op en tegen wie zeg je dat? (...) Geloof je daarentegen dat die paradoxen woorden van God zijn, waar is dan je schaamtegevoel gebleven? (...)* Luister jij nu op jouw beurt: die paradoxen zijn in onze ogen verzinsels van ketters, die de H. Schrift laten zeggen wat hun gelegen komt. Toch wil ik hier de fictie handhaven dat het om een menselijke zienswijze gaat, gebaseerd op de H. Schrift, die men in dit geval wellicht verkeerd begrepen heeft. Ik heb er geen probleem mee dat over deze zienswijze sereen wordt gedebatteerd door deskundigen, maar ik zou niet willen dat dergelijke ideeën in tegenwoordigheid van het grote publiek geopperd worden. Hou daarom op me steeds maar met het *woord Gods* om de oren te slaan. Wij voeren geen strijd tegen het *woord Gods*, maar tegen jouw fanatieke hardnekkigheid. Het woord van God is immers niet met zichzelf in tegenspraak. De manier waarop mensen het begrijpen daarentegen wél. Als iemand rekening houdt met het standpunt van de kerk, dan is hetgeen hij beweert een verzinsel van mensen, en wat

hij bestrijdt is het woord van God. Is dat kerkelijk standpunt voor jou van geen tel, dan moet je niettemin eerst met harde bewijzen aantonen dat het ook nog klopt wat je beweert. Pas dan kun je van ons verlangen dat we je bijtreden in iets wat indruist tegen de opinie van talloze lichtende bakens in de kerk en tegen de manier waarop die kerk in haar geheel denkt. Maar hoe gaat het eraan toe? Nog voor het debat met mijn *Diatriben* goed en wel begonnen is sla je al aan het jubelen en ga je je in je zegeroes te buiten aan beschimping en spot. Je triomfeert al vóór je gewonnen hebt. Redenaars bewaren zulk triomfalisme voor het ogenblik waarop ze hun these hebben bewezen, gesteld dat ze erop staan om het succes dat ze met ieder onderdeel oogsten telkens afzonderlijk te vieren. Zijn ze tevreden met een éénmalige triomf, dan bewaren ze die voor de slotbeschouwing. Maar het getuigt van nóg minder fatsoen dat je niet alleen in een roes verkeert en flauwe grappen debiteert, maar ook nog loopt te pronken met trofeeën die je niet eens hebt behaald en met het drogbeeld van een verslagen vijand, die je nog niet eens hebt aangevallen. Je hebt kritiek wanneer ik de *gelijkenis* hanteer, die niet meer dan een banale stijlfiguur is, maar wat een onzin kraam jij wel uit wanneer je jouw geliefkoosde figuur bij uitstek, de ironie, hanteert: *Het is duidelijk: Hij die jou geschapen heeft zal van jou moeten leren wat nuttig is om te prediken en wat het niet is, en die dwaze God zonder wijsheid zal niet geweten hebben wat men kan onderwijzen tot op de dag waarop jij, zijn leermeester, Hem duidelijk zou maken hoever men met zijn kennis en onderricht kan gaan, alsof Hij dat niet zelf al wist.* Zelf vind je die onzin zowat het summum van geestigheid, en het lijkt wel alsof je reeds onweerlegbaar hebt aangetoond dat je dogma over de vrije wil een boodschap van God is en dat een verkondiger van het woord Gods zich niet hoeft te bekommeren om tijd, materie, aanpak of doelgroep, wanneer hij uit de twee schatkamers¹²² van de H. Schrift datgene te voorschijn wil halen wat het meest bijdraagt tot het zielenheil van zijn toehoorders. Nu wil ik jou dit vragen: heb jij nog nooit een predikant aan het woord gehoord aan wie je je ergerde omdat hetgeen hij vertelde niet aangepast was? Doet men er soms verkeerd aan wanneer men in de *Veertigdagentijd*¹²³ de gelovigen toesprekt over bekering en boetvaardigheid, om het daarna, met *Pasen*, over vreugdevoller zaken te hebben? Ik neem aan dat ook jij, wanneer je het woord moet voeren, toch af en toe even stilstaat bij vragen als “*Wat zal ik zeggen?*”, “*Wat zeg ik beter niet?*”, en “*Hoe breng ik mijn ideeën het best over?*” En dan beweer jij dat wie daarover aanwijzingen geeft, een schepsel is dat zijn Schepper de loef wil afsteken, God voorschrijft hoever men in kennis en onderricht kan gaan en zich de levende God voorstelt als een onbeduidend praatjesmaker zonder verstand die vanop een verhoog maar wat staat te declameren, en nog meer dergelijke stommiteiten. Ik kan eigenlijk nauwelijks geloven dat ze aan jouw brein ontsproten zijn.

Mijn aanbeveling is voor jou een aanleiding om te concluderen: *Nu maak je pas echt duidelijk, Erasmus, hoe oprecht je was toen je daareven zei dat men eerbied moet hebben voor de majesteit van het goddelijk oordeel.* Wie is de gewetenloze sycofant, *Luther*, die jou die zin heeft ingefluisterd? Is het omdat men zegt dat het onderricht in geloofszaken moet worden afgestemd op wat nuttig is voor een specifiek publiek, dat men niet oprecht is wanneer men stelt dat men de geheimenissen van de H. Schrift die het menselijk bevattingsvermogen te boven gaan met eerbied en ontzag moet omringen? Is het godlasterend te beweren dat men in dergelijke mysteriën niet dieper mag doordringen dan goed is voor het heil en de eenheid onder de christenen, en dat wie het woord Gods verkondigt sober te werk moet gaan en steeds oog moet hebben voor de opportuniteit van

wat hij predikt? Zo stel jij het immers voor in je volgende hoofdstuk. Het is dan ook voor elkeen duidelijk dat je pathetiek totaal misplaatst is, en des te lachwekkender omdat je ook nog zonder enige aanleiding wild om je heen slaat. Zegt men dan dat men God niet moet vrezen, als men de mensen voorhoudt dat ze alleen door de barmhartigheid van God kunnen gered worden, of dat God door een geheim en onnaspeurlijk raadsbesluit sommigen naar zich toe trekt en anderen maar laat begaan? Of is het misschien zo dat al wie jouw stellingen en interpretaties niet onderschrijft, zich voor zijn begrip van de H. Schrift laat leiden door de mening van een stel goddelozen, en dat wie zich uit onwetendheid (zoals jij me die zo gul toeschrijft), of uit zwakheid, tot jouw geloof, dat door de kerk reeds openbaar veroordeeld is geworden, niet durft te bekennen, en zich liever aansluit bij de mening van talloze vooraanstaande mannen en de uitspraken van de kerk dan bij jouw dogma en dat van *Wycliff*, blijk geeft van goddeloze revolte tegen God? Dat is het soort conclusies dat jij als dialecticus uit mijn woorden trekt en waarmee je een onwaarschijnlijk schaduwgevecht voert, want iets nog irreëlers dan de schaduw kan ik niet meteen bedenken. Wat je schrijft is niet alleen niet ter zake maar ook nog flagrant onwaar. Iemand die, zoals jij, aanspraak maakt op grote eruditie en pretendeert de geest van God in zich te dragen, zou er in dit geval beter hebben aan gedaan die dingen onuitgesproken te laten, laat staan dat ze met zoveel woorden telkens weer dienden te worden herhaald en benadrukt. En gesteld nog dat het allemaal juist en ter zake was geweest, dan nóg had je je juichkreten beter uitgesteld tot na de overwinning. Daarna geef je mij een antwoord op mijn vragen, waaruit zou moeten blijken dat ik beweer dat mensen ook zonder de geest hun leven ten goede kunnen keren, en dat die geest in het gemoed van de mensen niet werkzaam is, wanneer men de Blijde Boodschap met de nodige omzichtigheid verkondigt. Het kan natuurlijk ook dat je meent dat de uitverkiezing door God volstaat en dat er helemaal geen verkondiger aan te pas hoort te komen. Wat heeft het dan te betekenen wanneer bij *Ezechiël* de Heer het aan de stok heeft met de slechte herders?¹²⁴ Je antwoord op mijn tweede vraag lijkt te insinueren dat ik leer dat niemand God kan beminnen tenzij hij door hem wordt aangetrokken. Waarom worden bij *Jesaja* de stomme herders berispt?¹²⁵ Omdat ze zwegen toen het woord van God verkondigd diende te worden! Op dezelfde wijze verdienen ook zij te worden berispt die iets anders verkondigen dan het woord van God, of het anders verkondigen dan het hoort. Ook hier maak je *Erasmus* weer tot een godslasteraar, terwijl je zelf niets anders doet. Ik confronteer je met je eigen woorden, *Luther*, en ze dragen je waarmerk. Nadat ik de goddelozen morrend tegen Gods goedheid en rechtvaardigheid ten tonele heb gevoerd, zeg je: *Niemand van de mensen zal geloven (dat hij door God wordt bemind), en ze zullen het ook niet kunnen geloven; maar de uitverkorenen zullen het geloven; de anderen, die niet geloven, zullen teleorgaan, met verontwaardiging en godlasterend zoals jij hier nu doet.* Over welke godslastering heb je het? Is het omdat ik de woorden aanhaal die de goddelozen zullen uitspreken? Om iedere verdenking dat ik uit eigen naam zou spreken uit de wereld te helpen voeg ik er nog aan toe: *Zó zullen de meesten (Augustinus' woorden) begrijpen. Doorgaans zijn mensen grof en vleselijk; hun neiging tot ongeloof, misdaad en godslastering is zo al groot genoeg, dat het niet nodig is nog extra olie op het vuur te gooien.* Tot zover de *Diatriben*. Maken deze woorden niet voldoende duidelijk wie ik dat gemor in de mond leg? Of ben ik misschien godlasterend omdat ik degenen die daartoe geneigd zijn de aanleiding ertoe wil ontnemen? Maar dat soort uitspraken worden

je door die geest van jou, die je hele doen en laten bepaalt, ingegeven. Maar nu over naar iets anders.

Oef! Blijkbaar vind je dat het met de scheldpartij nu welletjes is geweest en gun je mij even de tijd om wat op adem te komen, want nu ga je zelf een uiteenzetting houden – wat je eigenlijk van meet af aan had moeten doen. Je voert twee redenen aan waarom jouw dogma gemeengoed zou moeten worden. Eén daarvan is dat de mens niet op zichzelf mag vertrouwen en zich moet verootmoedigen zodat hij zijn redding uitsluitend nog van God verwacht. Wie beseft dat hij door eigen kracht volstrekt niets tot die redding kan bijdragen staat Gods barmhartigheid het naast bij. De andere reden is dat door dit dogma ruimte wordt gecreëerd voor geloof, wat alleen maar het geval kan zijn wanneer God, die rechtvaardig is, als onrechtvaardig voorkomt. Hoewel hij barmhartig is, lijkt hij wreed, en wanneer hij tot leven wekt lijkt het alsof hij doodt. Nu zou ik kunnen opperen dat ook deze zaken hier niet echt thuishoren, maar het is nu eenmaal een dogma van jou dat eender wat eender waar en wanneer moet kunnen aan bod komen. Aangezien die zaken ook in mijn betoog worden behandeld zou het beter zijn geweest ermee uit te pakken wanneer je het opneemt tegen mijn argumenten. Maar het is een ernstige zaak die je ter sprake brengt, en ik maak dan ook geen bezwaar om te luisteren en te reageren. Je zal echter zwaarwegende en dwingende redenen moeten kunnen aanvoeren om op overtuigende wijze aan te tonen dat wat het christenvolk en zijn leraars al vele eeuwen hebben geloofd en wat de kerk tot op heden is blijven geloven een verderfelijk, goddeloos, kettens en blasfemisch dogma is, terwijl dat van jou het belangrijkste punt van het christelijk geloof is, waar ieders redding mee staat of valt. Zeg daarom niet dat je die twee redenen als een soort overkill aanvoert, want de eerste, waarmee je ons het zwijgen wilt opleggen: *Het is genoeg dat God heeft gewild dat deze zaken wereldkundig werden gemaakt, en het komt de mens niet toe te vragen waarom hij dat zo heeft gewild*, is geen argument, omdat het iets als vanzelfsprekend aanneemt wat nog moet bewezen worden, namelijk dat jouw dogma het woord is van God. Tracht ons daarom in het vervolg niet met dát argument in het nauw te drijven. Dat kun je pas nadat je ook bewezen hebt wat jij als een onomstotelijk feit aanneemt – terwijl het in werkelijkheid niet alleen betwistbaar is, maar door universiteiten en vooraanstaande kerkfiguren ook veroordeeld is geworden. Laten we dus die bikkelarde en onweerlegbare argumenten van jou nader onderzoeken. Persoonlijk vind ik geen van beide op zich goddeloos. Wie zou immers niet beamen dat het vroom is te stellen dat de mens niet op eigen kracht mag betrouwen maar zich helemaal aan Gods barmhartigheid moet overleveren? Niet minder vroom is het als men voorhoudt dat men over Gods daden geen oordeel mag vellen, maar vast moet geloven dat God steeds in de hoogste mate rechtvaardig is, ook al kunnen mensen daar soms anders over denken, en dat hij in de hoogste mate barmhartig is, ook al lijkt hij soms wreed. Dat alles is, zoals ik al zei, onberispelijk vroom, maar er is heel wat meer dan dat nodig om ons te overtuigen van de in jouw ogen dwingende noodzaak om je dogma te aanvaarden. Je zei toch ergens dat men eerder zou moeten wensen dat heel de wereld in chaos ten onder gaat dan dat men dát dogma zou verwerpen? Het is integendeel zo dat het positieve in je twee redenen voortkomt uit een opvatting die de kerk tot op heden als vroom heeft beschouwd en zelf ook huldigt. Het is dus allerminst nodig een nieuw dogma aan te nemen dat zoveel onrust teweegbrengt, om nog te zwijgen over het feit dat ons standpunt niet alleen de gevaren die jouw dogma met zich meebrengt vermijdt, maar ook nog een aantal voordelen biedt. Wat de eerste reden betreft heb ik in de *Diatribes*

aangetoond dat de opinie die ik verdedig evenzeer tot deemoed leidt als de jouwe. Waarom zou iemand immers op eigen krachten vertrouwen als hij weet dat hij niets kan beginnen of voltooien zonder de hulp van Gods genade, waaraan – zoals ik beweer – de som van al het goede wat we doen, dient te worden toegeschreven? Het enige verschil tussen jou en mij is dat ik onze wil laat samenwerken met de genade van God, terwijl jij die alleen laat ondergaan. Want wat je laat volgen: *Zolang de mens overtuigd blijft dat hij zelf ook maar iets, hoe miniem ook, kan doen om zijn redding te bekomen, blijft hij in eigen kracht geloven in plaats van diep wanhopig te zijn, waardoor hij zich voor God niet verootmoedigt (...); zonder dat hij het merkt blijft hij hoogmoedig en verzet hij zich tegen de genade*, klinkt wel heel stoer, maar het bewijs blijft achterwege en het druist in tegen wat de Schrift zegt. Het enig nieuwe eraan is dat alles op de spits wordt gedreven. Je zegt ook: *Wie er niet voor terugschrikt zich neer te leggen bij hetgeen God met hem voorheeft, wanhoopt diep aan zichzelf; hij maakt geen keuzes, maar wacht het handelen van God af. Zo iemand is de genade die hem redden kan nabij*. Wij zeggen precies hetzelfde. Alleen begrijpen we niet goed wat we met de woorden “*hij maakt geen keuzes*” aan moeten, tenzij je bedoelt dat wie voor zich de levenswijze kiest die hem het meest gepast en veilig lijkt, geen vertrouwen heeft in God. Het buitensporig belang dat je hecht aan het feit dat men wanhoopt aan zichzelf en zijn persoon tot het absolute niets herleidt, is een overdrijving, en die laat ik voor jouw rekening. Overigens kadert je besluit niet minder in onze opvatting dan in die van jou. Ze luidt als volgt: *Dit is, zoals ik al zei, de enige weg: de vromen dienen zich te verootmoedigen om zo de belofte van de genade te kennen, haar in te roepen en te ontvangen*. Zal men zich tegen God verheffen als men weet dat er geen redding te verhoppen valt zonder Zijn bijzondere genade, en als men de overtuiging heeft dat de gezamenlijke krachten van de mens hem geen stap dichterbij zijn redding brengen zonder de hulp van de genade? Temeer daar hij ook nog weet dat hij zelfs datgene waartoe hij door de krachten die de natuur hem schonk in staat is, aan God te danken heeft. Wie de oceaan wil oversteken verwacht toch ook niet dat hem dat lukken zal zonder schip of zonder wind? Toch zal hij tijdens de oversteek niet werkeloos blijven. Als men het bestaan van wilsvrijheid aanvaardt, betekent dat niet dat men het aandeel van Gods barmhartigheid verkleint, maar dat de mens over het middel beschikt om mee te werken met de genade van God, zodat hij zijn eventueel falen en teloorgang enkel aan zichzelf heeft toe te schrijven. Het aandeel van Gods barmhartigheid maak ik zó groot, en datgene waartoe de mens in staat is zó klein, dat hij wat zijn redding betreft niets voor zich kan opeisen, aangezien precies datgene wat hij door de gaven van de natuur ís of kán, een geschenk is van God. Door je overschatting van de genade en je totale geringschatting van de mens open jij de andere kuil, die wij hebben gedicht door aan wilsvrijheid een minieme rol toe te wijzen, namelijk dat deze zich naar de genade kan voegen of zich ervan afwenden.

De andere reden die je aanvoert druist niet in tegen de orthodoxie, maar levert ook geen argument tegen mijn stelling. Ik verkondig precies hetzelfde als jij: de mens mag niet op eigen krachten betrouwen en moet zich helemaal openstellen voor de werking van de goddelijke genade. Hij moet geloven dat God rechtvaardig is, ook wanneer Hij de mens onrechtvaardig voorkomt, en dat hij mild is, ook al lijkt hij wreed. Toch is ook dát niet altijd waar. Bij *Jesaja* daagt God de Israëlieten uit hem in het ongelijk te stellen als ze dat kunnen.¹²⁶ En in *Ezechiël*, hoofdstuk 18¹²⁷ stelt God zich als het ware op gelijke voet met zijn volk wanneer hij redetwist om hun onrechtvaardigheid aan te klagen en aan te tonen

dat Hij rechtvaardig is. Het is ook niet zo dat God zijn barmhartigheid jegens ons steeds verbergt om zo ruimte te laten voor geloof. Hij maakt ons haar integendeel op veel manieren duidelijk. Hij verbergt ons ook zijn waarheid niet, opdat we met des te meer verdienste zouden geloven dat Hij waarheid spreekt. Hij heeft zijn waarachtigheid aangetoond door talloze godspraken in de mond van profeten te leggen, door prefiguraties en wonderen, en ten slotte door in de persoon van de Zoon en de apostelen te vervullen wat Hij beloofd had. Ook de Heer zelf heeft, hoewel hij zijn goddelijke natuur een tijdlang verborgen hield, de waarheid op alle mogelijke manieren geopenbaard teneinde de ongelovigen elke grond tot verschoning te ontnemen. Bijgevolg zal niemand je toegeven wat je met veel zin voor overdrijving laat volgen: *Indien men door de rede zou kunnen vatten hoe een God die van zoveel toorn en onrechtvaardigheid blijk gaf, toch barmhartig en rechtvaardig is, zou het niet nodig zijn te geloven.* Ons geloof wordt integendeel door de goedertierenheid van God gevoed, zodat we op basis van bepaalde zaken die we met onze rede en ons verstand kunnen begrijpen ook datgene geloven wat we niet begrijpen. Hiermee beschouw ik deze kwestie voorlopig als afgesloten.

Ik dacht al dat het gevaar geweken was, maar daar heb je alweer een tangredenering voor me klaar: *Als je gelooft dat deze paradoxen waar zijn, dan is het beste wat je kunt doen om mensen ertoe aan te zetten ze te onderzoeken, zeggen dat ze niet mogen verspreid worden: ze zijn immers doorslaggevend. Geloof je daarentegen dat ze niet waar zijn, zeg dan dat ze verborgen moeten blijven, niet omdat ze zonder nut zijn, maar omdat ze vals zijn.* Mijn antwoord hierop zal kort zijn. Indien ik zou hebben geloofd dat je paradox waar was, dan zou ik die niet met mijn *Diatriben* hebben bestreden. Terwille van het dispuut heb ik de fictie gehandhaafd dat je stelling op een bepaalde manier waar was, en ik heb mij ermee vergenoegd het een *paradox* te noemen. Als jij mijn beleefdheid zo ergerlijk vindt, gebruik dan de terminologie die het oordeel weerspiegelt van anderen die het met je paradoxen oneens zijn. Voorbeelden liggen immers voor het rapen. Je zal er niet de *sceptische* dubbelzinnigheden aantreffen die je verfoeit, maar *stoïcijnse* uitspraken die er niet om liegen, helemaal zoals je het graag wilt. Laat mij alleen niet de dupe zijn van het feit dat ik het vriendelijk heb willen houden, en zachte woorden heb gebruikt die harde feiten verhullen, om een dispuut, dat zo al op de spits gedreven is, niet nog grimmiger te maken en de waarheid alle kansen te geven. Het wordt belachelijk wanneer je mij vraagt als eerste te zwijgen, nadat door jouw toedoen deze problematiek op de voorgrond is getreden, waarvan precies de aspecten waarvan jij je als de kampioen opwerpt risico's inhouden wanneer ze het volk worden ingelepeld. Het zit je echter dwars dat ik het heb aangedurfd tegen je zo gekoesterde opvattingen in te gaan, want je had het wel anders gewild. In je ijver begin je, nog vóór de tijd daartoe aangebroken is, de noodzakelijkheid van alles te bewijzen – waarbij je het als je goed recht beschouwt van premissen uit te gaan die je niet eens hebt bewezen, namelijk dat wij niet in staat zijn initiatieven te nemen, maar dat God het goede en kwade in ons voltrekt. Dat belet je evenwel niet om binnen de kortste keren *twee* goden ten tonele te voeren die elk om beurt onze wil berijden, en haar voeren waarheen ze willen. Het onderscheid dat je maakt tussen *dwang* en *onveranderlijkheid* lijkt te impliceren dat wij die twee zaken zouden hebben verward. Wat betreft je bewering dat de mens de gevangene is van de zonde en dat hij door eigen kracht niet in staat is zijn wil op het goede te richten, tenzij de genade hem toegeblazen wordt: dat zeggen ook wij, zeker als je het over de doelmatigheid van de wil hebt. Ik ben het echter oneens met je wanneer je stelt dat de mens in wie de genade

aan het werk is niet in staat is zich daarvan af te wenden, zoals wie in het zonlicht staat zijn ogen niet zou kunnen sluiten. Waarom worden anders bij *Paulus* diegenen aangeklaagd die, nadat ze eenmaal het licht hadden gezien, van de gave uit de hemel hadden geproefd en de H. Geest deelachtig waren geworden, tot verdorvenheid vervallen zijn?¹²⁸ Ook je vergelijking is niet overtuigend om ons te doen geloven dat onze wil in het geheel niets doet, want een lastdier wordt door wie het berijdt wel gestuurd, maar door te gehoorzamen dóet het zelf ook iets samen met hem. Af en toe verzet het zich tegen de teugel, trapt het achteruit, blijft het plots staan en soms werpt het zijn berijder zelfs van zich af – waarmee ik niet bedoel dat God zoiets zou kunnen overkomen, maar dat Hij ons, geërgerd door onze ongehoorzaamheid, overlaat aan onze begeerten. Verder hebben ook zij die het met je noodzakelijkheid van alle dingen oneens zijn de passus wel gelezen die je uit de Psalm citeert: *Als een lastdier ben ik bij U geworden; altijd ben ik bij U.*¹²⁹ Ze hebben ook gelezen dat Christus op een ezel zat, maar het enige wat eruit blijkt is dat de genade een richting aangeeft en leiding geeft, en dat we ons tegen haar niet mogen verzetten. Maar je hebt, zoals ik al zei, te vroeg hiermee uitgepakt, en de kwestie zal te gelegener tijd nog de nodige aandacht krijgen.

Je hebt deze dingen in de roes van de overwinning gezegd, maar helaas te vroeg en zonder je uitgangspunt te hebben bewezen. Maar meegesleept door je succes durf je nog iets groters in het vooruitzicht stellen, dat je overwinning pas volledig maakt: je zal me met mijn eigen zwaard de keel oversnijden en onomstotelijk bewijzen dat ik onbewust datgene ontken wat ik zo bewust wil doordrukken. Indien je daar niet op overtuigende wijze in slaagt, ben je bereid – je hebt er zelfs een dure eed voor over – alles wat je in dit boek tegen mij hebt geschreven te herroepen en anderzijds alles te bevestigen wat ik in mijn *Diatribes* als these of bedenking naar voren schuif. Dat is dan afgesproken, *Luther*, en ik hoop alleen maar dat je je eed gestand doet. Dat vlammend betoog is precies waar ik al zo lang op wacht. *Je geeft toe, zeg je, dat de vrije wil zonder de genade ondoeltreffend is met het oog op de redding. Klopt. Bijgevolg zal ze, indien de genade haar onttrokken wordt, niets goeds kunnen presteren.* Inderdaad: niets. *Dan is de wil niet vrij, maar gevangen.* Akkoord. Nu sta je mij toe dat ik de kracht van de *vrije wil*, die ik heb geminimaliseerd, desgewenst bovennatuurlijke proporties geef. Toch lever je het bewijs dat ze onbestaande is, indien ze uit zichzelf niets vermag. Terloops voeg je eraan toe dat wanneer men de *vrije wil* zónder de genade *vrij* noemt, dat op hetzelfde neerkomt als wanneer je vuur *koud* of aarde *heet* zou noemen, wat in de scholen een *contradictorisch predikaat* heet. Ziehier mijn repliek. Jij hebt de genade van de *vrije wil* gescheiden, maar wanneer ik zeg dat de *vrije wil* iets goeds presteert, koppel ik hem aan de genade. Zolang de wil aan die genade gehoorzaamt ondergaat hij daarvan de heilzame werking, wat zich in zijn handelen weerspiegelt. Werkt hij tegen, dan verdient hij door de genade te worden verlaten, waarna hij alleen nog tot het kwade in staat is. Dat is wat jij hier hebt beaamd. Er is bijgevolg *iets* wat *iets doet*, en dus is er geen *tegengestelde in het predikaat*. Zo blijven we een onderscheid maken tussen vrije mensen en slaven, ook al zijn ze krijgsgevangen gemaakt. Dit doen we niet omdat ze de vrije beschikking over hun persoon hebben, maar omdat ze vrij geboren zijn en die natuurlijke vrijheid zullen terugwinnen, mochten ze erin slagen uit handen van de vijand te komen. Zo is ook de mens geschapen met een *vrije wil*. De dwingeland *Satan* heeft er zich meester van gemaakt. De *genade* heeft hem hersteld en vermeerderd. Ik heb ook geen bezwaar tegen het sofistich onderscheid in verband met de natuurlijke eigenschap van de mens,

waardoor hij vatbaar is om door de Geest te worden in vervoering gebracht, mits je eraan toevoegt ‘en waardoor hij in staat is om mee te werken met de Geest’. Als die eigenschap, zoals je beweert, niet bij dieren voorkomt, maar alleen bij mensen en engelen, dan kunnen we niet anders dan God dankzeggen, omdat hij ons wat dat betreft van de dieren heeft onderscheiden en ons heeft gelijkgesteld aan de engelen. Je merkt dat er hier geen *tegenstelling in het predikaat* is. Ik zou ook nog kunnen verwijzen naar grafopchriften als ‘*Hier ligt Hannibal*’, terwijl Hannibal daar niet *is*. Dit zou moeten volstaan om het gebruik van het woord te rechtvaardigen. Kijk nu zelf hoe je mij schaakmat wilt zetten: (*De vrije wil*) *brengt zonder de genade niets tot stand, dus doet ze ook helemaal niets mét de genade*. Is dát de wurggreep waarin je mij gekneld wilt houden? Betekent *ondoelmatig* in het Latijn dan *volstrekt tot niets in staat*? Betekent *doen* hetzelfde als *zijn doel bereiken*? Een geneesmiddel noemen we *efficiënt*, niet omdat het op een willekeurige manier het organisme beïnvloedt, maar omdat het datgene teweegbrengt waarvoor het bedoeld was. *Inefficiënt* zullen we dan weer niet datgene noemen waarvan de werking op het organisme absoluut onbestaande is, maar wat niet in staat is gebleken de ziekte te genezen. Je hoort mensen vaak klagen dat ze alles hebben gedaan wat ze konden, maar dat ze niet hebben bereikt wat ze wilden. Het woord heeft er intussen dus geen nieuwe betekenis bijgekregen maar de oude behouden. *Wat is een inefficiënte kracht anders dan helemaal géén kracht?* vraag je. Je wilt ons niet alleen Latijn leren, maar je hebt ook nog de lef om te beweren dat men in het Latijn niet kan zeggen dat men ‘*niets doet*’ wanneer men doet wat nodig is maar toch geen resultaat bereikt. Wat is dan de betekenis van *Cato*’s one-liner als hij zegt dat het beter is niets om handen te hebben dan *niets te doen*? En wat zou Seneca anders wel bedoelen als hij zegt dat een flink stuk van ons leven voorbijgaat terwijl we *niets doen*?¹³⁰ Is de krachtsinspanning van een jongetje dat een grote boot probeert te verslepen onbestaande omdat hij daar zonder de hulp van een sterker iemand niet in slaagt? Hier is wel degelijk een – zij het ontoereikende – kracht aan het werk, samen met die van de sterkere persoon, omdat ze op zich niet volstaat om te bereiken wat ze wil. Je zou natuurlijk het pleit gewonnen hebben, indien ik toegaf dat een *vrije wil* zónder de genade geen *vrije wil* kan genoemd worden; indien ik toegaf dat de *vrije wil* niet kan worden begrepen als een natuurlijke gesteldheid waardoor men ontvankelijk is voor de genade, en als ik ten slotte zou toegeven dat *ondoelmatig* gelijkstaat met *inert*. Ziedaar je grandioze zege. Mij lijkt ze veeleer precair, alsof je tegen een vijand zou zeggen: *Ik zal je met je eigen zwaard de keel oversnijden, maar dan moet je wel eerst je schild weggooien en zeker niet naar me uithalen*. Het is zonder meer duidelijk, *Luther*, dat je je belofte op verre na niet hebt ingelost. Dan kun je maar beter alles herroepen en je eed gestand doen: laat mijn *Diatriben* met rust! Je wilt wurgen, maar zit zelf in de knel: zo kun je je triomf wel vergeten Die stel je best maar uit voor een andere gelegenheid. Het volgende dan maar.

Waar je beweert dat een *vrije wil* enkel aan God kan worden toegeschreven, omdat Hij de enige is die alles wat hij wil ook realiseert, heb je in zeker opzicht – dat geef ik toe – gelijk. Toch aarzelen wij niet om de engelen onsterfelijkheid toe te schrijven hoewel alleen God onsterfelijk wordt genoemd, en hebben wij er geen probleem mee een mens goed en wijs te noemen, hoewel alleen God goed en wijs heet. Ik heb nu immers geen zin om met jou te redetwisten over de vraag of wilsvrijheid en het onderhevig zijn aan noodzakelijkheid met elkaar in tegenspraak zijn. Gods wil is niet veranderlijker dan God zelf. Niemand doet alles méér uit noodzaak dan God, want pas als Hij iets anders kan zijn

dan wat Hij is, zal Hij ook iets anders kunnen *willen* dan wat Hij wil. Als je dan weer alle menselijke handelingen afmeet naar Zijn wil, maak je ze alle in gelijke mate noodzakelijk, ook die welke men als *contingent* wenst te beschouwen. Als men ten slotte datgene wat door eigen kracht zijn doel niet bereikt geen *vrije wil* (*skeuze*) mag noemen, dan zal het zelfs geen *keuze* (*mogelijkheid*) worden genoemd, aangezien men naar eigen *keuze* of *believen* heet te handelen wanneer men vrij beslist wat men wil doen, en er zal niet minder sprake zijn van een *tegengestelde in het predikaat* wanneer men de vrije wil *ondoelmatig* noemt als wanneer jij het hebt over de *slaafse* wil. Waar slaafsheid en vrijheidsbeperking is, is er geen mogelijkheid tot kiezen. Strikt genomen kan er zelfs van *wil* tout court geen sprake zijn als er geen keuzes worden gemaakt, geen doeleinden nagestreefd, niet wordt gehandeld. Ik heb er overigens geen enkel probleem mee mocht men er een andere naam willen aan geven. Ik weet evenmin wat ik met je opmerking aan moet over het feit dat we verdienen gestenigd te worden als we iets *vrije wil* noemen waaraan we zo weinig kracht toeschrijven. Wie de mensen leert dat de wil vrij is maar dat hij zonder de genade van God niets kan bereiken, verdient niet gestenigd te worden. Maar zo ben jij nu eenmaal: alles wat je zegt staat bol van theatrale overdrijvingen. Denk maar aan het allesverterende hellevuur, aan de bovennatuurlijke kracht van de wil enz. Paradoxen en hyperbolen zijn voor jou het middel bij uitstek om je op te werpen als de enige die iets weet, maar veel meer dan dat leiden ze tot anarchie.

Toch zie ik het nut niet in van de flauwe vergelijkingen die je maakt met een bedelaar die de rijkste man ter wereld wordt genoemd omdat de koning hem wel eens rijk zou kunnen maken, en met het onbeduidende mannetje – of noem het voor mijn part een *regenworm* – dat heer en meester over hemel en aarde wordt genoemd mits God hem die ook nog schenkt. Je wilt duidelijk geen stijlbreuk riskeren. Wij praten over een natuurlijke gesteldheid die, ook al wordt ze onderdrukt, toch de naam *gesteldheid* blijft behouden. Als je je ten slotte zo ergert aan de term *vrije wil* voor iets wat uit zich niets bereikt, schrap dan zowel het woord *willekeur* als *wil*, aangezien er van *willekeur* geen sprake is wanneer je niet naar eigen *believen* kunt handelen. Zo is er ook geen *wil* als ze, zoals jij beweert, tot niets in staat is. Nog veel flauwer is je verwijzing naar adellijke titels waar streken en landen in voorkomen, die de dragers niet eens bezitten. Als die verwijzing een grond van waarheid bevat, dan richt die zich alleen maar tegen jou. Nee, in dat hoofdstuk ben je echt niet op je best, *Luther*, ook al trek je al je registers open en laat je het hellevuur ons verzengen. Het had eerder iets moeten worden in de trant van: *Die kerel heeft een briljante geest; alleen zou hij van zijn ijkoorts moeten zien af te komen*. Overigens is je bewering over het vuur dat die naam niet verdient als het niet verzengt, niet zó waar als je het wilt laten voorkomen. Of was het misschien geen vuur dat de drie jongelingen in de Babylonische oven¹³¹ verkwikte? En is het een hersenschim te denken dat in alle natuurlijke processen de *eerste oorzaak* de hoofdrol speelt, zodat men het niet als een wonder beschouwt als vuur niet zou verzengen of de zon geen licht zou verspreiden, maar het alleen ongewoon vindt. Ten slotte word je dan toch wat vriendelijker en stem je erin toe dat we de term *wilsvrijheid* gebruiken in zaken van een lagere orde die geen betrekking hebben op het heil, zoals onze bezittingen. Maar in je *Stellingname* leer je dat de *vrije wil* dermate onbestaande is dat zelfs wanneer we een grassprietje uit de grond trekken dit uit absolute noodzaak geschiedt, en ook hier maak je nog eens extra duidelijk dat de keuzemogelijkheid die we hebben in aangelegenheden van een lagere orde door de wil van God wordt gestuurd. Je praat er maar op los, want nu

duld je dat iets *vrij* wordt genoemd wat afhankelijk is van andermans wil. Als de *vrije wil* een volstrekt inhoudloos begrip is en alles door absolute noodzaak gebeurt, waarom maak je hier dan Gods onveranderlijke wil ondergeschikt aan de willekeur van mensen? Maar daarover later meer. Ten slotte resumeer je, na veel uitweidingen, je betoog: *Als jouw inleiding handelt over de woorden van God, dan is zij van het begin tot het einde goddeloos; gaat ze over de woorden van mensen, dan is het een maat voor niets.* Daar heb ik al op geantwoord toen ik aantoonde dat de formulering van je tangredenering niet deugt. Soms gaat het niet strikt om woorden van God of woorden van mensen, maar om interpretaties van het woord van God, en daarover mag men in bepaalde gevallen wél twijfelen. Soms zijn die woorden problematisch, en met de manier waarop men dáármee omspringt gaat het dikwijls de verkeerde kant uit. Soms gaat men bij de reflectie daarover verder dan nodig. Soms is de problematiek van die aard dat de discussie erover niet de vroomheid dient maar onenigheid en twist. Bijvoorbeeld de vraag welke de *primaire* en welke de *secundaire* oorzaak is van een goed werk, een vraag die ook voor de *vrije wil* geldt: is het de genade of de *vrije wil*? Ter zake neemt men het standpunt in dat wat de *substantiële* wezenheid betreft de *vrije wil* de primaire oorzaak is, en dat de genade dat is voor de *verdienstelijke* wezenheid. Soms worden zaken in vraag gesteld die door de kerk reeds algemeen aanvaard zijn, soms wordt erover gedisputeerd op plaatsen waar het niet hoort, of op een verkeerde manier. Ik heb er immers niets tegen dat disputen over dergelijke vraagstukken met de nodige zin voor maat onder geleerden worden gevoerd, maar ik wil niet dat ook de massa daarin betrokken wordt. Zo stelt *Thomas* de vraag of een gewone verkrachting een doodzonde is of niet, en geeft hij zowel argumenten pro als contra, maar het is niet wenselijk dat de massa in het dispuut daarover wordt betrokken. Dit alles heb ik duidelijk gesteld in de slotzin waarmee ik die hele kwestie afsluit: *Dergelijke zaken kan men dan ook wellicht onder geleerden ter sprake brengen of misschien zelfs aan een theologische faculteit, hoewel naar mijn gevoel ook daar de nodige behoedzaamheid aan de dag dient te worden gelegd; om echter zomaar bij eender wie met dergelijke theaterstukken uit te pakken lijkt me niet alleen inopportuun maar zelfs ronduit schadelijk. Ik vind het daarom belangrijker dat men inziet dat men zijn leven en talent beter niet vergooit aan het ontwarren van dergelijke kluwens dan dat men Luthers dogma tracht te weerleggen of te verdedigen.* Je hoort toch, *Luther*, dat ik het heb over *theaterstukken* die voor een *willekeurige menigte* worden opgevoerd en dat men er niet zijn *hele leven* moet aan vergooien, en dan snap je nog steeds niet wat ik bedoel? Toch maak ik jou geen verwijt omdat je een punt waarover de kerk zich al heeft uitgesproken weer aan de orde stelt. En gesteld al dat ik over het woord van God zou hebben gesproken, dan was mijn antwoord dat men ook daar in de fout gaat wanneer het op een verkeerde manier wordt verkondigd. Maar het gaat hier niet tussen Gods woord en mij, maar tussen mij en jouw interpretaties en stellingnames. Het enige wat jij me in dit verband terecht zou kunnen verwijten is dat ik te hoffelijk met je ben. Al die feiten zijn zo overduidelijk dat jij ze niet kunt ontkennen, en dan begrijp je natuurlijk wel dat al de woorden, tangredeneringen, sarcasmen, al de beschuldigingen van goddeloosheid en godslaster die je over mij hebt uitgestort nergens op slaan. Het is ook niet zo dat ik jouw standpunten toneelstukjes heb genoemd zoals je mij verwijtend voorhoudt. Wat ik zeg is dat wie de massa betreft in de discussie over dergelijke vraagstukken, waarbij met argumenten pro en contra wordt geschermd, doet zoals toneelspelers die voor een heteroog publiek mimen opvoeren die niet voor allen even geschikt zijn. Je kent

voldoende Latijn om te begrijpen wat ik bedoel, maar het was meteen je bedoeling om, net zoals *Midas* alles wat hij aanraakte in goud veranderde, eender wat aan te grijpen om er mij verwijten te kunnen over maken. Ik bleef maar hopen dat de voorraad scheldwoorden ooit eens uitgeput zou raken, maar er komt geen einde aan. Alles wat ik zeg is dwaas en getuigt van onwetendheid. Omdat ik heb gezegd dat de Schrift haar eigen idioom en tropologie heeft. Alles wat jij daarentegen zegt is even accuraat als deskundig, en je interpreteert mijn woorden alsof ik vanuit haar tropologie¹³² poog aan te tonen dat de Schrift duister is, terwijl dat helemaal niet mijn bedoeling is. De goddelijke wijsheid hanteert een taal die aangepast is aan onze denk- en leefwereld, en daarom moet ook hij die met vrucht de H. Schrift bij de mensen wil brengen, zijn taalgebruik afstemmen op zijn publiek. En als jij dat nu weer een retorische foef wilt noemen, luister dan naar mijn woorden, of het klopt wat je zegt: *De reden voor die wisselende stemmingen is niet dat dergelijke veranderingen te rijmen zouden zijn met Gods wezen, maar onze zwakheid en domheid vereisten nu eenmaal dat alles in dergelijke termen wordt gesteld. Men mag, denk ik, eenzelfde voorzichtigheid verwachten vanwege hen die zich tot taak hebben gesteld het woord van God te verspreiden. Sommige dingen zijn gewoon al schadelijk doordat ze niet aangepast zijn.* Wat ik in de *Diatriben* schrijf is klaar en duidelijk. Oordeel daarom zelf hoe raak en gegrond het is wanneer je mij van obscurantisme beschuldigt. Toch denk ik dat weinigen het met je eens zullen zijn om te beweren dat bijbelse tropen en figuren nooit iets duisters hebben, mits men de hulp van de grammatica inroept. In *Genesis* zorgen tropen her en der voor problemen en de allegorieën van de profeten hebben menig geleerde druppels zweet gekost. Je hebt ook kritiek wanneer ik schrijf dat het beter zou zijn indien we, met Paulus, *in het bijzijn van leken alleen maar Jezus Christus zouden kennen en weten dat hij gekruisigd is*, en je noemt ons belachelijk als we zouden geloven dat *Paulus* bij de *Korinthiërs* niets méér heeft onderwezen dan de lettergrepen *Chris-tus is ge-kruis-igd*.¹³³ Als iemand anders dit zou zeggen, *Luther*, dan zou hij terecht een muggenzifter worden genoemd. Maar zo schromelijk als je je hier vergist, zo schaamteloos is je bewering dat ‘*Christus gekruisigd*’ de onthulling van alle geheimen, het antwoord op alle vragen en al jouw dogma’s bevat; dat alle christenen volmaakt zijn, zodat geen enkel mysterie voor hen verborgen dient te blijven, en dat Joden nog kinderen zijn zodat voor hen die mysteriën wél verborgen dienen te blijven. Als christenen volmaakt zijn en voor hen niets verborgen hoeft te blijven, waarom zegt *Paulus* dan dat hij over kennis beschikt waarover hij alleen in het bijzijn van volmaakten en in het geheim praat, maar dat die kennis niet geschikt is voor de oren van de *Korinthiërs*, omdat ze nog *vleselijk* zijn?¹³⁴ Waarom heeft hij niet aan alle christenen medegedeeld wat hij tijdens zijn vervoering in de *derde hemel* had gehoord?¹³⁵ Waarom koestert hij de *Galaten* met melk en houdt hij het vaste voedsel voor later?¹³⁶ Hier ben je dan weer vergeten wat je daarnet nog leerde, namelijk dat het woord van God aan ieder schepsel moet worden verkondigd, want je beweert dat Joden aan dergelijke kennis niet toe zijn, en dat ze alleen aan christenen mag worden meegedeeld. Nu eens spreek je jezelf tegen, dan weer doe je krasse uitspraken die geen mens au sérieux neemt, namelijk dat al wie leert dat *Christus gekruisigd* is meteen ook alles leert wat over wilsvrijheid, Gods voorkennis, toekomstige contingente gebeurtenissen en de noodwendigheid van alles te zeggen valt. Ten slotte zal je ook lik op stuk krijgen als je beweert dat alle christenen volmaakt zijn.

Wanneer je vervolgens op het punt staat het eigenlijke dispuut te beginnen heb je het uitgebreid en geanimeerd over datgene wat ik van jullie wou te weten komen: op basis van welke argumenten kan ik met zekerheid geloven dat wat jij en enkele anderen verkondigen de waarheid is, terwijl talloze kerkleraren, universiteiten, concilies en pausen in het duister hebben getast, en dit niettegenstaande beide partijen dezelfde bijbel lezen. Kon je die knoop maar ontwarren, want dat is precies wat ik zo vaak samen met je geestesgenoten heb geprobeerd, en tot nu toe heb ik niemand gevonden die daarin slaagde. Ik geef het eerlijk toe: het zit me aardig dwars. Als jij, zoals je beweert, niets liever wilt dan een broeder die je lief is winnen voor Christus, dan is het een absolute prioriteit dat je mij van dat blok aan mijn been bevrijdt. De klappen en kaakslagen die je mij geregeld toedient neem ik dan graag voor lief, mits je doet wat ik verlang. Het zou te veel tijd vergen hier te herhalen wat ik daarover reeds heb gezegd. Wie dat wil moet er de *Diatribes* maar op nalezen. Het zal je meteen duidelijk worden dat je er niet in slaagt om datgene wat je met veel vuur hebt aangevat tot een goed einde te brengen. Je hebt onmiddellijk al kritiek op mijn aankondiging dat ik geen beroep zal doen op het gezag van rechtzinnige auteurs en concilies, maar mij enkel zal baseren op dat van de H. Schrift. De reden hiervoor is dat ik geen vergeefse moeite wens te doen bij mensen die alleen het gezag van de H. Schrift aanvaarden. Klopt! Dat geef ik eerlijk toe. En ik máák er ook geen gebruik van, tenzij misschien een enkele keer bij de verklaring van een Schriftuurpassage, want mijn eigen verklaring zou je onmiddellijk al hebben verworpen nog voor je die helemaal had gehoord. Ik ontken ook niet dat ik die auteurs een zeker belang toeken met het oog op het dispuut dat wij nu voeren. Het gezag van de Schrift komt voor mij weliswaar op de allereerste plaats, maar dat neemt niet weg dat ook de bijdrage van zo eminente mannen om de Schrift te verklaren niet zomaar opzij kan worden geschoven, ook al ben ik mij er volkomen van bewust dat het ook maar mensen zijn, en dat ze zich kunnen vergissen. Ik zie dan ook niet goed in waarom je hebt gemeend die opmerking te moeten maken, tenzij je het misschien goddeloos en heiligschennend vindt wanneer men enig belang toekent aan leraren wier gezag de katholieke kerk al eeuwenlang hoog inschat, en die jij zelf trouwens ook niet aarzelt te citeren telkens wanneer dat je gelegen komt. Het is overigens onredelijk van je om je door mijn betoog persoonlijk gevisieerd te voelen aangezien ik jou uitdrukkelijk heb uitgezonderd wanneer ik mij tot enkelen richt die ik persoonlijk ken. Dat jullie in aantal, en ook wat prestige, gezag en traditie betreft, de minderen zijn, is duidelijk. Wanneer ik de anderen evenwel eruditie, genie, bevlogenheid en heiligheid toeschrijf, betekent dat niet dat ik jullie die kwaliteiten ontzeg. Ook heb ik mij, om niemand voor het hoofd te stoten, ervan onthouden de moraliteit en de levenswandel van beide partijen te vergelijken, wat wel enige wrevel had kunnen teweegbrengen. Er was dus geen enkele reden om in dit hoofdstuk je levenswandel ter sprake te brengen, aangezien ik daar zelf met geen woord over rep. Ik ben niet zo tactloos om af te geven op de levenswandel van mensen die ik niet persoonlijk ken, en evenmin ben ik zo gemeen om wanneer de discussie over ideeën gaat, smeugige persoonlijke anecdotes en huisgeheimen op tafel te gooien, zelfs wanneer ik van minder fraaie zaken weet zou hebben. Zo zoek je ook op andere plaatsen het vermoeden van winstbejag en eerzucht van je af te wenden, hoewel niemand je beschuldigt. Dat is een zaak tussen jou en God, bij wie je *staat of valt*, en daar heb ik mij niet mee te bemoeien. Ooit maakten de prestigieuze namen, de heilige levenswandel, de waardigheid en het gezag van degenen die ik tegenover jou stel zoveel

indruk op je dat je je precies voelde zoals ik nu, en je zag geen middel om hun gezag, dat op alle mogelijke manieren onaantastbaar was gemaakt, te doen wankelen. Een reden te meer om je tegenover mij, die niet zo verstandig ben en dus ook minder durf, wat milder op te stellen. Ik wil niets liever dan dat je ons liet zien hoe je dat ontzag bij jezelf hebt overwonnen en waar je die zelfverzekerdheid vandaan haalt. Je beroept je op God als rechter, en op de zuiverheid van je geweten. Waar het mij echter om te doen is, is dat je ons een ondubbelzinnig criterium aan de hand doet dat ons de zekerheid geeft dat hetgeen je geestesgenoten claimen ook wáár is. We zien immers dat ze allemaal met dezelfde overtuiging aanspraak maken op de *geest*, maar elkaar niettemin voortdurend in de haren vliegen over de belangrijkste dingen. Wie al te gemakkelijk gelooft is lichtzinnig. Volkomen terecht zou je ons een gebrek aan mannelijke standvastigheid kunnen verwijten indien we zomaar de katholieke kerk afvallig werden zonder dat jullie je overtuiging met harde bewijzen hadden gestaafd. Je zou dan zelf te vrezen hebben dat het je leerlingen aan beginselvastheid ontbreekt, wanneer wij al te lichtvaardig het gezag van de oude kerkleraren overboord gooiden om jouw mening bij te treden. Wat je me verwijt maakt immers weinig indruk op me: *Je bent maar een stem, niets méér (...)* Stel dat ik je zou vragen hoe de *geest* zich manifesteert, waarin *mirakels* bestaan en wat *heiligheid* is, dan heb ik, voorzover ik je uit je boeken en geschriften ken, de indruk dat je te onwetend en onkundig zou blijken om daar ook maar een zinnig woord te kunnen over zeggen. Alleen zou ik dan willen dat jij, die álles weet, ons vertelde wat we zo graag willen weten. Je doet mij denken, *Luther*, aan sommige schoolmeesters die voortdurend de plak hanteren en die, hoewel ze de taak op zich hebben genomen de prille jeugd te onderwijzen, het grootste deel van hun tijd doorbrengen met slaan, schelden en verwijten. Blijkbaar laat jouw alwetendheid niet toe woorden te gebruiken die door iedereen begrepen worden: een vijf mag men geen vijf noemen, een hak geen hak. En wanneer je straks je eigen definitie geeft van de *geest*, *heiligheid* en *mirakels* denk ik dat die zo knap zal bedacht zijn dat er alleen maar uit kan blijken dat er in heel de kerk nergens *geest*, *heiligheid* noch *mirakels* te vinden zijn.

Hoe de apostelen blijk hebben gegeven van hun begeestering weet ik alleen uit de *Handelingen* en uit het *Evangelie*, maar ik moet er wel aan toevoegen dat alles wat ze schreven doortrokken is van een geur die deze van de H. Geest lijkt te zijn, en die ik in de geschriften van velen niet aantref. Uit diezelfde geschriften heb ik ook de wonderen leren kennen die de apostelen deden, en ik lees dat hun prediking naderhand bekrachtigd werd door tekenen vanwege God. Ook bij andere gedegen mannen tref ik eenzelfde waarmerk aan van hun begeestering, hun heiligheid en hun wonderen. Hoewel veel minder sterk dan bij de apostelen, ademen ook hun geschriften iets wat op heiligheid en begeestering wijst. Hun leven en wonderen ten slotte heb ik uit de verhalen geleerd waarvan de authenticiteit gegarandeerd wordt door de eenstemmigheid waarmee de herinnering aan hen door de kerk zo piëteitsvol onderhouden wordt. Tegen al die bewijzen legt een adagium, dat in de scholen circuleert, maar weinig gewicht in de schaal: *Op aarde gaan velen voor heiligen door van wie de ziel in de hel vertoeft*. Een slogan zó van de straat, maar dat belet jou niet mij te verwijten dat ik veel van mijn uitspraken heb opgepikt tijdens gesprekken met Jan en alleman, en dat ze de toets van het gewetensoordeel niet kunnen doorstaan. Waar het echter om gaat is dit: ons is het *onderscheid der geesten* niet gegeven zodat we in het ongewisse verkeren over jouw geweten. Wij hebben daarom behoefte aan een criterium waardoor we zonder risico kunnen betrouwen op wat jij ons

leert, en verwerpen wat de hele christenheid eenstemmig steeds heeft aanvaard nadat het door zoveel geleerde mannen, die iedereen kent, werd overgeleverd. Dat is de strop waaruit jij je op alle mogelijke manieren zoekt te bevrijden. Om te beginnen zeg je dat niemand ooit wonderen heeft verricht uit naam van de *vrije wil*, maar alleen namens Jezus Christus. Even tevoren had je ons nochtans duidelijk gemaakt dat de naam Jezus Christus ook de leerstellingen omvat die jij nu voorhoudt. Daaruit volgt dat al wie namens Jezus wonderen verrichtte, en geloofde dat tegelijk met Zijn genade ook de *vrije wil* aan het werk was, een wonder verrichtte namens de *vrije wil*. Ook ik leer niet dat de *vrije wil* niet van de geest maar iets menselijks is. Ik denk veeleer dat de apostelen tegenover gevorderden hebben geleerd dat er een *vrije wil* bestaat die tegelijk met de genade van God in ons werkzaam is, temeer daar dát de opvatting is die uitermate onderlegde mannen op basis van hún geschriften verdedigen. Maar je hebt nóg een vluchtweg klaar. Volgens jou hebben die heiligen, hoe vergeestelijkt ze ook waren, toch af en toe als mensen van vlees en bloed gedacht. Dat betwisten wij niet, maar je tegenargument geldt evenzeer voor jullie als voor hen, en zo keert de vraag terug: wie heeft de *geest*, jullie of zij? Ik eis van jullie geen wonderen, maar mijn standpunt terzake is dat wanneer jullie in alle andere opzichten evenwaardig zijn, men toch eerder hén moet geloven die door hun wonderen befaamd zijn geworden dan wie in dat opzicht niets te bieden heeft. Het is dus niet fair om op jouw beurt van ons wonderen te verlangen. Niet wij zijn immers degenen van wie dit nieuwe dogma uitgaat, maar wij verlaten ons op het gezag van hen die bekend zijn geworden door hun heilige levenswandel en door de wonderen die ze verrichtten. Wanneer je ons bijgevolg uitdaagt om door het verrichten van wonderen het bestaan van de *vrije wil* aan te tonen, is dat niet minder schaamteloos dan wanneer je theologen zou vragen door wonderen de waarheid van het evangelie te bewijzen. Het was immers genoeg dat dit éénmalig door wonderen én de instemming van de wereld werd bevestigd. Dan merk je schalks op dat de bewijslast bij hen berust die een stelling verdedigen en niet bij wie haar ontkent, en je voert ook het adagium van de *sofisten* en rechtsgeleerden aan dat *wie ontkent niets hoeft te bewijzen*. Mijn antwoord hierop luidt om te beginnen dat deze sofistieke wet elke relevantie mist wanneer het om uitspraken van de kerk gaat. Of zou men misschien geen bewijslast hebben wanneer men zou verkondigen dat Christus niet uit de maagd Maria geboren is, of dat Zijn moeder niet eeuwig maagd is gebleven? Bovendien is het zo dat jij niet alleen een aanvaard dogma ontkent, maar er ook een – het jouwe – bevestigt. Je kunt het vergelijken met iemand die een stuk grond betreedt en met geweld degene eruit verdrijft van wie het eigendomsrecht generaties teruggaat. Door dat eigendomsrecht nietig te verklaren bevestigt hij dat hij zelf de rechtmatige eigenaar is. Zal hem dan niet gevraagd worden met bewijzen voor de dag te komen? Het is zelfs zo dat de eigenaar zich op de verjaring zal kunnen beroepen mocht het hem aan de nodige bewijzen ontbreken. Wanneer een vooreigendom van vijftig jaar volstaat om een eiser af te weren en de rechten van de bezitter veilig te stellen, wel ... óns dogma dateert van meer dan duizend jaar geleden. Je zou dus geen enkel recht kunnen laten gelden, ook al zou je het onze alleen maar ontkennen. Maar door het jouwe te claimen wil je ons meteen ook uit een eeuwenoud bezit verdrijven. En nu je het toch zo op retorica begrepen hebt zal je, denk ik, wel weten dat aangezien de op gissing gebaseerde aanklacht door de verweerder in een tegenbeschuldiging tegen de eiser wordt omgezet, beide partijen een gelijke bewijslast hebben, denk maar aan het geschil tussen de blinde en zijn stiefmoeder: *‘Je hebt mijn vader vermoord’*. *‘Niet ik, maar jij’*. Beiden

zijn tegelijk aanklager en beschuldigde en de rechter verwacht van beiden bewijzen. Zo beweren jullie: *‘Mijn dogma is rechtzinnig, dat van jullie is ketters’*. Welnu, onze tegenbeschuldiging luidt precies eender. Je merkt hoe dwaas het was je betoog te baseren op het adagium *‘Wie ontkent hoeft niets te bewijzen’*. Ten slotte praat je alsof niemand van de Ouden ooit de *vrije wil* zou hebben verdedigd, terwijl dat in zoveel boeken het geval is, en het ook nu niet aan voorstanders daarvan ontbreekt. Toegegeven, hun visies lopen uiteen; maar ze zijn het allemaal wél eens over het feit dat de *vrije wil* iets is dat met de hulp van de genade bijdraagt tot de redding. Maar bewijsvoering door mensen is voor jou van geen tel zonder wonderen en het gezag van de H. Schrift. Over de wonderen heb ik het reeds gehad. Wat de Schrift betreft baseren ook zij zich op haar getuigenis, maar jij verwerpt hun interpretatie. Wij hebben evenveel recht om de jouwe te verwerpen als die niet door wonderen wordt bekrachtigd. Je neemt je toevlucht tot verwijten en grappen die helemaal niet passen bij de taak die je je hebt gesteld, en evenmin bij de ernst van de kwestie die aan de orde is, om onze *Baäl* uit te dagen opdat we met de *vrije wil* ook maar één kikker zouden scheppen of één luis zouden doden. Wat ben je grof om de God van de kerk, die door duizenden heiligen wordt vereerd, die zowel nu als in het verleden de *vrije wil* hebben verdedigd, *Baäl*¹³⁷ te noemen en de ware God voor jouw genootschap op te eisen. Maar intussen breng je geen enkel element aan om deze kwestie op te lossen.

Wat je in het volgende hoofdstuk aanvoert doet al evenmin ter zake. Je vraagt er ons één goed werk te noemen dat heiligen door de kracht van de *vrije wil* hebben tot stand gebracht, en de verwachting is dat we dan nog stommer blijven dan kikkers of vissen. Men kan net zo goed vragen welk goed werk de genade in ons tot stand brengt. Zou je er een noemen, dan zal men zeggen dat dat tevens het werk is van de *vrije wil*. Wil je een antwoord dat meer ter zake is, dan zal niemand zo onwetend en onmondig zijn dat hij niet onmiddellijk zeggen zal: *Het gaat er hier niet om het bestaan van de vrije wil met behulp van wonderen te bevestigen of te ontkennen: voor ons geldt het gezag van de H. Schrift als wonder, met de definitie van de kerk erbij*. Waar gaat het dus eigenlijk over? Over de vraag of het met standvastigheid te rijmen valt een overtuiging te verzaken die berust op wat talloze mannen, die zich door hun wonderen en heilige levenswandel onderscheidde hebben overgeleverd, de uitspraak van de kerk te verzaken en onze zielen toe te vertrouwen aan jouw versie van het geloof, terwijl je samen met enkele anderen nog maar pas voor het voetlicht bent getreden en de protagonisten van je genootschap het zowel onderling als met jou persoonlijk voortdurend oneens zijn. Je bent het niet eens met jezelf eens, want ook nu herroep je verderop wat je aan het begin hebt gezegd. Je stelt immers terloops dat de *vrije wil* geen aangelegenheid is van de geest maar een uitvinding door de mens, en je baseert je daarvoor op iets wat ik mij aan het begin van mijn betoog heb laten ontvallen, namelijk dat deze kwestie ook vóór de komst van Christus reeds door wijsgeren was aangeroerd. Ik neem aan dat je zelf ook wel merkt dat je redenering geen hout snijdt. Samen met de dichters houdt *Plato* ons voor dat de wereld geschapen werd. Is het christenen daarom verboden te zeggen dat de wereld werd geschapen, wanneer ze anderen willen weerleggen die stellen dat deze nooit een begin heeft gekend? *Plato* leert dat de ziel na de dood van het lichaam blijft voortleven: is dat voor ons een reden om niet hetzelfde te beweren? Wijsgeren hebben geleerd dat God een onstoffelijk wezen is, oneindig machtig en goed, alomtegenwoordig en toch nergens aanwijsbaar: verraden christenen hun geloof wanneer zij hetzelfde beweren? In zijn *Oeconomica* zegt

Aristoteles dat echtelingen elkaar wederzijds moeten liefhebben en dat hun voortdurende solidariteit de meest hechte moet zijn die onder mensen kan bestaan: is het daarom verkeerd wanneer *Paulus* leert: “*Man, heb je vrouw lief enz.*”¹³⁸ Zo delen wij nog talloze andere meningen met heidense wijsgeren zonder dat dit het gezag van onze dogma’s ondergraaft. Ze worden er integendeel door bekrachtigd omdat zij door het licht van de natuurlijke rede ook al tot bepaalde inzichten waren gekomen, die de Schrift ons heeft geopenbaard. Wijsgeren volgen wij echter slechts in zover hetgeen ze beweren strookt met de Schrift. Nu geef ik toe dat wij ons ook voor het bestaan van de *vrije wil* op de Schrift baseren, die wij volgens jou dan verkeerd hebben begrepen. We zijn het dus oneens over de interpretatie ervan. Om de noodwendigheid van alles hard te kunnen maken nam jij daareven nog je toevlucht tot *Vergilius*, en dan ben je nu van oordeel dat men de *vrije wil* niet kan verdedigen, omdat daar ooit door wijsgeren over is gesproken.

De andere argumenten die je aanvoert zijn, hoe uitvoerig ook, niet meer dan louter woordverspilling, omdat ze de kern van mijn stelling niet raken. Je eist van ons dat we de vorm en de kracht van de *vrije wil* nader definiëren en een antwoord geven op de vraag *wat het is, wat het kan en wat het doet*. Maar je hebt tevoren zelf al gezegd dat de *sofisten* al die vragen reeds hebben beantwoord: wat het is, wat het kan, wat het doet, welke eigenschappen het heeft enz. Het paste natuurlijk in de strategie van je retoriek om de *sofisten* ten koste van mij op te hemelen en, hoewel je hen overal elders als oneerbiedige godslasteraars bestempelt, zijn ze dat volgens jou net nu niet, maar ik wél. Als zij godslasterlijk en oneerbiedig zijn, vijanden van de christenheid en blinden, omdat ze hetzelfde verkondigen als ik, dan vraag ik mij af hoe je hén kunt vrijpleiten van de godslaster waar je mij van beticht? In eenstemmigheid met de kerk hebben wij voor jullie het wezen, de kracht en de doelmatigheid van de *vrije wil* omschreven, maar die omschrijving, waar de katholieke kerk helemaal achter staat, vindt bij jou en je geestesgenoten geen genade. Wij voeren bewijsplaatsen aan uit de Schrift, maar dan blijken we die verkeerd te hebben geïnterpreteerd. Jij baseert je voor je fatalistische theorie op *Vergilius* en de H. Schrift, maar met jouw interpretatie is de kerk het dan weer niet eens. Hoe kun je je dogma voor ons dan hardmaken? Door van ons te eisen dat we ons uitsluitend op de H. Schrift baseren en jouw interpretatie daarbij als de enig zaligmakende aanvaarden met uitsluiting van ieder ander gezag? Dan ben jij natuurlijk de winnaar. Alleen moeten wij dan aanvaarden dat jij van de Schrift niet alleen de verkondiger bent, maar ook de onbetwiste autoriteit. Wanneer je ten slotte met de door mij geciteerde heilige, rechtzinnige auteurs de draak steekt, doe je niets anders dan hetgeen je gewoon bent.

Het stuit me tegen de borst op dergelijke woordenkramerij te moeten repliceren, want eigenlijk doet niets van wat je zegt ter zake. Straks pak je nog uit met een referaat over de drie haren! Laat mijn *Vrije Wil* voor wat ze is en zeg me wie ik moet geloven: jou of dat verheven college? Mijn betoog is naar eigen zeggen voor jou niet te harden, gebakken lucht zonder meer, maar ik moet het wel kunnen opbrengen om eindeloos naar jouw gezanik, beledigingen en verwijten inclusief, te blijven luisteren tot mijn oren er pijn van doen!

Dan grijp je wat ik geschreven heb nog maar eens aan om mij ermee om de oren te slaan. Ik zei dat men de hersenspinsels van mensen maar eens terzijde moest leggen en aan de bronnen van de H. Boeken zelf moest gaan drinken, en nu ben ik opeens niet consequent met mezelf en stemt wat ik doe niet overeen met wat ik zeg. Hoezo? Staat het schrijven

van een traktaat dan ipso facto gelijk met het ophemelen van pauselijke decreten en het gezag van mensen? Nergens beroep ik mij op het gezag van pausen, concilies of kerkvaders om de *vrije wil* te verdedigen. En als ik dat al zou hebben gedaan, dan zou dat nog een stuk aanvaardbaarder zijn geweest dan wanneer jij me uit een boekje van *Melanchthon* citeert alsof het gezag daarvan even groot was als dat van de kanonieke Schrift. Het enige wat ik met het maken van die vergelijking beoog is dat je mij zou duidelijk maken waarom wij jou veeleer zouden moeten geloven dan hén. Nu merk je zelf ook wel wat een schaamteloze prietpraat het is te beweren dat ik niets onverlet laat om jullie van de eenvoud van het christelijk geloof af te brengen. Waar ik in mijn traktaat voor opkom is niet mijn visie maar die van de Kerk, zonder dat ik evenwel een beroep doe op de hulpmiddelen die de Kerk mij ter beschikking stelt. Ik baseer mij daarvoor op de H. Schrift, en wat ik verdedig is niet zomaar een vondst van mensen, maar datgene wat de H. Schrift vooropstelt. Niet alleen gevoel je niet de minste schaamte over de manifeste onwaarheden die je verkondigt, maar je maakt het steeds maar gortiger. Luister maar naar de valse deductie die je maakt op basis van al even valse premissen. *Op grond hiervan is het niet moeilijk om vast te stellen dat wat je ons hebt willen aanpraten niet uit het hart gegrepen is; je méént niet wat je schrijft en je vertrouwt erop dat je met woordenkrameriej de wereld kunt doen geloven wat je maar wilt. Maar er valt helemaal niets te geloven, want je sukkelst van de ene tegenstrijdigheid in de andere.* Jawel, *Luther*, dit zijn echt jouw woorden. Eerst had je je voorgenomen mij althans mijn intenties niet euvel te duiden, en nu doe je net dáár deze uitspraak over. Zelfs datgene waarin jij jezelf kunt terugvinden heb ik niet gemeend. Dit is toch wel het absolute toppunt van schaamteloosheid! Door wat ik schrijf wil ik de wereld brengen waar ik wil, terwijl ik me net steeds van alles en iedereen op een afstand heb gehouden, en nooit heb geduld dat ik met welke kliek dan ook werd geassocieerd, precies datgene waar jij uit eigenbelang zo op aanstuurt. Maar over die houding heb ik allermist spijt. Ik ben duizend keer liever zomaar een schaap uit de kudde dan dat ik de leider zou zijn van een troep varkens of geitenbokken. En ook al debiteer ik volgens jou te eeuwigen dage overal in mijn werk niets dan tegenstrijdigheden, dan is het jou toch nooit gelukt om ook maar één plaats aan te wijzen waar ik mezelf niet blijf. Als je *Erasmus* van zoiets wilde betichten, had je beter gewacht tot je zelf diegenen had weerlegd die jou in hun publicaties confronteren met de tegenstrijdigheden waar jouw werk van bulkt. Je voegt er nog aan toe dat degene die mij de incarnatie van *Proteus* of *Vertumnus* heeft genoemd het bij het rechte eind had. Ik had het moeten weten: het kón niet uitblijven dat je in pamfletjes zou gaan neuzen om er modder te rapen waarmee je naar mij kon gooien. Maar toch vond juist die *Philippus*¹³⁹ van jou dat degene die het naar je eigen zeggen bij het rechte eind had, niet goed bij zijn verstand was toen hij dat schreef. Dat verklaart hij nadrukkelijk in één van zijn brieven. En als díe kerel het bij het rechte eind had, dan zat jij er helemaal naast toen je mij tot de primus van de godgeleerdheid uitriep. Maar echt verwonderlijk is het niet als ik van theoloog nummer één nu plots *Vertumnus* ben geworden, aangezien degene die door jou ooit nog een *keurbok*¹⁴⁰ werd genoemd die *verstrikt zat in de distels*, nu een zwijn uit *Epicurus'* kudde is geworden.

Dan wordt het weer lachwekkend, als je het eens te meer hebt over de bewijslast die in ons kamp en niet in het jouwe ligt, en je noemt ons niet goed wijs als wij verlangen dat jullie de leer over de wilsvrijheid aanvaarden louter op grond van het feit dat degenen die haar verdedigden met velen waren, en dat het groten waren uit vroeger tijden. Je had

moeilijk iets schaamteloosers kunnen bedenken, aangezien ik duidelijk stel dat ik bereid ben me uit deze polemiek terug te trekken als ik er niet in slaag mijn standpunt hard te maken met bewijsmateriaal uit de H. Schrift. Ook de Griekse kerkvaders krijgen er nu weer duchtig van langs, wanneer je hun elke vorm van gezag in deze materie ontzegt op grond van het feit dat heiligen vaak hebben gesproken als mensen – een argument dat kan tellen! –, en je waarschuwt ervoor dat wij zouden denken dat *Petrus* gelijk had toen hij vond dat de Heer niet hoefde te lijden omdat Hij een heilige is. Ziedaar de bewijstrant van iemand van wie iedere uitspraak even onderbouwd als *ad rem* is! Een heuse voltreffer om de Jood *Petrus* op dezelfde lijn te stellen als de *Petrus* die door de H. Geest is bevlogen! Trouwens, bij wie zal het opkomen te denken dat *Petrus* gelijk had, wanneer hij onmiddellijk door de Heer wordt terechtgewezen: *Terug, Satan!*¹⁴¹

Je kunt maar niet genoeg krijgen van je verbale hoogstandjes en, alsof één keer niet volstond, voeg je er in het volgende hoofdstuk ook dit nog aan toe: *Wie opinies van kerkvaders citeert doet precies hetzelfde als wie om grappig te zijn beweert dat niet alles wat in het evangelie staat ook 'evangelie' is, waarbij dan bij voorbeeld Johannes wordt geciteerd: 'Zeggen wij niet terecht dat je een Samaritaan bent en door een demon bezeten?' of 'Die man verdient de doodstraf'.* Waar stuur je op aan, *Luther*? Wat moeten wij met die godlasterende vergelijkingen van jou aan? Is er dan geen enkel verschil tussen wie uit de boeken citeert van hen wier gedachtenis in de Kerk sinds eeuwen reeds het voorwerp van opperste eerbied was en uit wier geschriften tijdens de misviering nog steeds wordt voorgelezen, en anderzijds flauwe grappenmakers die uitspraken van goddeloze Joden uit het evangelie aanhalen? Hoe vaak gebeurt het niet dat je zelf *Augustinus* of *Gregorius* citeert? Is de vergelijking die je maakt dan minder toepasselijk op jezelf dan op ons? Of is het misschien zo dat hun uitspraken wanneer ze jou gelegen komen door de H. Geest zijn ingegeven, en dat in het andere geval alleen maar het *vlees* aan het woord is? Je zou dus maar beter niet denken dat je in de zaak van de *vrije wil* telkens scoort wanneer *Augustinus* aan jouw kant lijkt te staan (zo dadelijk zal ik trouwens aantonen dat dat helemaal niet zo is), want dan kaatsen wij de vergelijking die je maakt gewoon terug. Wanneer jij die kerkvaders alle gezag ontzegt, dan moet je ook zelf maar ophouden uit ze te citeren. Erken je daarentegen dat heel wat van hun uitspraken niet alleen vroom maar vaak ronduit schitterend zijn, hoewel ze hier en daar ook wel eens in de fout durven gaan, geef ons dan het recht om met die correcte uitspraken ons voordeel te doen, want dat doen jullie ook zelf. Maar jij wilt dat uit hun boeken alleen het beste wordt geselecteerd en dat de rest, de uitspraken naar het *vlees*, terzijde wordt geschoven. Dat is precies wat zowel jullie als wij hebben gedaan. Alleen noemen wij datgene het beste wat strookt met de opvattingen van de Kerk, jullie daarentegen alles wat voor je eigen standpunten pleit. Wie zal beslissen welke partij de beste keuzes heeft gemaakt? Dat is net wat ik met mijn vergelijking beoogde, maar daar heb jij nog steeds niet op geantwoord, en je lijkt ook helemaal niet van plan het te doen. Maar je vindt dat je nog niet genoeg bent uitgevaren tegen kerkleraars die hun sporen hebben verdiend. Je vindt het ook nog nodig om de H. *Hieronymus* van goddeloosheid, heiligschennis en godslastering te betichten omdat hij geschreven heeft dat *maagdelijkheid de hemel bevolkt terwijl het huwelijk de aarde bevolkt*.¹⁴² Goddeloos, heiligschennis en godslasterlijk? Zeer zeker, wanneer jij de woorden verdraait en toevoegt: *Alsof patriarchen, apostelen en christelijke echtelingen alleen recht zouden hebben op de aarde, en niet op de hemel, en alsof vestalinnen bij de heidenen buiten*

Christus om de hemel zouden verdienen. Je moet het maar durven! Heeft *Hieronymus* het hier soms over maagden die ongehuwd zijn gebleven buiten Christus om? Is hij zo krankzinnig dat hij dergelijke maagden de hemel belooft? Ontzegt hij de stamvaders de hemel omdat ze gehuwd waren? Wat zegt hij dan wél? De reden waarom hij heilige maagdelijkheid boven de heiligheid van het huwelijk stelt is dat het huwelijk werd ingesteld om de menselijke soort te vermeerderen: *Ga en vermenigvuldig u, bevolk de aarde*,¹⁴³ terwijl de maagdelijkheid weliswaar het aantal mensen op aarde niet doet toenemen, maar door haar ideaal van een kuis leven op velen een grote aantrekkingskracht uitoefent waardoor zij hen als het ware verwekt voor de hemel. Om die reden prijst de Heer diegenen zalig die zich ontmannen terwille van het rijk Gods. Daar behoorden ook de apostelen toe. Wij lezen wel dat sommigen van hen gehuwd waren, maar we lezen nergens dat zij na het opnemen van hun evangelische taak ook nog geslachtelijke omgang met hun vrouw hebben gehad. Je geeft in je betoog diezelfde *Hieronymus* er vol misprijzen van langs omdat hij geschreven heeft dat bij *Paulus* sommige passages elkaar tegenspreken, hoewel dat, rekening gehouden met hun respectievelijke context, niet het geval is. Nu is het al niet meer genoeg dat je hem een brillenman, een idioot en een zwetser hebt genoemd: de kroon op het werk is een definitieve veroordeling wegens heiligschennis. Stel dat *Hieronymus* zich zou vergist hebben, dan had je ongetwijfeld wel een reden kunnen vinden om hem daarvoor in alle mildheid te verschonen en, mocht dát niet hebben gekund, dan had je die vergissing met de nodige eerbied nog kunnen corrigeren. Ik ga ervan uit dat je in een dergelijk geval ook zelf graag op een even grote toeschietelijkheid zou willen rekenen. Nu wist jij drommels goed dat *Hieronymus* niets dan goeds over *Paulus* dacht en dat het helemaal niet in zijn bedoeling lag *Paulus* te betichten van woordzwendel inzake Schriftuurgetuigenissen. Hij wou alleen aantonen dat *Paulus* ook in de meest verborgen hoeken van de Schrift ging neuzen om argumenten te vinden waarmee hij de Blijde Boodschap kon funderen. Door zo tegen *Hieronymus* uit te varen geef je te kennen dat je niet duldt dat men het niet met je eens is, ook wanneer men daarbij alle mogelijke beleefdheid aan de dag legt.

Ik had gezegd dat ik het niet voor mogelijk hield dat God gedurende eeuwen zou zijn voorbijgegaan aan een zo verderfelijke dwaling binnen zijn Kerk, zonder aan ook maar één van zijn heiligen te openbaren wat in jullie ogen de essentie is van de evangelische leer. Je repliek is die van een heuse *sofist*: nooit is men bij heiligen of in de Kerk aan een dwaling moeten voorbijgaan, want wie heilig is wordt geleid door de Geest van God, die nooit dwaalt, en Christus blijft bij zijn Kerk *tot de voleinding der tijden*.¹⁴⁴ Het is duidelijk waar je met je redenering op aanstuurt: niemand wéét wie heilig is en waar de Kerk is. Je gaat nog verder: je wilt ons ervan overtuigen dat God het bij de mensen zo aan boord legt dat de gemeenschap der heiligen dáár lijkt te zijn waar ze niet is, en zich integendeel net dáár bevindt waar niemand het vermoedt. Zo heeft men steeds mensen als heiligen beschouwd die in werkelijkheid goddelozen waren en vice versa. Om dat aan te tonen laat je geen kans onbenut. De consequentie ervan is dat je ieder oordeel dat van de Kerk uitgaat onderuit haalt en op losse schroeven zet, terwijl de eerste de beste ketterse klik met gezag wordt bekleed. Wanneer God heeft geduld dat onderlegde mannen in de loop der eeuwen hebben gedwaald, dan hoeft dat voor jou niet meteen te betekenen dat de Kerk heeft gedwaald. Die is immers, naar jij beweert, een verborgen gemeenschap die zich niet laat aanwijzen. Waar haal jij dan de zekerheid vandaan om te beweren dat *Wycliff* een heilige was, en *Arianen* kettters? Is *Wycliff* een heilige omdat hij veroordeeld

is geworden door de *papistische* Kerk, zoals jij haar noemt? Dan kun je net zo goed *Arius*¹⁴⁵ een heilige noemen, want ook hij is door diezelfde Kerk veroordeeld. Je beroept je op de Schrift? Hadden de *Arianen* dan geen bijbel? Ja, die hadden ze wel, luidt je antwoord, maar ze hebben de teksten verkeerd begrepen. Maar hoe kunnen we dat zeker weten als het niet is omdat de Kerk hún interpretatie heeft verworpen en die van de tegenpartij goedkeurde? Dezelfde redenering geldt voor *Pelagius*,¹⁴⁶ ook in jouw ogen een goddeloze ketter, hoewel ik vermoed dat zulks minder te maken heeft met zijn veroordeling door de kerk dan met de omstandigheid dat zijn leer tegen de jouwe indruist. Maar laat ons nu nog aannemen dat een algemeen concilie zó ondermaats is dat niet één deelnemer door de geest van God wordt geleid of, mocht dat wel het geval zijn, hij helemaal niet aan bod komt, en dat daar een reeks besluiten wordt genomen die zijn ingegeven door verkeerde opvattingen. Ook dan nog is er meer kans dat de geest van God daar aanwezig is dan wanneer enkelingen een bijeenkomst houden, want daar waart doorgaans de geest van *Satan* rond. Als de Kerk van God niet aanwijsbaar is en er hoe dan ook toch onbetwistbare leerstellingen horen te zijn, vind ik het veiliger het algemeen erkend gezag te volgen dan zomaar een persoonlijke opvatting van iemand die zonder met wie of wat dan ook rekening te houden zich op zijn geweten beroept omdat dat zogezegd door de Geest wordt geleid. Als het volstaat te zeggen ‘*Ik heb de Geest*’, dan moeten wij velen geloven die ons allemaal verschillende zaken komen vertellen, terwijl tegenstrijdigheden onmogelijk waar kunnen zijn. Nochtans ging het mij er niet zozeer om eens en voorgoed uit te maken of alles wat heiligen hebben gezegd als evenzoveel geloofspunten dient te worden beschouwd en of uitspraken van de kerk al dan niet ruimte laten voor twijfel. Ik wilde vooral vooral aantonen dat, *ceteris paribus*, datgene wat door mannen van dergelijk gehalte juist is bevonden en door het openbaar kerkgezag werd bevestigd, méér kans maakt om waar te zijn dan het individueel gedachtegoed van wie dan ook. Wél heb je niet de lef om te beweren dat het sinds het ontstaan van de wereld een wezenlijke eigenschap van de Kerk is geweest dat men diegenen het volk van God noemde die het niet waren, terwijl anderen die het wél waren heiligen noch volk van God werden genoemd, maar laat je het bij een ‘*Wie weet?*’. Als je toegeeft dat niemand het weet, wat moeten we dan met je *Verklaring* aan, waarin je van geen enkel concilie of kerkvader het gezag erkent en zowat alle uitspraken van de Kerk als nietig beschouwt? Indien het onomstootbaar vaststond dat de Geest van God in jouw kerk te vinden was, dan zouden wij terecht de huidige Kerk verwerpen omdat ze met de jouwe in tegenspraak is. Maar je zegt zelf dat men niet kan weten waar de heiligen zijn en waar de ware Kerk zich bevindt. Daarom moeten wij kiezen: blijven wij zonder bakens rondzwalpen of oriënteren wij ons op hetgeen de waarheid het meest nabij is?

Je daagt mij ook uit in het rijk van de paus één bisschop te noemen die zich van zijn taak kwijt, of één concilie te noemen waar ooit eens iets werd beslist wat de kern van het christelijk geloof raakt, en het niet veeleer om bagatellen was te doen die met het geloof niets te maken hebben, zoals de toekenning van het pallium, ambten en kerkelijke belastingen. Wat het eerste betreft geef ik toe dat er niet zo bijster veel bisschoppen zijn die het ambt dat ze bekleden eer aandoen. Wat nog niet betekent dat men er helemaal géén zou kunnen noemen. Ik denk hierbij onder andere aan *John*, de bisschop van Rochester.¹⁴⁷ Maar die naam zal jij onmiddellijk verwerpen want dat is iemand die tegen jou schrijft – wat je verwerping overigens meteen al haar betekenis ontnemt. Ook de exceptie dat ik dit schrijf om bij hem in een goed blaadje te staan haalt niets uit, want ik

ben voor mijn inkomsten niet op hem aangewezen en evenmin ambieer ik iets dergelijks. Bovendien is hij het in heel wat opzichten niet met mij eens en heeft hij niet eens zo'n hoge dunk van het soort zaken waar ik mee bezig ben.

Om te besluiten wil ik het nog hebben over je vergelijking, die werkelijk nergens op slaat: *God heeft geduld dat Cicero dwaalde wat de vrije wil betreft; het is daarom niet absurd te stellen dat God heeft geduld dat uitermate onderlegde en heilige kerkfiguren dwaalden.* Hier is niet de vraag aan de orde wat God aan heidense wijsgeren of redenaars kan hebben geopenbaard, maar waar mensen die van de geest van God hebben geproefd en die zich gedurende vele jaren vol overgave aan de studie van de H. Schrift hebben gewijd, blind zouden zijn gebleven. Hun meningen variëren, en velen schorten zolang de discussie loopt hun mening zelfs op. Moeten wij daaruit besluiten dat zij de Schrift niet begrijpen? Ook bij jullie is er toch leerstellige verscheidenheid? Dan zeg jij: *Wie weet het?* Is het omdat het met discussies daarover tussen topdenkers vele kanten uitgaat, dat christenen niet rotsvast geloven in de verrijzenis van het lichaam? Je zegt ook dat God zijn heiligen verborgen houdt als een kostbare parel die men niet voor de zwijnen mag gooien, omdat hij niet wil dat goddelozen de heerlijkheid van God zouden aanschouwen. Toch zegt het evangelie: *Aan hun vruchten zult gij hen kennen.*¹⁴⁸ Als men goede zowel als slechte bomen aan hun vruchten herkent, dan is ook in deze wereld een oordeel mogelijk over wie goed of slecht is, ook al staat het oordeel van God telkens vast. Dit zou een gelegenheid kunnen zijn om ook eens de 'vruchten' zelf aan een vergelijkend onderzoek te onderwerpen, maar ik heb mij voorgenomen dat terrein niet te betreden.

Ik vermoed, *Luther*, dat ik in deze passus met een *ghost-writer* te maken heb, en ik wou dat jij in al je geschriften dezelfde bescheidenheid als hij aan de dag had gelegd. Je zoudt heel wat minder mensen van je hebben vervreemd en dus – als we jou mogen geloven – ook van het evangelie. Bij jou staat er op het schelden geen maat en je kan het niet opbrengen ook maar iets positiefs te ontwaren in wie het met jou niet eens is. Heel anders gaat je *ghost-writer* te werk. Weliswaar overdrijft hij, zodat het ietwat potsierlijk wordt wanneer hij mijn *Diatriben* aanspreekt als ging het om een persoon: *Wat wil je toch, mijn Diatribe?* en *Mevrouw Diatribe ...*, maar hij is gematigder dan jij, ook al heeft hij zijn best moeten doen om niet uit zijn rol te vallen. Toch berokkent zijn betoog over de heiligen en de Kerk mij niet zoveel last, omdat mijn dispuut met jou niet stoelt op hún gezag, maar op de Schrift. Ik zoek alleen uit te maken of het gezag van de Kerk en de theologen van weleer enig gewicht in de schaal kan leggen wanneer al de overige criteria, op basis waarvan jij wilt dat er geoordeeld wordt, voor beide partijen gelijk opgaan en het publiek onbevooroordeeld en onpartijdig is. Dát is de bedoeling van mijn betoog, en dáárop hoort jouw argumentatie zich te richten. Je geeft toe dat de Kerk en de heiligen waarvan ik het bestaan poneer ook werkelijk bestaan, maar je maakt een onderscheid tussen de norm van de *liefde* – die zich kan vergissen – en die van het *geloof* – waar geen vergissing mogelijk is. Dat onderscheid moet ervoor zorgen dat we alleen als heilig beschouwen wie van godswege is heilig verklaard. De *liefde* gelooft dat al wie gedoopt is heilig is, maar niet het *geloof*. Gesteld dat dit inderdaad zo is, blijft niettemin dat de *liefde*, *die alles verhoopt*,¹⁴⁹ ook nog op grond van een reeks andere argumenten gelooft dat de rechtzinnige kerkvaders heiligen waren, en in geval van onzekerheid dermate veel gewicht in de schaal moet kunnen leggen dat onze voorkeur uitgaat naar hen, voor wie sinds zoveel eeuwen het voorlopig oordeel van de hele wereld pleit, ten nadele van hen die alleen maar gedoopt zijn. Als dus hún gezag in jullie ogen niet vermag een opinie

kracht bij te zetten, dan geldt zulks in even grote mate voor het gezag dat van jullie of wie dan ook uitgaat. Wat de keuze van de meest valabele opinies of personen betreft alsook de bijbelteksten, heb ik reeds geantwoord: beide partijen hebben in gelijke mate het recht om die keuzes te maken en de teksten te interpreteren. Ik voel mij dan ook niet aangesproken door het steeds maar herhaalde deuntje dat sommigen hun oordeelsvermogen op non-actief zetten en álles maar slikken of – nog erger – juist het beste verwerpen. Dergelijke mensen zijn er wellicht, maar het is nu eenmaal kenmerkend voor de liefde dat ze je steeds het voordeel van de twijfel schenkt, en dat geldt ook voor de groten van de Kerk, tenzij zij natuurlijk opinies zouden verkondigen die duidelijk haaks op de geloofsleer staan.

En dan kom je eindelijk tot de grond van de zaak: *Als de Kerk onzichtbaar is en haar heiligen zich schuilhouden, wie zullen wij dan geloven en waarover? En, zoals jij zelf fijntjes opmerkt, wie zal ons zekerheid verschaffen omtrent de vraag waar we de Geest moeten zoeken? Neem je eruditie als criterium, dan tellen beide kampen hun rabbijnen. Richt je je blik op de manier van leven, zul je aan beide kanten zondaars aantreffen. De Schrift? Beiden koesteren haar evenzeer. Maken we van de Schrift onze rechter, dan blijkt dat heel wat plaatsen ruimte laten voor interpretatie, en beiden zullen er hun eigen gedachtegoed door bevestigd willen zien. We moeten ons dus sceptisch opstellen, maar dát heb jij dan toch wel goed bekeken, want de principiële twijfel die je aanwendt om de waarheid te zoeken en je kennis te vergroten komt erop neer dat je in afwachting dat het licht van de waarheid schijnt toch maar voorlopig de zijde kiest van hen die opkomen voor de vrije wil.* Nu mag je er nog van uitgaan, *Luther*, dat ik geen greintje gevoel heb voor taal noch stijl. Denk jij echt dat ik niet doorheb wie dat geschreven heeft? Het zou méér moeite kosten een papegaai en een kwartel uit elkaar te houden dan jullie twee. Zou jij het ooit hebben kunnen opbrengen te zeggen ‘*zoals jij zelf fijntjes opmerkt*’ wanneer ik alleen maar prietpraat debiteer? Zou jij de woorden ‘*maar dat heb je goed bekeken*’ in de mond kunnen nemen terwijl je tegen *Erasmus* totnogtoe alleen maar brutaal van leer bent getrokken en hem een *scepticus* hebt genoemd of – nog veel erger – iemand die helemaal doordrongen is van de geest van vrijdenkers als *Lucianus* of *Epicurus*? Zou jij ook nog hebben kunnen zeggen: *Er steekt waarheid in wat je zegt, maar je zegt niet álles*, terwijl je steeds aan al wie het horen wil verkondigt dat alles wat ik zeg nergens op slaat, en louter woordenkraam is? Maar het is niet zo belangrijk om dáár het fijne van te weten.

Om de knoop te ontwarren doe je ten slotte precies datgene wat je steeds bij de *sofisten* aanklaagt: je pakt uit met een tweevoudig schrifturaal licht, en evenzo een tweevoudige methode om de geesten te toetsen. Het ene bestaat erin dat men, door een bijzondere gave van God verlicht, leerstellingen ontwaart en er een trefzeker oordeel over velt. Hierover zegt Paulus in 1 Corinthiërs, hoofdstuk twee: *Wie de Geest ontvangen heeft kan over alles oordelen en niemand kan oordelen over hem.*¹⁵⁰ Dat is wat jij het *inwendig licht* van de Schrift noemt. *Wellicht*, schrijf je, *was het dát wat diegenen bedoelden die jou hebben geantwoord dat alles door het oordeel van de Geest moet worden beslecht.* Nochtans ken ik iemand die ik niet zo gauw zal geloven mocht hij zich op de gave van de Geest laten voorstaan. Verscheidene keren heb ik de man aan de hand van feiten die aan duidelijkheid weinig te wensen overlieten leren kennen als een aartsleugenaar en opschepper, met bovendien een obsessionele drang om anderen te bekladden. Die kerel bedoelde niet hetzelfde als wat jij suggereert. Ik kon hem nog volgen als hij zei dat er hier en daar wel mensen waren wie hun Geest onfeilbaar maakte. Maar ik bleef doorvragen.

Ik wou vernemen hoe iemand als ik, die de gave niet heb om andermans geest te beoordelen, zoiets dan met zekerheid kan te weten komen. Als ik daartoe niet in staat ben, zal de onfeilbaarheid van die ander mijn twijfel niet kunnen wegnemen – iets wat ook jij beaamt. Toen verlegde hij de hele discussie naar de Schrift. Toen ik dan weer opperde dat de Schrift ruimte laat voor interpretatie, repliceerde hij steeds weer met dezelfde dooedoener: *De Geest, de Geest ...* Als jij erin slaagt die knoop te ontwarren, dan heb je een prestatie zonder weerga geleverd. Je geeft dan ook toe dat een dergelijk oordeel anderen niet ten goede komt, maar enkel hem die de gave van de Geest ontvangen heeft. Anders zou men ook de fanatici moeten geloven die hun zogezegde gave op een veel agressiever manier tentoonspreiden dan zij die haar werkelijk bezitten. Dus pak jij uit met nog een ander soort schrifturaal licht, het *uitwendige*, waarbij de Geest zich naar buiten toe manifesteert en ons in staat stelt om, met het oog op het heil van de anderen, onfeilbare oordelen te vellen over spirituele aangelegenheden en over het gedachtegoed van eender wie. Kijk, nu ben ik, zó dichtbij die onfeilbare zekerheid, mijn ongeduld niet langer meester. Je zegt ook nog dat dát soort oordeelsvermogen in hoofdzaak leiders en verkondigers van het Woord toekomt. Daarmee bedoel jij, naar ik aanneem, bisschoppen en godgeleerden. Indien hún exegese eensluidend zou zijn, zouden wij over een richtsnoer beschikken dat we, zonder gevaar ons te vergissen, kunnen volgen. Nu is het zo dat ónze geloofsverkondigers andere zaken onderwijzen dan jij, dat de jouwe het onderling niet eens zijn en dat ze zelfs duchtig tegen jou in de contramine gaan. Waar is dan dat onfeilbaar vermogen om te oordelen, dat we ook in de Kerk hanteren om op basis van de Schrift dogma's te accepteren of te verwerpen, dat onfeilbare richtsnoer, dat geestelijk licht waar de zon bij verbleekt? Zelf weet je – en je geeft het ook toe – dat je theorie alleen houdbaar is wanneer je onweerlegbaar kunt aantonen dat je uitgangspunt klopt, want precies dát is omstreden. Dat beloof je dan ook te zullen doen. Goed, we zijn bereid je te volgen, mits je je belofte waar maakt – wat we vurig verlangen. In *Deuteronomium*, hoofdstuk 17,¹⁵¹ heeft *Mozes* het over de overdracht van moeilijke rechtszaken aan de levitische priesters: *Dient zich een moeilijke kwestie aan waarover de rechters van mening verschillen, zodat er geen uitspraak komt ... enz. Hoe zullen rechters over omstreden kwesties een uitspraak kunnen doen overeenkomstig de wet, tenzij die wet naar buiten toe volmaakt duidelijk is?* vraag je. Mijn antwoord is tweevoudig: 1° indien de wet naar buiten toe volmaakt duidelijk was geweest voor wie verstandelijk normaal functioneert, waarom hebben de rechters dan zelf de zaak niet tot een oplossing gebracht, aangezien we er mogen van uitgaan dat zij de wet kenden? Wanneer gezegd wordt dat zij het onderling oneens waren, dan betekent dat niet dat zij de wet niet kenden maar dat het om een moeilijke kwestie ging. Dat is de reden waarom de zaak doorverwezen wordt naar de levitische priesters: zij waren deskundiger. 2° De moeilijke kwesties waar *Mozes* het over heeft gelden niet zaken als de *vrije wil* en dies meer. Het gaat om veel concreter aangelegenheden, waarvan er trouwens enkele voorbeelden volgen: bloedverwantschap, het afwegen van motieven, lepra of geen lepra... Voorts keert datgene wat je over profane wetgeving aanhaalt om je argumentatie te staven (geschillen kunnen alleen worden beslecht doordat de wetten volmaakt duidelijk zijn) zich tegen jou. Wij kunnen erin komen dat dankzij wetgeving heel wat geschillen kunnen worden opgelost, maar even duidelijk is dat wetten van koningen en vorsten veel duistere kantjes hebben. Als wetgeving zo duidelijk was dat alles meteen zonneklaar is voor al wie de taal begrijpt en verstandelijk normaal begaafd is, zou een opleiding als

jurist geen jaren in beslag hoeven te nemen, en zou de arbeid van hen die hele boeken hebben volgeschreven om die wetten toe te lichten onnodig zijn geweest. Dan zijn rechtbanken en bestuurscolleges bevolkt met idioten, want het onderzoek van een zaak neemt soms jaren in beslag. Dan missen ook uitdrukkingen als *gerechtelijke kluwens ontwarren* en *juridische problemen oplossen* iedere grond. Ook de deductie die je maakt: *Als profane wetten al zo duidelijk zijn, hoeveel duidelijker moet dan niet de Schrift zijn, waar het gaat om het eeuwig heil*, klopt niet. Om te beginnen is het soort problemen dat in de Schrift aan de orde is vaak veel moeilijker, en bovendien is de uitspraak van sommige kerkvaders onder wie *Augustinus*, waar jij niet zonder reden hoog mee oploopt, volkomen terecht: God heeft doelbewust geduld dat de Schrift soms duister is, om de studie ervan extra te stimuleren.

Dan citeer je uit Psalm 18: *Het gebod van de Heer is duidelijk, licht voor de ogen*.¹⁵² De psalmist zegt wel ‘zijn gebod is duidelijk’, niet de *hele Schrift*. Die is wellicht duidelijk voor een David of nog anderen die de gave van helderziendheid hebben gekregen, maar dat betekent nog niet dat ze dat ook is voor al wie grammatica kent en verstandelijk normaal begaafd is, zoals jij steeds maar beweert. Dan luidt het in *Psalm 118* weer: *De openbaring van uw woord brengt licht en verschaft de eenvoudigen inzicht*.¹⁵³ Ik accepteer het citaat mits je tot de *eenvoudigen* mensen rekt zoals *David* er een was en zij op wie de geest van de Heer rust. Bedoel je daarentegen al wie de taal begrijpt, dan liggen de zaken wel even anders. Wat dan weer je citeert uit *Jesaja*, hoofdstuk 8¹⁵⁴ betreft ‘*Tot de wet en de getuigenis ...*’, bedoelt de profeet niet dat in de heilige Boeken niets onduidelijk is, maar dreigt hij met duisternis voor wie bij orakels en buikspreekers te rade gaan. Er staat immers ook: *Zal een volk dan niet bij zijn eigen god te rade gaan?* In de Wet wordt Christus voorafgebeeld, maar toch waren de woorden van de Wet niet zonder meer duidelijk voor al wie Hebreeuws kende. Om de Wet te raadplegen won men de raad in van wie in de Wet onderlegd waren, zoals *Herodes* deed toen hij bij schriftgeleerden te rade ging om de plaats te vernemen waar het kindje Jezus zou geboren worden.¹⁵⁵ *Zacharia*, hoofdstuk 2,¹⁵⁶ gebiedt het volk de Wet uit de mond van de priester te vernemen. *Een eerste klas bode, zeg jij, die een boodschap brengt waar hij zelf niet goed raad mee weet en die ook het volk niet begrijpt*. Waarom volgen jullie dan *Zacharia*’s raad niet en wil je de Wet niet vernemen uit de mond van priesters en bisschoppen? En waarom was het nodig de Wet door een priester te laten verklaren wanneer de eerste de beste man uit het volk, mits hij de taal kende en over een doorsnee verstand beschikte, die Wet, zonneklaar als hij was, zonder de minste moeite volledig kon begrijpen? Wie dus gebiedt de Wet bij monde van priesters te vernemen geeft te kennen dat hij niet voor eender wie zonder meer duidelijk is, en daarom wijst hij een bekwaam uitlegger aan. Eveneens in *Psalm 118*, *Uw woord is een lantaarn voor mijn voeten, een licht op mijn paden*,¹⁵⁷ heeft de psalmist het niet over ingewikkelde problemen, maar over richtlijnen voor een goed leven, bakens om te weten wat na te streven en wat te mijden is. Wil je de zaak tóch forceren zodat de gehele Wet is bedoeld, dan nóg geldt voor een doorsnee grammaticus niet wat voor *David* geldt. Tot zover wat het Oude Testament betreft – hoewel men zo gerust nog een poosje had kunnen doorgaan.

Maar je gaat meteen over naar het Nieuwe Testament. In *Romeinen*, hoofdstuk 2, zegt *Paulus* dat de Blijde Boodschap in de H. Schrift wordt beloofd.¹⁵⁸ *Wat zou dat voor een belofte zijn, zeg je, als je er alle kanten mee uit kunt?* Als niets in de godspraak van de profeten en in de prefiguraties van de Wet duister was, waarom worden ze dan *umbrae*

(vage contouren) genoemd? Waarom spreken we over het *licht* van het evangelie? Toch wel omdat hetgeen in de Wet op figuurlijke wijze besloten lag, door het evangelie in het volle licht is komen te staan? Was er helemaal niets over Christus voorzien, als het niet meteen voor eender wie, mits hij Hebreeuws kende, klaar en duidelijk was? Ook na zoveel sermoenen te hebben gehoord, na zoveel wonderen te hebben gezien, na zoveel aanduidingen en zinspelingen van de profeten over Christus, beginnen de leerlingen van de Heer de Geschriften pas te begrijpen nadat Hij hun de betekenis ervan heeft geopenbaard. Wanneer *Paulus* het in 2 *Korinthiërs* heeft over de glans en de heerlijkheid van *Mozes* en *Christus*, verheerlijkt hij het evangelie in die mate dat de luister van de Wet omzeggens in het niets verzinkt.¹⁵⁹ Dan is er ook nog het feit dat God bewust heeft gewild dat de profetieën over Christus niet zomaar voor eender wie te begrijpen waren. Zelfs nog tijdens zijn aardse leven wilde hij niet dat vóór zijn dood verkondigd werd dat hij de Messias was. Dit was nodig om zijn opdracht het mensdom te redden tot een goed einde te kunnen brengen. Maar toen de apostelen kwamen melden dat wat de profeten hadden voorzien in vervulling was gegaan, werd de Wet in het licht van wat er gebeurd was begrijpelijker, zodat hij op zijn beurt bewijskracht leverde voor het evangelie, en dit laatste een nieuw licht wierp op wat in de Wet totnogtoe onbegrepen was gebleven. Dát is wat *Petrus* bedoelt¹⁶⁰ wanneer hij profetische uitspraken vergelijkt met een lamp die in een schemerige ruimte schijnt: ook de omringende duisternis wordt door het licht van de lamp verdreven. Zo laat *Paulus* ook de heidense wijsgeren tot op zekere hoogte delen in dat licht. Volgens hem waren ook zij in staat God als een eeuwige transcendentie te kennen. Alle waarheid is licht. Ook zij hebben vele waarheden aan het licht gebracht, die met de christelijke leer overeenstemmen. *Johannes* was een *brandende lamp* omdat hij het woord van God verkondigde. Dat is ook de reden waarom *Paulus* de inwoners van Thessalonica *lichtpunten voor de hele wereld* noemt:¹⁶¹ zij hebben het woord dat leven schenkt ter harte genomen. Dit betekent echter niet dat eender wie grammatica kende, meteen ook alle duistere plaatsen in de H. Schrift begreep. Christus was het Licht van de Wereld, maar niettemin school in Hem een goddelijke natuur. Daarom kunnen wij niet zomaar direct alles vatten wat in Christus is. Dergelijke plaatsen zijn legio: je hoeft er maar een index op na te slaan onder het lemma ‘licht’.

Wat volgt zegt nóg minder: *Wat doen de apostelen wanneer ze hun prediking overtuigender willen maken door uit de Schrift te citeren? Hun eigen twijfels door nog twijfelachtiger zaken verergeren? Wat bekend is verklaren door het onbekende? Wanneer ga je nu eindelijk eens ophouden ons met profeten, dopers en apostelen om de oren te slaan. Stuk voor stuk zijn dat mensen wier gezag onaantastbaar is en aan wier bevlogenheid geen zinnig mens twijfelt. Omdat zij de Geest tot leidsman hadden, verhelderden zij wat in de woorden van profeten duister was. Wij praten over de Geest in jou en je geestesgenoten, wanneer je stelt dat de hele Schrift voor jou geen geheimen heeft: kennis van de taal volstaat. Wij vragen dat je die onfeilbaarheid geloofwaardig maakt, iets waar je totnogtoe niet in geslaagd bent. Bij *Johannes* vraagt *Jesus* de *Joden* de *Geschriften* te onderzoeken omdat ze van Hem getuigen. Als die *Geschriften* duister zijn, doet Hij hen alleen maar twijfelen.¹⁶² Integendeel, indien alles er volmaakt duidelijk was, wat is dan de zin van het werkwoord *onderzoeken* of *op zoek gaan naar*? Niemand zal zeggen: “*Ga op zoek naar de de zon!*” want die kunnen wij allemaal zó zien. Wij gaan enkel op zoek naar wat verborgen is. Als de Heer echter zegt: ... *want zij getuigen van mij*, dan wordt heel wat duidelijk, doordat de profetie is geduid. Zo vergeleken zij die*

door *Paulus* in *Handelingen* waren onderwezen de Geschriften met wat ze hoorden en zagen.¹⁶² Veel daarvan zouden ze zonder die duiding nooit hebben begrepen. Het zijn dus niet wij die deze Geschriften onduidelijk hebben gemaakt, maar God zelf heeft gewild dat ze in zekere mate ondoorzichtig waren, maar toch voldoende duidelijk om wie er de nodige aandacht aan besteedt de kans te bieden om met behulp van de genade gered te worden. Niemand betwist de onfeilbare waarheid van alles wat er in de H. Schrift staat. Alleen is die op een aantal plaatsen bedekt met de sluier van mysterie en figuurlijke taal, die vorsing en exegese nodig maakt. Misschien heeft God op die manier ons trage verstand op de proef willen stellen en stimuleren, zoals *Augustinus* denkt. De reden zou ook kunnen zijn dat de waarheid meer vreugde verschaft en dat haar impact op de menselijke geest groter is wanneer ze ten koste van inspanning aan het licht wordt gebracht en de nevel die haar omsluit wordt weggenomen, dan wanneer ze zomaar wordt blootgegeven. Of misschien heeft Hij die schat aan wijsheid niet voor eender wie te grabbel willen gooien. Het brengt je bijgevolg geen stap vooruit met hier en daar wat citaten uit te pakken waar alles meteen duidelijk is. “*God schiep hemel en aarde*”¹⁶³ is zo’n voorbeeld. Er komt geen beeldspraak aan te pas en dubbelzinnigheid is er al evenmin. Toch was het voor exegeten een hele klus om uit te maken wat hier precies *hemel* wordt genoemd en wat *aarde*. Heeft Hij alle afzonderlijke dingen op een rij geschapen, of alles tegelijk met één gebaar? Als men daaruit is geraakt blijft er nog de duistere wolk van de allegorie hangen, zoals *Hieronymus* het noemt. Het is niet nodig dergelijke moeilijkheden op te lossen om gered te kunnen worden, hoor ik je zeggen. Welnu, dat was precies de betekenis van de Corycische grot, waar jij je zo aan ergerde. Wanneer wij in de Schrift dieper vorsen dan nodig of dan de mogelijkheden van ons verstand, dan doemt voor de ogen van de menselijke geest de duisternis op, die de majesteit van in tijd en ruimte onbegrensde wijsheid omgeeft. Deze laat zich vereren, niet doorvorsen. Wanneer jij een onderscheid maakt tussen het licht van de heerlijkheid en dat van de genade, zeg jij eigenlijk precies hetzelfde. Je gebruikt alleen andere woorden. Maar wanneer ik dat zeg, is het ketterij. Zeg jij het, dan is er niets aan de hand.

*Het Woord is vlees geworden.*¹⁶⁴ Kan het nog duidelijker? Niet voor ons, aan wie het mysterie verklaard is geworden. Laat *Demosthenes*,¹⁶⁵ mocht hij opnieuw tot leven kunnen komen, hetzelfde lezen, en hij zal het niet begrijpen. Inderdaad, wij allen weten en belijden dat de Zoon van God de menselijke natuur heeft aangenomen. Niettemin is rond deze woorden een hele problematiek gerezen met vragen als: *hoe kan het dat alleen de Zoon de menselijke natuur heeft aangenomen? Hoe heeft de goddelijke natuur zich via een menselijke ziel een sterfelijk lichaam toegevoegd tot éénzelfde goddelijke persoon? Hoe heeft de H. Geest uit een druppeltje van het zuiverste bloed dat heilig lichaampje ter grootte van een spinnetje, zoals men zegt, gevormd? Werd de ziel van Christus onmiddellijk nadat ze geschapen en in een lichaam was ondergebracht, begiftigd met de zaligmakende aanschouwing? Had God hem méér genade kunnen verlenen dan hij gedaan heeft?* Deze en nog talloze andere vragen kunnen worden gesteld rond het zinnetje: *Het Woord is vlees geworden.* Dezelfde opmerking maak je bij de geloofsartikelen. Iedereen begrijpt ze en ze komen uit de H. Schrift, die dan toch helder en duidelijk is, want hoe kunnen we ze anders met stelligheid geloven of onderwijzen? *Wat doen zij, ga je verder, die ook vandaag nog de H. Schrift verkondigen, haar toelichten en verklaren? Als die Geschriften onduidelijk zijn, wie geeft ons dan zekerheid over de zekerheid van hún verklaring? Een andere, nieuwe verklaring? En wie zal die*

*dan verklaren? Zo kom je in een straatje zonder einde! Bravo, Luther, een knap staaltje retorica! Maar jij beweert toch dat men om de Schrift te begrijpen niets méér behoeft dan wat grammatica? Waarom is het dan nog nodig te luisteren naar toelichting en verklaring door predikanten? Het zou toch volstaan het volk, dat over geen bijbel beschikt, voor te lezen uit de profeten of het evangelie, en de verklaring te beperken tot hier en daar een moeilijk woord? Wil je per se het antwoord op je vraag: *Wat doen zij die het evangelie verkondigen?* Hier komt het: vaak puren ze uit dezelfde, volgens jou zonneklare, bewoordingen verschillende betekenissen zoals men uit eenzelfde kei zowel vuur als water te voorschijn zou kunnen slaan. Zeg nu niet: *Dat is wat papisten en sofisten doen. De Geest is hun vreemd.* Het is wat predikanten uit jouw eigenste gemeenschap doen, die even zelfverzekerd als jij aanspraak maken op de Geest. Als de H. Schrift in alle opzichten volmaakt helder is, vanwaar dan die duisternis in jullie rangen, die maakt dat je elkaar voortdurend in de haren vliegt over de betekenis ervan? Jij toont aan de hand van mystieke teksten aan dat in de *eucharistie* het lichaam van de Heer reëel aanwezig is. Voor *Zwingli*, *Oecolampadius* en *Capito* zeggen diezelfde teksten dat het een *teken* is dat verwijst naar het lichaam van de Heer. Dat is precies waar het in deze discussie om gaat. Lever het bewijs dat jij als enige de zuivere, onvervalste waarheid verkondigt, en dat hetgeen rechtgelovige kerkvaders en vooraanstaande kerkfiguren totnogtoe leerden louter hersenschimmen waren. Als jij niet duldt dat hún visie over de hele lijn als de juiste geldt, zal je tenminste toch kunnen begrijpen dat voor eenvoudige, onzekere, ondeskundige mensen als wij, hun oordeel evenveel gewicht in de schaal legt als het jouwe of dat van *Wycliff*. Als jij je het recht toeëigent om wanneer dat in jouw kaart speelt uitspraken van de kerk van tafel te vegen, moet je toestaan dat ook zij jou met gelijke munt betaalt en jouw stellingen veroordeelt en ongeldig verklaart. Als je het niet meer dan normaal vindt dat de hele leiding van de kerk samen met alle rechtgelovigen voor de nieuwe profeet die jij bent opzij gaat staan, dan moet jij hetzelfde doen voor hen die na jou zullen komen. Maar aan dat gekibbel maak ik nu een eind om verder te gaan met jouw betoog. *Als de Schrift onduidelijk of dubbelzinnig is, waarom moest ze ons dan door een goddelijk ingrijpen worden gegeven? Tasten we nog niet genoeg in het duister en zijn we zo al niet onzeker genoeg, dat vanuit de hemel niet nog méér duisternis en onzekerheid op ons moet worden afgestuurd?* Je gaat er blijkbaar van uit dat ik beweer dat de Schrift van a tot z één mysterie vol raadsels is. Terwijl ik bedoel dat ze een schat aan eeuwige, onfeilbare waarheid bevat, die hier en daar minder aan de oppervlakte komt en niet zomaar voor het grijpen ligt. Het is niet omdat hij zich achter wolken verschuilt, dat de zon minder schijnt. Een blinde zal ook bij klaarlichte dag niet zien. Maar in de grond doen al die bedenkingen van jou gewoon niet ter zake. Mij is het te doen om het feit dat complexe problemen die hun oorsprong vinden in de H. Schrift steeds maar andere oplossingen krijgen. Dít had een gedroomde gelegenheid kunnen zijn om dat onfeilbare licht van jou te laten schijnen en onomstootbaar aan te tonen dat heel de kerk al die tijd in het duister heeft getast. *Dat licht is er altijd geweest, maar het zat verborgen in die onzichtbare kerk die als dusdanig niet wordt erkend*, luidt het foefje waarmee je komt aandraven zonder dat je daar bewijzen voor hebt. Maar goed, het is je gegund. Maar ook dán blijft het waarschijnlijker dat heilige en onderlegde mannen die verborgen kerk hebben bevolkt dan jij met je schaarse volgelingen. Een maat voor niets dus, maar je gaat door: *De hele Schrift is door God ingegeven, en is nuttig tot onderrichting, terechtwijzing en weerlegging.*¹⁶⁶ Hier ga je weer de retorische toer op – of iemand anders in jouw naam,*

want jij kunt geen tien woorden na elkaar uiten zonder dat het in een scheldpartij ontaardt. *Je slaat de plank mis, Paulus. Voor datgene waartoe de Schrift ons volgens jou in staat stelt kan men terecht bij de kerkvaders, wier gezag door de eeuwen heen steeds gehandhaafd bleef, en bij de heilige Stoel te Rome. Je moet dus je mening herzien wanneer je aan Titus schrijft dat een bisschop dankzij zijn prediking die strookt met de ware leer, in staat zal zijn om mensen te stimuleren en tegensprekers te weerleggen. Hoezo, 'in staat'? Jij hebt hem alleen maar geschriften vol onduidelijkheden nagelaten, een linnen harnas en een zwaard van stro.*¹⁶⁷ Ongetwijfeld sta je nu in bewondering voor jezelf, maar voor de kwestie die ik aan de orde stel heb je nog steeds geen oplossing gebracht, en overigens klopt het niet wat je zegt. Laat *Titus* en *Timotheus* hier maar gerust buiten. Eén van hen was van kindsbeen af vertrouwd met de Schrift, en beiden waren ze leerlingen van *Paulus* – én van de Geest: zoveel is zeker. Is het omdat hier en daar een bijbelpassus hem voor problemen stelt dat vandaag de dag geen enkele bisschop zich op de Schrift kan beroepen voor onderricht en duiding? Zal een zieke tevergeefs zijn arts raadplegen omdat deze laatste vragen heeft bij één of andere passus uit de medische literatuur? Ik twijfel er sterk aan dat de apostelen dat zouden hebben beaamd. Waarmee hebben kerkleraren na dertienhonderd jaar allerhande kettters die steeds maar weer opdoken om de waarheid van de Schrift te bestrijden, steevast het zwijgen opgelegd? Streden zij met *linnen harnassen* en zwaaiden ze met *strohalmen* in plaats van met het *zwaard van het woord*, dat jij hanteert? Toch geven ook zij, die dankzij de Schrift tot zulke prestaties in staat waren, toe dat er in de Goddelijke Boeken duistere plaatsen zijn en zaken die het menselijk bevattingsvermogen te boven gaan. Waarom heeft de Kerk haar standpunt inzake het voortkomen van de Geest uit zowel de Vader als de Zoon zolang in beraad gehouden als wat in de Schrift staat zo zonneklaar is dat kennis van de grammatica volstaat om alles te begrijpen? Wat kan er verkeerd aan zijn wanneer wij ons als ondeskundigen in geval van twijfel over één of andere passus in de H. Schrift voor deskundig advies liever zouden wenden tot de H. Stoel te Rome dan tot de dissidente 'Stoel' van Wittenberg? Wie zal echter de Kerk van Rome geloven, mochten haar uitspraken niet in overeenstemming zijn met de Schrift? En wanneer zij zich uitspreekt over de betekenis van de inhoud daarvan, gebeurt dat enkel nadat deskundigen zich daarover hebben beraden, terwijl jij willekeurig zaken poneert zoals die Geest van jou, die wij niet kennen (of moet ik zeggen: *die wij maar al te goed kennen?*), je geeft. Christus hoeft ook zijn woorden:¹⁶⁸ *Ik zal jullie de woorden en de wijsheid geven, waartegen jullie tegenstrevers geen verhaal zullen hebben*, niet terug te nemen. Het gaat wel degelijk om jouw Geest. Waarom breng je dan de apostelen ter sprake? Wat Christus de apostelen beloofde, heeft hij hun ook gegeven. Jou – en zoveel anderen – heeft hij niets beloofd, maar als jij tóch gekregen hebt, dan moet jij maar eens het onomstotelijk bewijs leveren dat aan jou alleen gegeven is wat ontelbare anderen niet hebben gekregen. Dát is waar het om gaat, dáár moet we uitgeraken. Maar jij verdoet je tijd maar met retorische hoogstandjes, en je vertikt het je belofte waar te maken. Wat ik doe is niet jou met Christus of de apostelen vergelijken, maar, volgens de maatstaf die jij zelf hebt aangereikt, een mens van wie de inspiratie door de Geest onzeker is met de vele rechtgelovigen, met de groten van de Kerk, over wier bevlogenheid – ook al geven wij toe dat we daaromtrent geen absolute zekerheid kunnen hebben – de *liefde* zoveel eeuwen terug niettemin gunstig heeft geoordeeld, want het *geloof* aanvaardt alleen wat haar door God zelf is toevertrouwd. Toch eis je van ons dat wij hún gezag verwerpen en dat we

jouw dogma's accepteren als gold het het *credo*. Sta dan toch toe dat we voor beide, voor jou en hún dogma's, dezelfde rechten laten gelden, en dat we over beide onze mening in beraad houden. Dit weze met het nodige voorbehoud gezegd. Het is natuurlijk niet de weerspiegeling van wat ik in werkelijkheid denk, maar dient uitsluitend om jou ongelijk aan te tonen.

Ten slotte laat je in je betoog de apostelen en Christus dan toch eindelijk met rust. *Waarom*, schrijf je, *stel jij een model voor christelijke geloofsbeleving voorop, wanneer de Schrift in jouw ogen onduidelijk is?* Ik verdedig me: wat ik in de *Diatriben* vooropstel is niet een model voor christelijke geloofsbeleving, maar een suggestie hoever de nieuwsgierigheid van de doorsnee christen behoort te gaan. Daarbij wil ik niet dat aan mijn model méér belang wordt gehecht dan hetgeen andere rechtgelovige auteurs, die ons op het gebied van vroomheid veel hebben bijgebracht, voor zich kunnen opeisen. Nu beweren ook zij dat heel wat schriftuurplaatsen allesbehalve duidelijk zijn. Als jij dat erkent, kun je derhalve niet anders dan de door jezelf vaak geopperde mening, namelijk dat ze veel waardevolle zaken hebben geschreven, herzien, ofwel moet je ook ons, wanneer wij erkennen dat een en ander in de Schrift ons niet helemaal duidelijk is, toestaan dat wij ondanks onze beperktheid bepaalde ideeën naar voren durven brengen. Als je hen daarentegen over de hele lijn wraakt, waar haal je dan het recht vandaan om van ons te verlangen dat wij geloof zouden hechten aan wat jij schrijft, wanneer je toegeeft dat je af en toe blijft steken, en je soms ruimte laat voor interpretatie, wat je niet zou doen indien alles zomaar evident was. Hetzelfde overkomt je medestanders. *Pomeranus*¹⁶⁹ en *Oecolampadius* hebben geregeld hun momenten van twijfel en aarzeling. Ook *Melanchthon*, waar jij hoog mee oploopt, weet het niet altijd zo best. Zo komt alles wat je met veel geweld en pathos over de hoofden hebt gespuid van al wie in de Schrift enige onduidelijkheid meent te ontwaren, uiteindelijk op je eigen hoofd, en ook op het hunne, terecht. Ten slotte geef je zelf ook toe dat er in de Schrift onduidelijkheid kan ontstaan doordat men van sommige woorden de exacte betekenis niet kent, en je zal er, denk ik, geen moeite mee hebben als ik daaraan toevoeg: de deplorabele staat van sommige handschriften, de tropen en figuren, teksten die elkaar tegenspreken ... Als je het daarmee eens bent, dan kunnen we al de hinderlijke nadelen in verband met onduidelijkheid waar jij het over had, daaraan toeschrijven. Het doet er immers niet toe waar de onduidelijkheid vandaan komt, wel dat ze er is. En dat soort onduidelijkheid kan ook jij niet ontkennen. Al wie hier of daar onzeker is ontzeg jij meteen alle geloofwaardigheid, maar je twijfelt ook zelf, en ook je geestesgenoten twijfelen, maar die moeten wij blindelings vertrouwen. En zij twijfelen niet alleen. Zij zijn het ook onderling grondig oneens, en wel in die mate dat ze ook jouw interpretaties resoluut afwijzen en veroordelen, en dat met alleen de Schrift als maatstaf! Dit is een gelegenheid om dan toch maar eens uit te pakken met het hele arsenaal aan pathetiek en hyperbolen waartoe de welsprekendheid die je totnogtoe bewust hebt onderdrukt in staat is ... om tegen jezelf en de jouwen je hele argumentatie die tegen ons was gericht nog eens over te doen. Ten slotte heb je ook nog een soort syllogisme voor me in petto: *Wanneer jij beweert dat de Schrift onduidelijk is, dan zijn a fortiori de heiligen op wie je je beroept dat nog veel meer*. Dat zou een zweem van waarschijnlijkheid kunnen hebben gehad indien zij voor mijn polemieken tegen jouw stellingen de autoriteit waren geweest, maar dat zijn ze dus niet: het is de H. Schrift zelf. Wanneer ik het over hun kwaliteiten en aantal heb, wil ik daarmee alleen bereiken dat jij mij het overtuigend bewijs levert dat we jou zonder risico

kunnen geloven en dat we de rechtgelovigheid geen geweld aandoen door hén te wraken. Daar had je je toe verbonden, maar na al de kaakslagen, uppercuts en bespuwingen die ik moest incasseren heb je mij nog steeds niets verteld wat de kern van de zaak raakt. Je geeft toe dat mijn oordeel niet de Schrift in haar geheel geldt, maar alleen de passages die aanleiding geven tot kwesties zoals hetgeen nu aan de orde is. Waarom dan je hele betoog, dat lijkt te veronderstellen dat ik het over de Schrift *tout court* heb? Volgens jou ben ik echter persoonlijk betrokken omdat ik beweer dat sommige zaken onduidelijk zijn, terwijl jij *wilt* dat geen enkel onderdeel van de Schrift onduidelijk is. ‘Ik *wil*’ hoor ik je zeggen, in de taal van de *keizer*. Liever had ik een *leraar* aan het woord gehoord. Ik zou niets liever willen dan dat het met de Schrift was gesteld zoals jij beweert. Wat je zegt te weten wil ik graag van je leren, maar ik neem er geen vrede mee dat je dat alles zomaar verkondigt. Ik wil die *zekerheid* die jij vooropstelt. Zeg ons wat het uitwendig licht van de Schrift leert, want de Kerk zelf met al haar lichtpunten ontzeg je dat licht. Jij eist het voor jezelf op en zet zo de hele wereld op stellen. Ook jouw stelling dat de Kerk zich voor haar standpunt over de *vrije wil* op dubieuze bijbelplaatsen baseert klopt niet, maar ik geef wél toe dat we met dát probleem voor een onpeilbare afgrond staan, waarin we niet verder hoeven af te dalen dan strikt nodig is. Het is echter mijn overtuiging dat zowel de kerkvaders als het instituut zich voor hun standpunt terzake hebben gebaseerd op schriftuurplaatsen die intrinsiek duidelijk waren. Toch heeft het *magisterium* in deze materie niet meteen uitspraak gedaan, maar heeft het de ogen eerst een tijdlang gericht op het licht van de Schrift, tot ze doordrongen was van de evidente waarheid die eruit sprak. Het gebeurt immers vaak dat wie van de duisternis plots in het volle zonlicht komt te staan pas na enige gewenning weer begint te zien, en omgekeerd beginnen we ook in de duisternis pas na verloop van tijd de dingen scherper te ontwaren. Hetzelfde geldt voor wat zich op grote afstand bevindt. Maar ik wilde je niet bruskeren en daarom heb ik het laten voorkomen alsof ons beider interpretaties ruimte lieten voor discussie. Als we zo met gelijke kansen tegenover elkaar stonden, hoopte ik dat jij met iets voor de dag zou komen wat me over de streep had kunnen trekken. Vanuit eenzelfde bekommernis jou te ontzien heb ik mijn monografie een *vergelijkend onderzoek* genoemd, geen *stellingname*, en wanneer ik besluit met te zeggen dat ik de meest waarschijnlijke zienswijze volg, doe ik dat niet omdat ik twijfels zou hebben over het standpunt dat ik inneem, maar omdat het verspreiden van het jouwe onder de massa groot gevaar oplevert, al was het maar omdat het volk op die manier leert kritisch te staan tegenover uitspraken van de Kerk, en het niet ondenkbeeldig is dat het op de duur ook aan de meest onbetwistbare geloofspunten zou beginnen twijfelen. Het is nu eenmaal niet zonder risico om ten overstaan van leken algemeen aanvaarde geloofspunten ter discussie te stellen, en de problematiek die nu aan de orde is heeft een aantal verborgen hoeken, die voor ondeskundigen als verboden terrein moeten worden beschouwd. Voor hen volstaat het dat zij het kerkelijk dogma kennen. Ik kan je ook niet volgen wanneer je álle geloofspunten over dezelfde kam scheert. Sommige zijn immers dermate evident dat het ondenkbaar is dat men ze in vraag zou stellen, denk aan de *maagdelijke geboorte* van Christus of aan het feit dat Hij *geleden heeft onder Pontius Pilatus*. Aan de erkenning van andere is langdurig onderzoek voorafgegaan, en over nóg andere is er ook nu nog steeds geen consensus. Over de ongerepte maagdelijkheid van Maria hebben velen hun twijfels gehad, tot een betere verklaring van bepaalde bijbelpassussen hun het zwijgen oplegde. Oudtijds heerste er scepsis met betrekking tot de vraag of het primaatschap over de hele Kerk aan de

bisschop van Rome toekwam. Zoiets kón toen ook, omdat de kerk zich daarover nog niet had uitgesproken. Ook nu nog kibbelen scholastici over de vraag welk gezag het zwaarst doorweegt: dat van de paus van Rome of dat van een algemene Synode. Als jij dus wilt dat aan jouw dogma eenzelfde geloof wordt gehecht als aan de *Geloofsbelijdenis van de Apostelen*, dan moet jij schriftuurgetuigenissen aanvoeren die even duidelijk zijn, en aantonen dat je dogma teruggaat op de apostolische tijd, en samen met het Evangelie tot ons is gekomen. Net zoals ik al die andere geloofspunten rotsvast geloof, staat ook het dogma over de *vrije wil* wat mij betreft niet langer ter discussie sedert de katholieke Kerk zich daarover heeft uitgesproken. *Waarom houd jij de illusie in stand dat je in dit dispuut bereid bent je standpunt te wijzigen, mocht iemand sterkere argumenten op tafel komen leggen? Waarom heb jij je traktaat een Vergelijkend Onderzoek genoemd en niet een Weerlegging? Waarom zeg je niet meteen dat iedereen mijn dogma moet verwerpen en zich moet houden aan de leer van de Kerk?* Er waren alternatieve benamingen te over voor zowel mijn traktaat als jouw dogma – het zijn niet eens meer verrassingen voor jou – maar ik wilde nu eenmaal de proef nemen of wat hoffelijkheid je tot betere gedachten zou kunnen brengen of toch minstens tot een wat mildere betoogtrant. Bovendien kon ik er niet naast kijken dat er onder de bevolking een explosieve sfeer heerste, en had ik weinig zin om door een agressieve schrijftrant nog extra olie op het vuur te gooien. Ten slotte zou ik dat dispuut niet eens zijn aangegaan als jij die hele kwestie niet breed had uitgesmeerd, zodat het nu zelfs bij de wever en de schoenlapper het onderwerp van de dag is geworden: *wilsvrijheid bestaat niet, en alles gebeurt omdat het zo is voorbeschikt*. En alsof dat niet volstond wordt, naar ik verneem, je boek nu door *Jonas*¹⁷⁰ ook al in het Duits vertaald om wevers en boeren tegen mij op te zetten – zonder dat ik de kans krijg de gemoederen te bedaren, want ik ken de taal niet.

Nadat je het hele terrein hebt afgetast, vind je ten slotte een uitweg: laat het gezond verstand maar voor scheidsrechter spelen in het gebekvecht over de vraag hoe het nu eigenlijk zit met de duidelijkheid van de Schrift. *Hoewel ze door zonneklare schriftuurgetuigenissen weerlegd zijn geworden, blijven ze zich verzetten, maar het gezond verstand maakt duidelijk dat ze over geen enkel valabel argument meer beschikken*. Je hebt het over de sadduceeën, die er, toen ze met hun strikvraag bot vingen, het zwijgen toe deden,¹⁷¹ maar toch niet bereid waren van hun dwaling af te stappen. Het mist elke relevantie hier na te gaan wat de sadduceeën hadden kunnen inbrengen: *Zielen van gestorvenen kun je niet echt mensen noemen en er is niets absurds aan als men het over de God van Abraham, Isaak en Jakob heeft, nadat zij hem tijdens hun leven hebben vereerd. In het gewone taalgebruik blijft men een vader een vader noemen, ook al overleeft hij zijn zonen*. Maar in die passus was het om de verrijzenis van het lichaam te doen, en daar vormen deze woorden geen tegenbewijs van. Je zal zeggen: waarom deden zij er dan het zwijgen toe? Omdat in de woorden van de Heer goddelijke kracht school, die hen die geloofden naar zich toe trok en ongelovigen met hun geweten confronteerde. Maar dat weze terloops gezegd. Als nu ook jij ons de mond wilt snoeren zodat we geen kik meer durven geven, breng dan gelijkaardige schriftuurgetuigenissen naar voren, laat zien dat het de Geest is die door jouw mond spreekt. Als wij dan zullen pogen je te weerleggen, zal iedereen met gezond verstand ons veroordelen en jou bijtreden. Maar ook vandaag zijn heel wat mensen, van wie we mogen aannemen dat ze over gezond verstand beschikken, het niet met jou eens, en wie zal beweren dat het de kerkvaders en het hele christenvolk aan gezond verstand ontbroken heeft? Het meest kans daartoe maken jij en

je geestesgenoten. Jij, omdat je met een totaal gemis aan zelfbeheersing uitvaart tegen hen die, al was het maar om met jou van gedachten te wisselen, bezwaar maken tegen je dogma's. Maar ook je adepten die door hun mateloze dweepzucht alles slikken wat je zegt: "*De meester heeft gesproken!*"¹⁷² Je beroept je op de Geest? Nogmaals, dan wil ik daar een duidelijk teken van. Je andere opmerkingen sla ik over omdat ze wat mij betreft geen hout snijden. Evenmin voel ik mij geroepen een oordeel te vellen over *Johannes Hus*.¹⁷³ Hij heeft zijn rechters onder de mensen gehad. Moge God milder over hem oordelen. Ik zeg alleen dit: ik ben een stuk minder positief over hem gaan denken sinds ik het boek leerde kennen dat hij tegen de paus heeft geschreven. Hoe valt zo virulente kwaadsprekerij te rijmen met de Geest van Christus? En het doet hier niet terzake wat voor een paus het was die *Hus* veroordeeld heeft. Ik ken de man niet, en ook pausen hebben hun Rechter, voor wie ze *staan of vallen*. Zij zijn mijn rechters, ik niet de hunne. Je zegt verder nog dat sommigen eenvoudig voorwenden om zich ongestraft te kunnen verzetten tegen de waarheid die ze kennen. Ze zeggen dan: *Ik ben maar een mens, en kan mij vergissen. Ik wil onderricht worden*. Maar daarna luidt het: *Ik ben niet tevreden. Hij doet de Schrift geweld aan*. Of dat nu tegen mij is bedoeld of tegen anderen, ik reken mezelf alvast niet tot degenen die zich wetens en willens verzetten tegen de waarheid als ze die kennen, en zeker niet wanneer het gaat om de artikelen van het geloof. Hoe jij met wat je doet in het reine komt is jouw zaak. Maar nog steeds heb ik niets gehoord wat de doorslag kan geven om je goddelijke bezieling onweerlegbaar aan te tonen. De tactiek die je tegen mij hanteert doet me denken aan de hond die de koning van Albanië Alexander ten geschenke had gestuurd, en die de strijd aanging met een olifant. Door behendig in het rond te springen en hem blaffend uit te dagen dwong de hond de kolos voortdurend rond te draaien, tot hij duizelig werd en uitgeput neerviel. Je ontkent niet dat velen die jouw dogma verwerpen briljante geleerden waren die door de positie die zij bekleedden, en soms zelfs door wonderen of het martelaarschap, bekend zijn gebleven. Je erkent dat sommigen heiligen waren, en we zijn je er dankbaar om. Méér hoeft niet, voor de rest houden we alles gelijk. Bij die stand van zaken is het jouw taak met het ultieme argument voor de dag te komen dat ons dwingt om (ondanks de minpunten) jullie zijde te kiezen en (ondanks de pluspunten) niet die van de anderen. Zo hoeven wij de vergelijking niet nog eens over te doen. Tot verontschuldiging van de anderen voer jij aan dat ze wellicht nog vóór hun dood tot inkeer zijn gekomen, zoniet zijn ze te veroordelen. Het is niet zeer waarschijnlijk dat wie boek na boek steeds hetzelfde heeft verkondigd, in het uur van zijn dood plots van mening verandert. En *Bernardus*? Die zei toch in zijn stervensuur: *Ik heb mijn tijd verknoeid, want ik heb slecht geleefd*? Maakte hij dan een bocht van honderdtachtig graden? Welke heilige heeft zoiets niet gezegd? Dat is een uiting van bescheidenheid, geen palinodie. De manifeste duidelijkheid van de Schrift heb je nog steeds niet kunnen aantonen (daarover straks meer), en ook al was je daarin geslaagd, dan nóg is er meer kans dat jij stekeblind bent dan dat zij het geweest zijn. Beroep je je op de inspiratie door de Geest, dan neigt het oordeel van de liefde in hún richting, maar – toegegeven – dát kunnen we niet hard maken. Je vindt dat je met je opinie de betere keuze hebt gemaakt? Is het niet plausibeler dat zij mét de Kerk de beste keuze hebben gemaakt? Het gezond verstand? Dát pleit voor hén. Als je beweert dat het niet hoeft te verwonderen dat mannen van de *geest* af en toe *naar het vlees* hebben gedacht, dan geldt dat evenzeer voor jou – ook wanneer je stelt dat in de wereld *Satan* heerst, om te verklaren waarom massa's mensen, en niet van de minste, in de loop van al die eeuwen

blind zijn geweest voor het licht van de Schrift. Ook jij hebt een lichaam van *vlees*, en ook jij toeft samen met anderen op deze wereld, waar *Satan* heerst.

Je tracht je tevergeefs uit het nauw te werken met paradoxale uitspraken over hen die verblind zijn tot meerdere glorie van de *vrije wil*, over wie horende doof is en ziende blind – zaken die veeleer op jou toepasselijk zijn dan op de lichten van de Kerk. Ook waar je Christus met jezelf vergelijkt, je adepten met de apostelen en kerkleraars en prelaten met de Joden, val je danig uit de toon, en dat is ook weer zo als jij jouw leer het *licht* noemt en de uitspraken van kerkvaders en de Kerk als *duisternis* bestempelt. Indien je ons met vergelijkingen schaakmat wilt zetten, ga dan op zoek naar andere, want die accepteer ik niet. Nog idioter wordt het als je ook de *Arianen* en de wijsgeren ter sprake brengt. De *Arianen* heeft de Kerk veroordeeld, en daar sta jij achter. Maar diezelfde Kerk heeft ook jouw dogma's veroordeeld (toch wil ik haar gezag in dit dispuut met jou niet uitspelen). Met de Joden hebben wij niets te maken, want wij erkennen Christus als de Messias. *Ook de meest briljante wijsgeren hebben gedwaald.*" Heb ik dan ooit geschreven dat briljante geesten zich niet kunnen vergissen? Je grijpt anecdotische deelaspecten aan om er syllogistische deducties aan vast te knopen. Ga liever inductief te werk, verzamel feitenmateriaal en toon op grond daarvan aan dat jij degene bent die we moeten geloven en niet zij. Dan nóg zo'n staaltje sofisterij: ik heb het bij het verkeerde eind als ik zeg dat de Schrift soms niet begrepen wordt doordat het menselijk verstand tekortschiet. *Niets draagt méér bij tot het begrip van Gods woord dan beperktheid van het intellect. Christus is gekomen voor de eenvoudigen, tot eenvoudigen richt God zijn woord.* Ik vermoed dat jij onder *eenvoudigen* verstaat al wie geen ontwikkeling heeft of zwak staat in het geloof, zoals de *Galaten* of zoals vele anderen, aan wie ook profane ontwikkeling niet besteed is. Waarom gaan we voor bijbelexegese niet bij voorkeur bij hén te rade in plaats van bij theologisch geschoolden of bij een zelfverklaarde autoriteit zoals jij? Bedoel je daarentegen al wie bescheiden is en de H. Geest involgt, dan ben ik het met je eens maar dat is dan wel een vorm van eenvoud die ik tevergeefs in jouw geschriften zoek. Maar je vindt dat je de strijd gewonnen hebt en je haast je naar de eindmeet van dit dispuut. Mij goed, maar dan wil ik graag eerst nog enkele beschouwingen kwijt over de onduidelijkheid van de Schrift, hoewel ik meen dat daarover nu al meer dan genoeg is gezegd.

Immers, wanneer jij verkondigt dat wat in de Schrift staat zonneklaar is, mits men met de grammatica uit de voeten kan, zeg je in feite dat je niet bij machte bent je inspiratie door de *geest* aannemelijk te maken. Ik zou tot vervelens toe de vele klachten kunnen citeren van alle kerkvaders over de moeilijkheden die ze bij de studie van de Schrift ondervinden. Denk aan de vele druppels zweet die ze lieten bij de exegese van *Genesis*, aan de nevelen die *Hieronymus* ontwaarde in de eerste en laatste hoofdstukken van *Ezechiël*, aan de twijfels van *Augustinus*. Dan zal jij repliceren dat men zich niet hoeft te verwonderen als blinden tegen de zon aanlopen. Ik zou ook de Psalmist kunnen citeren als hij zegt: *De ene afgrond roept de andere in het leven*,¹⁷⁴ woorden die volgens *Augustinus* en *Hieronymus* wijzen op de nevelen waarmee de geheimnisvolle Schrift zich omsluit. Hetzelfde geldt voor: *De ene dag spreekt zijn woord tot de andere, de ene nacht deelt haar kennis mee aan de andere.*¹⁷⁵ Dan is er weer de bergrivier¹⁷⁶ bij *Ezechiël*, waarvan het water zo gezwollen was dat men er niet doorheen kon waden, of *Psalms* 17:¹⁷⁷ *Duisternis was onder Zijn voeten*. Ook dit wordt uitgelegd als de onnaspeurlijke diepte van de Schrift. In het vers "*Hij omhulde zich met duisternis*" ziet *Hieronymus* een allusie

op het mysterie van de geboorte van Christus – ook al is dat voor jou allerm minst een mysterie. Als ik deze en andere gelijkaardige schriftuurplaatsen zou aanvoeren, kom jij met een nieuwe interpretatie voor de dag, verwerp je de traditionele, en laat je de Schrift gewoon zeggen wat in jouw kraam past. Maar dan moet je mij dit toch eens uitleggen: als kennis van de taal en gezond verstand volstaan om de Schrift volmaakt transparant te maken, waarom was er dan, toen *Paulus* leefde, nood aan profeten bij hen die in *talen* spraken? *Paulus* maakt een onderscheid tussen de gave der *talen* en die van de *profetie*, waarbij hij deze laatste als veruit superieur bestempelt.¹⁷⁸ Zo toont hij duidelijk aan dat de Schrift mysteriën bevat, die niet meteen toegankelijk zijn voor wie alleen maar *talen* kent. En als het klopt wat jij beweert, dat wanneer iemand door de geest van God gedreven wordt, niets in de heilige Boeken onduidelijk is voor hem, waarom moet hij die het eerst profeteerde dan zwijgen wanneer een andere profeet, aan wie iets is geopenbaard, rechtstaat?¹⁷⁹ Velen hadden toen de gave der profetie, maar toch bleef wat voor de één duidelijk was, duister voor de ander. De Geest geeft niet aan állen álles, maar aan ieder wat Hij zelf wil. Jij bent dus echt wel een bofkont wanneer je kunt zeggen dat alles in de Schrift voor jou even duidelijk is. *Paulus* wil ook dat er over de profetieën, nadat ze gehoord zijn, geoordeeld wordt: *Twee of drie mogen het woord voeren, de anderen moeten zwijgen*.¹⁸⁰ Verder noemt hij onder de gaven van de Geest ook het *onderscheid der geesten*.¹⁸¹ Dit alles wijst erop dat de Schrift niet voor iedereen zo evident en zonneklaar is als jij het wilt laten voorkomen. Hij zegt ook: *Wat wij nu als een vaag spiegelbeeld en als een raadsel zien, zullen wij dan rechtstreeks aanschouwen*.¹⁸² Raadsel? Jij hebt het over heldere transparantie! We zien door het geloof, en het licht van het geloof is aanwezig in de H. Schrift. *Beperkt is ons kennen, beperkt ons profeteren*. En verder: *Nu is mijn kennis nog beperkt, maar dan zal ik volledig kennen, zoals ikzelf door God gekend word*.¹⁸³ Met *profetie* bedoelt *Paulus* het interpreteren van geheimenissen uit de Schrift. Waarom noemt hij haar onvolmaakt, als alles even helder is? En als *Paulus* hier zijn beperktheid erkent, waar blijven dan degenen die zich laten voorstaan op hun alwetendheid? Ik zou willen dat zij mij tenminste dit zinnetje verklaarden: ... *zoals ikzelf door God gekend word*. Is er dan iemand die God kent of zal kennen zoals hijzelf door Hem gekend wordt? Ik dacht dat precies Zijn volmaakte zelfkennis een wezenlijke eigenschap van God was. De *eunuch* las *Jesaja*,¹⁸⁴ en kende ongetwijfeld de taal, maar de verborgen betekenis van wat hij las begreep hij niet. Ik neem aan dat ook jij de brieven van *Paulus* tot de schriftcanon rekent. En wat zegt *Petrus* erover? *Overeenkomstig de wijsheid die hem is geschonken heeft onze geliefde broeder Paulus u in die zin geschreven, zoals hij ook in zijn andere brieven doet wanneer hij het over dit onderwerp heeft; daar staan een aantal moeilijke zaken in*.¹⁸⁵ Jazeker, voor onontwikkelden, hoor ik jou zeggen. Maar jij verlangt niets méér dan kennis van de grammatica. Als je zegt dat de Geest hun ontbrak, dan maak je een cirkelredenering. Je hebt immers niets meer of minder beloofd dan het bewijs te leveren van je gedrevenheid door de Geest. Maar ook hieruit zal je je moeiteloos weten te redden, mits je datgene kunt bewijzen wat je als evident beschouwt. Je zal beweren dat wij in onze boosheid volharden, en de waarheid die we kennen bestrijden zoals de farizeeën deden. Hoe kan men iemand te pakken krijgen met zo'n uitgebreid net aan vluchtwegen? Goed, dan kom ik tot degenen die net als jij door de Geest gedreven worden, want die hebben ze, zo schrijf je, uit jouw boeken gehaald. Vanwaar dan die grote meningsverschillen in wat zij schrijven? Als zij door dezelfde Geest gedreven worden en dezelfde Schrift tot studieobject hebben, dan kan het

toch niet dat de betekenis daarvan zo evident en transparant is dat kennis van de taal en gezond verstand volstaan om haar te begrijpen? Maar ik hoor je al zeggen dat *Zwingli* en *Oecolampadius* niet langer door de Geest worden gedreven, nu zij zich in hun geschriften tegen jou hebben gekeerd. En *Philippus Melancthon*? Kent hij in zijn commentaren soms niet geregeld twijfels, zodat hij zijn mening opschort? Maar zoiets is voor jou taboe als het over de Schrift gaat. Men hoort er onvervaard voor de manifeste waarheid op te komen. Nog vóór hij met jou in aanvaring kwam, gaf *Oecolampadius* toe dat *Jesaja* een exegeet voor grote problemen stelt, maar hij vergenoegt er zich mee de vrome, trouwe lezer moed in te spreken, en in zijn voorwoord geeft hij nét niet toe dat hij eigenlijk nog nergens staat: zijn pogingen zouden helemáál tot niets hebben geleid zonder de hulp van Hebreeuwse commentaren. Daarbij legt hij voor *Hieronimus* wel wat méér respect aan de dag dan jij, wanneer je in je in alle opzichten feilloze boek een dergelijk man als een godlasteraar en heiligschenner bestempelt. Over *Pomeranus*¹⁸⁶ weet je niets dan goeds te vertellen, maar geeft ook hij in zijn psalmencommentaar niet geregeld blijk van enige scepsis zodat het vaak lijkt alsof hij op eieren loopt?

Maar als het om anderen gaat zal je er wellicht wat op vinden om jezelf uit de slag te helpen. Daarom confronteer ik je met je eigen uitspraken, jij *voor wie het als smaad aan de Schrift en als godslastering geldt wanneer iemand haar enige onduidelijkheid ten laste legt*. Nu moet je zelf maar eens nagaan hoezeer je paradoxale stelling in schril contrast staat met wat je in je voorwoord bij de *Psalmen* schrijft: *Ik breng een commentaar op het psalmboek, maar wel met dit voorbehoud dat ik niet zou willen dat men mij toeschrijft waar totnogtoe niemand, hoe heilig of onderlegd hij ook was, in slaagde, met name het psalmboek van A tot Z begrijpen en er de authentieke betekenis van verklaren. Ik ben al tevreden dat ik sommige psalmen – gedeeltelijk – heb begrepen. De Geest behoudt zichzelf heel wat kennis voor, waardoor we altijd Zijn leerlingen blijven. Vele dingen laat Hij ons enkel zien om ons aan te lokken, veel deelt Hij ons mee om ons in Zijn ban te brengen en, zoals de zalige Augustinus het zo schitterend formuleerde, ‘Nooit heeft iemand zó gesproken dat hij door iedereen in alle opzichten werd begrepen, maar voor niemand méér dan de H. Geest geldt dat Hij de enige is die al Zijn woorden in hun volheid begrijpt.’ Ik kan derhalve niet anders dan eerlijk toegeven dat ik niet weet of ik de *Psalmen* correct heb begrepen of niet. Wat verder lees ik: *Wat kunnen wij méér doen dan elkaar wederzijds helpen en elkaar vergeven wanneer wij ons vergissen, omdat we zelf ook fouten maken of er hoe dan ook zullen maken? (...) Ik besef dat het een uiting is van de meest schaamteloze vermetelheid te verklaren dat men één boek uit de Schrift van A tot Z begrepen zou hebben. Wie zou zelfs durven pretenderen dat hij één enkele Psalm ten volle heeft begrepen?* Tot zover je eigen woorden. Wat een hemelsbreed verschil, *Luther*, met de paradoxale stelling die je in dit boekje zo fanatiek verdedigt, over de volstreekte transparantie van de Schrift, die men alleen maar kan erkennen, omdat anders alles duisternis wordt en de mens geen enkel houvast meer heeft. Wie kan geloven dat het één en dezelfde man is die dit heeft geschreven ter inleiding van zijn commentaar bij de *Psalmen*, en die nu de hele wereld uitdaagt één passus te noemen die voor hem niet duidelijk is? Heeft het dan nog zin passages uit je commentaren te plukken waar je verklaart in de steek te zijn gelaten door exegeten die het met elkaar oneens zijn, en dat je dan maar je eigen intuïtie volgt? Of waar je toegeeft dat het verband tussen twee opeenvolgende verzen je compleet ontgaat en je je eigen commentaar als onzin bestempelt? Dat doe je in *Psalm 17*, waar je ook zegt dat wat de Kerk leert het menselijk*

bevattingvermogen overstijgt. En hier volstaat kennis van de grammatica! In *Psalm 19* verklaar je: *Wij hebben deze Psalm uitgelegd als een akte van geloof en vertrouwen in welke koning dan ook, maar het blijft onduidelijk of deze interpretatie wel de juiste is*, waarna je de beslissing aan de lezer overlaat. Ook in *Psalm 20* laat je de vraag open: is alleen Christus bedoeld of staat het vrij daar de naam van eender welke vorst in te vullen? En mij verwijt jij theologische scepsis wanneer ik mij niet durf uit te spreken over scholastieke vraagstukken van het meest complexe soort? Waar was toen de zelfverzekerde stoïcijn? Waar de allesweter? Mij zeg je: *Een zó vrijblijvend discours kom je alleen bij Lucianus en Epicurus tegen*, maar wanneer jij in een bij uitstek heilig Boek op precies dezelfde manier tewerkgaat, vind je dat men daar begrip moet voor opbrengen. Aan het eind van je boek zeg je: *Het oordeel behoud ik mezelf voor, maar ik raad iedereen aan mij te volgen*. In de *Psalm* laat je het oordeel aan de lezer over. Van rechtlijnigheid gesproken! En jij noemt mij een *Proteus*? Was de Geest toen nog niet in jou gevaren? Je zal beweren van niet, neem ik aan. Had je maar in die bescheidenheid volhard! Dáár noem je de kerkvaders van weleer heilig en deskundig. Hier vind je mij bespottelijk omdat ik diezelfden heilig noem, en je noemt hen onwetend en blind, heiligschenners en godlasteraars. *Zij kunnen zich alleen staande houden omdat ze anders hebben gedacht dan ze schreven, of berouw hadden in het uur van hun dood*. Wanneer jij voorts bij iedere christen dat inwendig licht als de onontbeerlijke voorwaarde voor zijn of haar redding stelt, dan kunnen wij daaruit alleen maar besluiten dat al diegenen reddeloos verloren zijn die dat zo essentiële geloofsartikel – ik zeg niet: ‘niet hebben gekend’, maar – hebben bestreden door de voorbeschikking af te wijzen en de wilsvrijheid te aanvaarden. Wanneer ik jouw dogma ter discussie stel, en er bedenkingen bij heb, wordt mij steevast godslastering verweten, en dan weet jij niet goed wat je over hen, die dezelfde mening zijn toegedaan, moet denken? Dan kom je met weer een nieuwe paradox voor de dag: *Voor hem in wie de Geest gevaren is, is niets onduidelijk; wie de Geest niet heeft, begrijpt zelfs de eerste letter nog niet*. Scherp gesteld is dat wel. Al wie bijgevolg beweert dat hij hier of daar over iets twijfelt in de Schrift, heeft ofwel de Geest, en dan liegt hij als hij duisternis ziet waar er geen is, ofwel heeft hij die niet, en dan begrijpt hij er hoe dan ook geen jota van. *Tertullianus*¹⁸⁷ was een uitmuntend kerkleraar die, nadat hij zich tot de dwaling van *Montanus*¹⁸⁸ had bekeerd, uit de gemeenschap van de Kerk is getreden. Snapte hij dan plots geen jota meer van wat hij las, toen de Geest niet langer in hem was? Maar *begrijpen* is voor jou *aanvoelen, beleven*. Ons was het echter om de zekerheid van de leer te doen, niet om een of ander niet nader te definiëren gevoel waarover niemand zich volgens jou kan uitspreken tenzij God zelf. *Paulus* zegt dat er valse geesten bestaan, en dat de gezant van *Satan* zich vermomt als een gezant van het Licht. Dan loopt ook hij die gelooft dat hij door de goede Geest wordt gedreven gevaar zich te vergissen. Als je dan weer alle begrip van de H. Schrift aan de goddelijke Geest toeschrijft, waarom maak je dan een uitzondering voor kennis van de grammatica? Denk jij echt dat in een zo gewichtige aangelegenheid de Geest zal dulden dat grammatica een hinderpaal vormt voor de redding van een mens? Denk jij dat wie bereid is een dergelijke schat aan eeuwige wijsheid te verstrekken, ertegen zal opzien om ook de nodige kennis van grammatica en gezond verstand te verschaffen? Wie aan wilsvrijheid ook maar het minste belang toekent lastert God, maar jij bent een vroom man als je de grammatica zo’n belang toeschrijft dat zij in haar eentje het heldere licht van de Schrift vermag te verduisteren! Wie klaagt dat de Schrift soms duister is, zegt daarom nog niet dat ze dat

ook is voor de Geest, die er de inspirator van is. Voor dat vermeend gebrek aan transparantie stelt zo iemand de menselijke ontoereikendheid verantwoordelijk. Dat is wat ook jij heel expliciet beweert in het daareven geciteerde voorwoord, maar wat je hier al even resoluut ontkent, wanneer je stelt dat niets méér bijdraagt tot het begrijpen van de Schrift dan menselijke beperktheid. Maar om nu tot de kern van de zaak te komen: zeg mij op basis van welke criteria ik zeker kan zijn dat de Geest jouw leraar is, en dat jouw duiding van de Schrift de juiste is, en die van alle kerkleraren samen onzin. Je geeft toe dat er enige onduidelijkheid kan zijn door onvoldoende kennis van de talen. Maar als velen, die zich stuk voor stuk experts ter zake noemen, het onderling oneens zijn, hoe kan ik dan de zekerheid hebben dat, wat het taalkundig aspect van de zaak betreft, deze het bij het rechte eind heeft en gene niet? Want dat is volgens jou bepalend voor de juistheid van de duiding.

Je sluit ook niet volledig uit dat duisterheid in bepaalde gevallen te wijten is aan het gebruik van tropen. Hoewel je wat huiverig bent om die bij de exegese van teksten een al te grote rol te laten spelen, komen ze hoe dan ook frekwent voor bij Profeten, in parabels en allusieve passages. Ook zelf ben ik daar geen voorstander van, en zeker niet wanneer daardoor de historische betekenis van een tekst in het gedrang komt. Indien je echter systematisch elke vorm van beeldspraak uitsluit, gaat meteen een stuk charme en ook veel nut in de Schrift teloor. Daar komt bij dat wanneer je stelt dat duisterheid wordt teweeggebracht door onvoldoende kennis van de grammatica, je eigenlijk ook de vertaling en vormen van tekstcorruptie daarmee op één lijn stelt. Dat is precies wat *Oecolampadius* bij *Jesaja* zo ergerlijk vindt. Wanneer bijgevolg de één beweert dat men met een troop te maken heeft, en de ander zegt van niet, – of laat ze allebei een troop vermoeden, maar er een verschillende uitleg aan geven: – over welke criteria beschik ik dan om te weten wie het bij het rechte eind heeft? Parallelteksten? Die zullen ze allebei wel hebben, en dan wordt mijn onzekerheid nog groter. Evenzo wanneer exegeten het onderling oneens zijn en ieder van hen beweert dat zijn tekst de zuiverste is: hoe moet ik daar een lijn in trekken? Wie zal durven loochenen– of stel nog dat men het doet: – wie zal iemand geloven die loochent dat grote onduidelijkheid dikwijls ontstaat doordat teksten elkaar tegenspreken? Wat is eenvoudiger dan de verhaallijn in het Evangelie? Niettemin hebben velen, en niet van de minsten, zich het hoofd gebroken om de onderlinge verschillen met elkaar te verzoenen. Dat heeft ook *Augustinus* gedaan, zonder het gewenste resultaat te bereiken. Doe jij ons dan tenminste het genoeg dat we jón kunnen geloven.

Anderen factoren die bij velen een belemmering vormen om de Schrift te begrijpen zijn: een ontoereikend intellect, te weinig aandacht of betrokkenheid doordat men zich liever met wereldse zaken inlaat. Anderen, die door dergelijke storende factoren niet gehinderd worden, zullen er dan weer alles aan doen de Schrift datgene te laten zeggen wat hún dogma's en belangen dient, terwijl het net andersom hoort te werken. Ten slotte is er ook nog het feit dat de Geest niet álles aan iederéén openbaart. De redenen om een welbepaalde exegese in twijfel te trekken zijn derhalve legio. Bijgevolg zal al het onheil dat je voor mensen die dergelijke twijfels hebben in het vooruitzicht hebt gesteld, en zullen al de scheldwoorden die je voor hen over had, uiteindelijk op je eigen hoofd terecht komen, want jij kunt onmogelijk blijven volhouden dat de Schrift overal even begrijpelijk is. Maar jij begrijpt alles, nietwaar? Laten we aannemen dat het waar is wat je zegt: hoe toon je ons dat onomstootbaar aan? Want dát had jij je tot doel gesteld, toen

je zei dat je weerlegging van mijn thesis staat of valt met het al dan niet leveren van het bewijs dat je door de Geest gedreven wordt. Na alles te hebben geprobeerd ben je daar nog steeds niet in geslaagd, en nu je geen kant meer op kunt, herkrijg je zoals *Proteus* je oude gedaante, en voer je een haatcampagne tegen ons onder het mom dat wij de Schrift in haar geheel als onbegrijpelijk en ontoegankelijk bestempelen. Wat ik beweer is dat zij dat inderdaad op heel wat plaatsen is, maar dat de Geest toelaat dat die ontsloten worden in de mate waarin zulks tot onze redding leidt. Sommige zaken immers bewaart Hij voor het bestaan hierna. Als jij daaruit opmaakt dat er op basis van de Schrift geen bewijsvoering over wat dan ook mogelijk is, dan moet jij mij maar eens uitleggen op basis waarvan rechtgelovige kerkleraren het christenvolk eeuwenlang hebben onderwezen en ketterijen uit de Kerk hebben geweerd. Was dat misschien op basis van geschriften vol dubbelzinnigheden die niemand echt begreep? Ten einde raad roep je *Satan* ter verantwoording, omdat door zijn toedoen de Schrift voor zo weinigen duidelijk is: mocht zijn aandacht ook maar even verslappen, dan zou het aanhoren van één woord van God volstaan om de hele wereld te bekeren.

Hoewel je geen kant meer op kunt, denk je dat je het er goed hebt afgebracht, en dreig je ermee mij in mijn eigen netten te verstrikken door een syllogisme dat me geen uitweg meer biedt. *Je zal door je eigen woorden gerechtvaardigd, en door je eigen woorden veroordeeld worden. Je beweert dat de Schrift met betrekking tot de vrije wil niet duidelijk is. Als dat niet zo is, waarom houd je in de Diatribe je mening dan in beraad? Indien dat wél zo is, waar zijn de rechtgelovigen dan mee bezig, van wie je het intellect, de eruditie, de heiligheid, de wonderen, het martelaarschap, de waardigheid, de ouderdom en het aantal zo roemt, als zij op basis van een Schrift vol dubbelzinnigheden de vrije wil hebben verdedigd?* Hoe vind ik nog een uitweg nu ik aan weerszijden ingesloten zit? Dat kan ik maar als ik de hindernissen die je voor mij opgeworpen hebt sloop, eerst de ene, dan de andere. In mijn *Diatribe* zeg ik niet dat de Schrift in deze materie onduidelijk is. De woorden luiden: *Hier staat echter niet de Schrift ter discussie, maar wat ze bedoelt; bij de duiding daarvan ... enz.* Hoor je dat? Ik heb het over *discussie* en *duiding*, niet over gebrek aan duidelijkheid. Was de Schrift, op basis waarvan *Arius*' ongelijk werd aangetoond, onduidelijk omdat hij haar had aangevochten? Stel nu nog dat ik zou hebben toegegeven – wat ik niet heb gedaan – dat de Schrift met betrekking tot deze kwestie onduidelijk was, dan zou ik dat hebben gedaan zoals men in de theologische academie zijn tegenstrever een aantal concessies doet om een dispuut de nodige armslag te geven. Als jij die toegeving wilt aangrijpen, dan moet je ook toegeven dat de interpretatie van beide partijen in gelijke mate onzeker is. Dan zal jij zeggen: *Als de Schrift dus, wat deze kwestie betreft, duidelijk is, en de kerkvaders op basis daarvan de vrije wil hebben verdedigd, waarom heb je dan de term diatribe als titel gekozen, waarom profileer je je als een vorser in plaats van iemand die een stelling verdedigt, en waarom besluit je met de woorden: “Dit waren de elementen die ik naar voren heb willen brengen: het oordeel laat ik aan anderen over”?* Ziehier mijn repliek: waarom wordt bij academische disputen, waar beide partijen ieder op basis van schriftuurplaatsen hun these adstrueren, de eindbeslissing aan de senioren of aan de voorzitter van het debat overgelaten? Het is immers niet ondenkbaar dat de ouden de wilsvrijheid volledig correct op basis van duidelijke schriftuurplaatsen hebben verdedigd, maar dat ikzelf bij het pareren van jouw argumenten zou hebben gestunteld. En er is nóg een reden, die ik reeds heb vermeld: ik wou de proef nemen of het mogelijk was met jou een dispuut te voeren

zonder dat je daarbij in het uiten van verwijten en scheldwoorden verviel. Tevens wilde ik niet nog extra olie op het vuur gooien, omdat de gemoederen zo al genoeg verhit waren. Ik had gehoopt dat je mij daarin zou navolgen, maar in plaats daarvan wordt die zachte aanpak mij nu door jou telkens weer verweten. Je houdt meer van een categorieke stellingname, maar was daar nu echt behoefte aan wanneer het gaat om iets waarover de Kerk zich lang geleden al heeft uitgesproken, en die uitspraak onlangs nog heeft bekrachtigd?

Zij beschikten dus, zeg je, over Geschriften die aan duidelijkheid niets te wensen overlieten. Akkoord, in zover althans als nodig was om de onduidelijkheid met betrekking tot de *vrije wil* uit de wereld te helpen. Maar wat volgt er? *Waarom beweer jij dan dat de Schrift met betrekking tot deze materie onduidelijk is?* Dat beweert mijn *Diatribes* allerminst. Dat heb jij, zoals ik al zei, zelf verzonnen. Als jij beweert dat de Schrift compleet transparant is, dan hoef je niet mij dat te zeggen, maar alle rechtgelovige auteurs, waarvan er niet één is die niet precies hetzelfde beweert. Integendeel, telkens wanneer mijn *Diatribes* melding maakt van een of andere onduidelijkheid in deze materie, doet ze dat uit jouw naam, ofwel als een toegeving van iets wat ze net zo goed niet had kunnen toegeven, om ruimte te laten voor discussie. Ik geef een voorbeeld: *Als jij nu zoudt beweren dat de Schrift, die reeds zoveel uitmuntende geleerden in het duister liet tasten, onduidelijk is over dit onderwerp ... enz.* Denk jij misschien dat ik daar uit eigen naam spreek? Het zijn jullie eigen woorden die ik tegen je uitspeel omdat je je eigen interpretatie als de enig zaligmakende beschouwt. Dan nog zo iets: *Als de Schrift zo duidelijk is, waarom zijn dan zoveel uitmuntende geleerden zoveel eeuwen lang blind gebleven, en dat in een zo belangrijke aangelegenheid?* De bedoeling van die woorden is niet de ouden hun blindheid te verwijten, maar wel jullie onder druk te zetten zodat je toegeeft dat zij wel degelijk de waarheid hebben gezien, ofwel dat je niet langer eist dat wij jullie mening ter zake als een soort godsspraak beschouwen. Zo ook wanneer ik zeg: *(Is dat charisma op) niemand (overgegaan)? Ook dan kan men op geen enkele interpretatie nog vertrouwen: je hoeft maar te kijken waar geleerden zich ook nu nog steeds het hoofd over breken.* Ook hier beoog ik met mijn redenering alleen te bereiken dat je aanvaardt dat jouw interpretatie met evenveel recht kan worden verworpen als jij die van al de anderen verwerpt.

Ik hoop dat je zelf inziet wat een vreselijke dingen jij hebt gezegd, ook al slaan zij nergens op: *Wat een lichtzinnigheid, wat een onbesuisdheid! Zijn leven geven voor iets wat wazig en onzeker is! Wie zo iets doet is niet een bloedgetuige van Christus, maar een duivel!* Daar gaat alvast één helft van je syllogisme de mist in. Maar wat bezielde jou toen je schreef: *Wie zo iets doet is niet een bloedgetuige van Christus maar een duivel?* Hebben duivels dan een leven om te geven? Wie heeft bovendien gezegd dat heiligen hun leven hebben gegeven voor de *vrije wil*? Je zal zeggen: ze hebben hun leven gegeven voor de *H. Schrift*, in jouw ogen een boek waar alles even duister is. Nu praat je weer alsof ik ooit gezegd zou hebben dat de Schrift in haar geheel onduidelijk en duister is of dat, indien ze dat voor mij en jou is, ze het ook was voor hen, die de leer omtrent de *vrije wil* op punt hebben gesteld. *Cyprianus*¹⁸⁹ gaf zijn leven, en laten we stellen dat hij dat voor de Schrift heeft gedaan. Wil dat zeggen dat voor *Cyprianus* alles in de Schrift altijd even duidelijk is geweest? Veronderstel even dat *Augustinus*, toe hij door de *Donatisten*¹⁹⁰ belaagd werd, vermoord zou zijn geworden, en dat hij tot martelaar was verklaard: is het daarom ondenkbaar dat iets hem in de Schrift minder duidelijk zou zijn geweest? Méér

dan een zo wankele basis heb jij niet nodig om aan het eind van je hoofdstuk te zeggen: *Dit komt erop neer dat je hen totaal onbevoegd verklaart wat kennis van de Schrift betreft, en hun stellingen idioot.*

Ik heb het echt niet onder de markt met jou. Nog maar net heb ik schoon schip gemaakt met je tangredenering, of daar staat me al een nieuwe te wachten: *Als jij gelooft dat zij het bij het rechte eind hadden, waarom doe je dan niet zoals zij? En als je dat niet gelooft, waarom schep je dan zo met ze op?* Ik ben ervan overtuigd dat zij die opkwamen voor de *vrije wil*, zoals ook de Kerk dat doet, gelijk hadden. *Waarom voer je dan een dispuut en neem je niet gewoon een standpunt in?* Is de mening van al wie tot discussie bereid is daarom onzeker? Als ik met jou deze discussie aanga, doe ik dat niet omdat ik zelf twijfel, maar om jouw stelling, waarmee je de onze te lijf wil gaan, te weerleggen. Het doet al even weinig ter zake wat je me daarna door de strot wil duwen: *Lees aandachtig de vraag die ik jou nu stel, en denk er diep over na. Wat is in jouw ogen belangrijker: de opinie van zoveel geleerden, rechtgelovigen, heiligen, martelaren, theologen van vroeger en nu, universiteiten, concilies, bisschoppen en pausen, die geloofden dat de Schrift aan duidelijkheid niets te wensen overliet, of je eigen persoonlijke opinie als je beweert dat dat niet zo is, jij die wellicht nooit een traan hebt geplengd of een zucht hebt geslaakt voor de leer van Christus.* Ik ga voorbij aan het feit dat jij, zoals je gewoon bent, meent te kunnen oordelen over mijn tranen en mijn frustraties. Wat wil je nu eigenlijk bewijzen, *Luther?* Dat voor de ouden de Schrift een open boek was, waarop ze zich hebben gebaseerd voor hun leer over de *vrije wil*? Waar haal jij dan de lef vandaan om de leer die zij op basis van duidelijke teksten op punt hebben gesteld godlasterend te noemen? En steeds maar weer wordt mij dezelfde leugen afgedreund als zou ik de hele Schrift één labyrint noemen, waar niemand zijn weg in vindt. Ik zeg gewoon dat de duiding kan verschillen en stel de vraag ter discussie wie men bij voorkeur moet bijtreden: de ouden met hun eeuwenlange traditie, of jou, die pas recent nieuwe ideeën daaromtrent naar voren hebt geschoven? Of, beter gezegd, ik doe mijn best om aan te tonen dat de kerkleraren zich niet hebben vergist toen ze de *vrije wil* vooropstelden, en dat dat bij jou wél het geval is. Ik zeg het zo: *Als jij nú beweert dat met betrekking tot het probleem dat zich nu stelt de Schrift, die reeds ettelijke eersteranggeleerden vaak in het duister liet tasten, niet éénduidig is, sta je opnieuw waar je begonnen was.* Je hebt toch wel door dat niet ik die eersteranggeleerden in het duister laat tasten! Dat is wat jullie beweren, niet ik. En als het klopt wat jullie beweren, dan wás ofwel de Schrift duister voor hen, ofwel waren zij zo goddeloos zich tegen de H. Geest te verzetten. Het zou niet eens riskant zijn te stellen dat ze met betrekking tot dit probleem inderdaad af en toe in het duister tastten, maar dat hun conclusie daarom niet minder juist en betrouwbaar is. Ook tijdens concilies worden immers zaken die voor de enen duister blijven, aan anderen door de Geest verhelderd, zodat finaal geen enkel duister punt overblijft, omdat ieder individu wat aan hemzelf is geopenbaard meedeelt aan de anderen. Verleg je de kwestie naar de Schrift in haar geheel, dan geef ik toe dat een en ander voor mij en mijns gelijken niet zo heel duidelijk is. Nu zal je onmiddellijk hele regimenten toptheologen in het gelid brengen, van wie de opinie zwaarder doorweegt dan die van mij persoonlijk. Wablief? Noem jij de algehele consensus van eminente figuren, die jij met ironische bedoeling op een rij zet, een persoonlijke opinie van mij alleen? Wie van hen beklagt zich in zijn commentaren immers niet om de haverklap over de vele duistere plaatsen in de Schrift? Dat betekent niet dat zij de Schrift een verwijt maken, zoals jij kwaadwillig beweert, maar wel dat ze

de beperktheid van het menselijk intellect betreuren. Niet dat zij wanhopig zijn, maar dat ze de hulp inroepen van Hem die als enige sluit en ontsluit aan wie, wanneer en wat Hij wil. Dat is precies waar ook jij je in je commentaren vaak over beklaagt. Waarom noem je het dan een persoonlijke opinie van mij, en maak je mij tot een tegenstander van hen die aan mijn kant staan? Jij maakt de Schrift tot iets duisters voor hen, doordat je hun duidingen zonder blikken of blozen verwerpt. Had je dat niet gedaan, dan was er nu ook geen conflict. Aardig van je om de vergelijking die ik maakte tussen jou en de ouden nu op mezelf toe te passen. Niet ik ben het die verlang dat in een zo belangrijke aangelegenheid al hun uitspraken van tafel worden geveegd en dat alleen naar mij wordt geluisterd. Dat is wat jij doet, en lang niet alleen met betrekking tot je dogma over de predestinatie. Dat men naar jou alleen nog luistert beschouw jij als een verworven recht, en je dreigt ermee al wie de verkondiging van jouw versie van het woord Gods in de weg staat samen met het straatvuil te verdelgen. Men mag derhalve van je verwachten dat je onweerlegbaar aantoonde waarom jouw eenmansopinie te verkiezen zou zijn boven die van zoveel gezaghebbende mannen. De gegevens van het probleem zal ik niet nóg eens herhalen. *Als jouw opinie vaststaat, zeg je, waarom kies je dan als titel voor je boek 'Diatriben' (Dispuut) en heb je het over een 'vergelijking van opinies'? waarom schort je je mening op om een open discussie aan te gaan met argumenten pro en contra?* Als dát wijst op een wankel geloof, laat men dan meteen ook alle scholastici ter verantwoording roepen. Thomas stelt de vraag of de *eucharistie* een sacrament¹⁹¹ van de Kerk is, en levert argumenten zowel pro als contra. Betekent dat ipso facto dat hij niet zeker is van zijn stuk? Iets gelijkaardigs deed Hieronymus in zijn dispuut met de *Luciferianen*,¹⁹² en Augustinus toen hij het met de volgelingen van Mani¹⁹³ aan de stok kreeg. Moeten wij daaruit afleiden dat zij zelf geen opinie hadden? Zou ik jouw argumenten hebben kunnen weerleggen, indien ik ze niet eerst het één na het ander had opgesomd? Je weet toch best dat dergelijke disputen ook in de oudheid vaak gehouden werden? Men gaf er de voorkeur aan boven herrie en tumult. De milde woordkeuze voor de titel is bedoeld als tegenwicht voor jouw fanatisme en dat van sommigen die niets liever zouden willen dan rellen. Wanneer wijsgeren als vertegenwoordigers van hun respectievelijke scholen met elkaar de strijd aangingen (dergelijke debatten werden inderdaad *diatriben* genoemd), schortten zij dan voor de gelegenheid hun mening even op, of was het de bedoeling die te laten zegevieren? Je merkt het, je had echt niets kwetsenders kunnen bedenken om mij te verwijten dan dat ik heb verkozen een discussiepartner en niet een aanklager te zijn. En dan luidt het dat ik jou met een stortvloed van woorden onder tafel poog te praten, maar integendeel zelf kopje onder ga, terwijl jouw ark veilig bovenblijft. Welnee, je zit met je schuit vast in het zand, en wat je in het vooruitzicht had gesteld heb je niet kunnen waarmaken, hoewel je daartoe geen enkel middel onbeproefd hebt gelaten. Maar dat belet jou niet te denken dat je het pleit hebt gewonnen en alles in gereedheid te brengen voor een heuse triomf.

Nu heb ik jou in de tang, zeg je. Ofwel is het onjuist wanneer je beweert dat zij niet alleen konden bogen op een fenomenale expertise inzake bijbelse exegese maar ook op een uitzonderlijk leven en het martelaarschap, ofwel heb je het mis als je beweert dat de Schrift niet eenduidig is. Hoera! Hoezee! Over de kwestie of het juist of onjuist is dat de Schrift duistere plaatsen bevat, zijn we nu in het reine. Wat zeker niet klopt, is dat ik volgens jou beweer dat de ouden zich voor hun standpunt over de *vrije wil* op teksten hebben gebaseerd waarvan de betekenis onzeker was. Wél doe ik even alsof ik door een

gebrek aan deskundigheid niet in staat ben uit te maken welke interpretatie de juiste is: die van de vele anderen of die van jou en nog wat enkelingen. Deze fictie laat mij toe om van jou een overtuigende bewijsvoering te eisen waaruit moet blijken dat we die anderen moeten opgeven en we ons aan jouw zijde moeten komen scharen. Ik neem aan dat je het aan de faculteit meer dan eens hebt meegemaakt dat men, om de discussie mogelijk te maken, de tegenstrever zaken toegaf die eigenlijk niet kloppen. Of zou jij, gesteld dat iemand de rol van *Tarquinius* kreeg toegewezen en jij die van *Apollo*, de man in ernst te lijf gaan met de attributen van je rol? Dan voeg je er ook nog een schaamteloze overdrijving aan toe als je beweert dat ik het hele boekje door alleen maar tracht te bewijzen dat de Schrift niet duidelijk is. Maar wat baat het zich moeite te geven om flagrante leugens te weerleggen? Daar ben je echter niet tevreden mee, want je voegt er een nog grotesker verzinsel aan toe: *Als ik heilige mannen deskundigheid in bijbelse aangelegenheden toeschrijf, meen ik dat niet. Het is niet meer dan een foef om de massa zand in de ogen te strooien en om Luther het leven lastig te maken door datgene waar hij voor staat tot het mikpunt van haat en misprijzen te maken.* Als ik de bedoeling zou hebben gehad die jij me toeschrijft, zou mijn betoogtrant wel iets minder delicaat zijn geweest. Dan zou ik niet alles in het werk hebben gesteld om toch maar elke zweem van agressiviteit te weren, en de weerzin die ik had om een dergelijk thema te behandelen niet te laten blijken. Als ik met de publicatie ervan bij de machtigen in een goed blaadje had willen staan, dan had ik hun geen groter dienst kunnen bewijzen dan het hele register aan retorische hulpmiddelen wijd open te trekken om tegen jou te fulmineren. Integendeel, mijn discours was zó gematigd dat sommigen zich al vragen begonnen te stellen over de mate waarin ik het allemaal wel meende, en ja, ik was ook nog niet vergeten dat jij ooit sympathie voor mij koesterde en je dat ook in je geschriften liet blijken. Maar laat er geen twijfel over bestaan: als het om het geloof gaat, zet ik mijn persoonlijke gevoelens resoluut aan de kant. Je ervaart het als een uiting van misprijzen als ik jou vergelijk met de lichtbakens van de Kerk, de plenaire concilies, de universiteiten? Hoe is het je dan te moede als je leest met welk soort lui anderen jou in hun boeken vergelijken? Maar hen laat je ongemoeid, je hebt alleen klachten over mijn zachte aanpak. Ik schrijf in het Latijn en strooi de massa zand in de ogen, maar jij zorgt er wel voor dat je boek in het Duits wordt vertaald, zodat *Erasmus* bij boeren, zeelui en dagloners duchtig over de hekel wordt gehaald zonder dat hij zich kan verweren. En dan denk je dat intellectuelen niet doorhebben waar jij op aanstuurt! Niets minder dan revolutie is het wat jij beoogt, en je weet best dat ieder boekje dat jij totnogtoe in het Duits hebt gepubliceerd telkens weer rellen heeft veroorzaakt. Zo gingen ongetwijfeld ook de apostelen te werk! Mijn discussie met jou laat ik jureren door intellectuelen, maar jij verkiest een publiek van ongeletterden. Handwerkslui, leerlooiers en boeren zijn je favoriete forum om mij van allerhande zaken te betichten. Succes verzekerd, want jou zijn ze genegen en mij kennen ze niet. Jij maakt mij zwart in de taal die zij begrijpen. Als ik repliceer, verstaan ze mij niet. Je legt de lat niet bijster hoog, *Luther!*

Hetgeen volgt begrijp ik niet zo best. Je schrijft: *Ik beweer niet dat een van beide uitspraken juist is; ze zijn beide onjuist. Ten eerste¹⁹⁴ dat de Schrift volkomen transparant is, ten tweede dat zij die de vrije wil voorstaan totaal onkundig zijn wat de Schrift betreft, en dat zij dat standpunt niet door hun leven of hun dood, maar alleen met hun pen hebben verwoord, terwijl hun geest afwezig was.* Tot nu toe heb je steeds beweerd dat de Schrift transparant was, en nu zeg je dat die bewering vals is. Bovendien hield je altijd staande

dat de ouden de vrije wil hadden aanvaard op basis van verkeerd begrepen bijbelteksten: nu zeg je dat ook dat niet klopt. En je voegt er nog een derde element aan toe, dat vanzelfsprekend óók niet klopt, hoewel je ook dat voorheen als opperste waarheid had voorgesteld. Maar dat is natuurlijk grammaticale haarklieverij: wat je geschreven hebt is duidelijk. Ik snap wel wat je bedoelt. Wat ik óók weet is dat jij die taalcitroen tot de laatste druppel zoudt hebben uitgeperst, indien ik mij iets dergelijks zou hebben laten ontvallen. Je hebt alvast de rechtgelovige auteurs van weleer eens en voorgoed buiten verdenking gesteld, want ze dachten, leefden en stierven anders dan ze over de *vrije wil* hebben geschreven. Alleen hun pen heeft zich aan godlasterende taal schuldig gemaakt, want hun verstand vertoefde elders. Dat soort argumenten pleegt men aan te voeren om iemand die in een vlaag van waanzin handelde vrij te pleiten van schuld. Ook de Kerk, die hun mening bijtrad, heeft recht op zo'n pleidooi, en ook de universiteiten, met dit kleine verschil dat, wanneer zij de *vrije wil* verdedigen, hun verstand niet in de universiteit, maar ergens in *Sogdiana*¹⁹⁵ vertoeft. Krijgt men dan echt zo sterk de indruk dat mensen die in de boeken die ze schreven expliciet de wilsvrijheid verdedigen, die opvatting telkens weer opnieuw in hun commentaren aan bod laten komen, en daarover polemiseren met andersdenkenden, zich in een vlaag van verbijstering alleen maar hebben verschreven? Indien *Augustinus* van zijn zinnen beroofd was toen hij de wilsvrijheid poneerde, waarom is hij dan zelfs in de *Retractationes*¹⁹⁶ niet op dat standpunt teruggekomen? Ook daar handhaaft hij zijn these, en het gezag ervan is des te groter omdat hij zichzelf op de vingers tikt wegens een te ruime invulling van het begrip. Wie zichzelf als rechter berispt voor een teveel aan tekst, bekrachtigt impliciet datgene wat hij wél laat staan. Weliswaar heeft men, omdat men twijfelde of de invloed van eigen verdienste groot genoeg was, de redding in haar geheel in de handen van de barmhartige God gelegd, maar is er daarom tegenspraak tussen hun leven en dood enerzijds en wat ze hebben geschreven anderzijds? Wanneer wij de wilsvrijheid verdedigen doen wij precies hetzelfde! Toch wel handig, zo'n vluchtweg, als je voortaan weer met het gezag van de ouden wordt geconfronteerd!

Dat was niet hun overtuiging: het was een lapsus van de pen, en het verstand was niet van de partij ... Je merkt intussen niet dat die foef van jou net zo goed tegen jezelf kan worden gebruikt, niet alleen door ons maar ook door je medestanders. Je hebt, omdat je verstrikt zat, een rookgordijn opgetrokken, en je op zodoende veeleer tot een *Cacus*¹⁹⁷ dan een *Proteus* ontpopt. Daarom zal ik de hele kwestie voor jou nog eens resumeren en er een nabeschouwing aan vastknopen. Als ik het in de *Diatribes* tegen jou niet wens op te nemen door te steunen op het gezag van de kerkvaders of de uitspraak van de Kerk, die jouw dogma al lang heeft veroordeeld, dan doe ik dat niet omdat ik van oordeel zou zijn dat hun opinie geen gewicht in de schaal legt, maar omdat ik met dergelijke wapens tegen jou niets kan bereiken. Ik heb jou alleen het volgende gevraagd: gesteld dat zou blijken dat we qua schriftuurplaatsen tegen elkaar opwogen, en dat die onbeslistheid maakte dat wij onze mening, die nog beide kanten uitkon, in beraad hielden, zou het dan redelijk lijken dat bij die stand van zaken het gezag van de kerkvaders, samen met de uitspraak van de Kerk, net dat ietsje méér gewicht in de schaal kon leggen, zodat we meer geneigd zouden zijn hún opinie te volgen dan die van jou? Begrijp me niet verkeerd: als ik mijn vraag zó formuleer doe ik dat niet omdat ik ook werkelijk onbeslist ben. Ik doe alsof, in de hoop dat ook jij die academische onbevooroordeeldheid op prijs kunt stellen, en omdat ik niet wil dat je naderhand klaagt dat de overwinning je met oneerlijke middelen is

ontfutseld. Beschouw de *vrije wil* dus als de inzet, sinds méér dan dertienhonderd jaar te goeder trouw het bezit van de katholieke Kerk. Gewapend met bijbelteksten tracht jij je van haar meester te maken, en ik verdedig haar met dezelfde wapens. Je mag er ook nog een publiek aan toevoegen van mensen zoals ik, die ons beider kansen precies even hoog inschatten. Maar jij wilt tegelijk partij, scheidsrechter én jury zijn. Wie zal jou of mij dan de kampprijs toewijzen, en wie zal dan beslissen of de wilsvrijheid behouden blijft of de nek wordt omgedraaid? Wanneer in een rechtszaak de meningen onbeslist zijn, neemt men de omstandigheden in acht, en worden de meningen niet langer geteld, maar afgewogen. De beklagde kan op enige toegeeflijkheid rekenen, en men houdt rekening met de leeftijd, de status en het gezag van de tegenpartij. Dat was ook mijn voorstel: moeten bij gelijkopgaande argumenten niet de omstandigheden van beide partijen de doorslag geven? Jou stellen we rechts op, samen met *Mani, Johannes Hus en Wycliff*, allen getroffen door de banbliksem van de Kerk, maar het oordeel van God kennen wij niet. Je mag, als je dat wilt, ook *Lorenzo Valla*¹⁹⁸ aan je gezelschap toevoegen – hoewel hij niet echt uit overtuiging achter jouw mening staat, maar veeleer is gezwicht voor moeilijkheden die hij niet kon oplossen, en dan maar heeft toegegeven. Ik heb er ook geen idee van hoe hoog jij Lorenzo inschat: hij is in de eerste plaats een retor, en het probleem van de voorkennis behandelt hij niet vanuit een bijbelse optiek, maar als filosoof, uit een profane gezichtshoek. Jij beweert dat ook *Augustinus* helemaal op jouw hand is, maar daar geloof ik niet al te veel van, aangezien hij in zijn *Retractationes* wel een en ander herroept wat hij in de drie boeken had geschreven die hij te Rome was begonnen en, toen hij reeds priester was geworden, te Carthago¹⁹⁹ heeft voltooid. Hij vond namelijk dat hij de rol van de *vrije wil* had overschat ten koste van de genade, maar bleef niettemin vasthouden aan zijn overtuiging dat ook de *vrije wil* van belang is. Wil je nog méér? Als *Augustinus* op jouw hand was, waarom heeft hij dan in zijn oude dag nog een boek geschreven tegen hen die in het andere uiterste vervielen, want sommigen ontkenden de wilsvrijheid helemaal, toen ze hoorden hoe belangrijk de genade was, terwijl anderen het belang van de genade onvoldoende onderkenden, omdat ze de *vrije wil* hoorden verdedigen. Zo staat het in hoofdstuk 1. Hoofdstuk 2 begint als volgt: *Door middel van de H. Schrift heeft Hij ons geopenbaard dat de mens over een vrije wilskeuze beschikt*. Hoor je dat? Het bestaan van de *vrije wil* wordt erkend, en dat niet op basis van hetgeen wijsgeren hebben uitgedacht, maar op gezag van de Schrift. Weliswaar herroept hij ergens wat hij, als ik mij niet vergis, in navolging van *Origenes*²⁰⁰ had geschreven: *Wij zijn in staat het goede te willen, maar we kunnen onze voornemens alleen tot een goed einde brengen met de hulp van de genade*, maar toch gaat hij niet zover het bestaan van de wilsvrijheid te ontkennen. Op de vraag welk belang we moeten hechten aan zijn uitspraak dat *God zowel het goede als het kwade in ons bewerkt*, zal ik te gelegener tijd nog antwoorden. Daar is nu geen tijd voor. Ik heb er dus geen probleem mee dat je je laat flankeren door *Lorenzo, Jan Hus* en *Wycliff*. De eerste heeft zijn uitspraak in nauwe schoentjes gebracht, de twee anderen zijn beiden door de Kerk veroordeeld, en één van hen is tijdens het concilie van *Konstanz* zelfs verbrand. Ga nu niet onmiddellijk protesteren en zeggen: *Dat was een Satansoordeel, daar heeft de Kerk niets mee te maken!* Ik geef alleen de feiten weer. Ook je vrienden mogen bij je staan, maar hún steun zal toch niet zo héél zwaar doorwegen, want zij hebben jouw dogma eeuwige trouw gezworen, wat echter niet belet dat ze qua denkbeelden een vrij bonte bende vormen, waar ook jij het geregeld aan de stok mee krijgt. Je weet zelf ook dat een huisgenoot als

getuige niet aanvaard wordt en dat de geloofwaardigheid van getuigen door niets méér wordt ondermijnd dan wanneer zij elkaar tegenspreken. Ziedaar dus jouw aanhang.

Aan de andere zijde staan zij die in het huis van God hun schitterend licht verspreiden, mannen van uitzonderlijk intellect, experts van het religieus gedachtegoed, enerzijds de Grieken, altijd toonaangevend op het gebied van exegese, anderzijds de Latijnen, die hen naar de kroon steken. Mannen wier heilige levenswandel voor zich spreekt, sommigen zelfs martelaren, aan wie de herinnering bij het hele christenvolk tot op heden heilig is gebleven. Bisschoppen, pausen, wier denkbeelden door een eeuwenlange traditie zijn geconsolideerd, en ten slotte ook nog bekrachtigd door een officiële uitspraak van de Kerk. Je kunt daar nog aan toevoegen het gelijkkluidend oordeel van al de universiteiten en de hernieuwde veroordeling door theologen en de Kerk. Tenslotte laten ook de vele eeuwen die verstreken zijn hun rechten gelden.

Dan moet jij over wel héél duidelijke bewijzen beschikken om ons ertoe te bewegen dat we samen met jou verkondigen dat die eerbiedwaardige schare kerkvaders samen met de leiders van de Kerk compleet in het duister hebben getast wat de Schrift betreft; dat zij gedreven werden door de geest van *Satan*, of zich – om het wat milder te stellen –, ten prooi aan zinsverbijstering, een mening hebben gevormd die ketters was, goddeloos, godslasterlijk, haaks op de geest van de Schrift, en tot verderf van het hele mensdom. Dat wij onze vaders in het geloof verloochenen, die ons tot op heden door hun kennis, regelgeving en gezag voedsel en leiding hebben gegeven. Dat wij de moederborst waaraan we ons laafden misprijzen. Dat wij de solidaire broederschap van de christenheid, die ons zo vertrouwd is, verzaken, en dat we ons leven en ons zielenheil op het spel zetten om met jou een verbond aan te gaan, dat er een is van louter enkelingen, bij wie de consensus ver te zoeken is, en dat behalve de agressieve toon van zijn boodschappen weinig of niets te bieden heeft. Je merkt het: zowel wat prestige en gezag als traditie, intellect en doctrine betreft ben jij geen partij voor hen. Hun wonderen trek je in twijfel, maar dan is er toch de universele, standvastige overtuiging van het christenvolk om ook dát te verdedigen, terwijl daar bij jullie helemaal geen sprake, of zelfs maar een vermoeden, van is. Op je uitvlucht dat niemand van hen door zijn *vrije wil* ooit wonderen heeft gedaan heb ik al gerepliceerd. Je hebt ook je twijfels bij de heiligheid van hun levenswandel, maar dan hebben zij wel het voordeel van de twijfel – hoewel ik op dat aspect ook zelf liever niet te zeer de nadruk wil leggen. Wat ons bij hen aanspreekt is het gezag. Bij jou en je medestanders treft ons vooral de hardnekkigheid waarmee jullie voor je ideeën opkomt (dit maakt deel uit van de fictie), maar onze Kerk afvallen en ons heil in handen leggen van het geloof dat jij voorstaat durven wij niet. Welk teken laat jij ons zien opdat we jou veeleer dan hen geloven? Ook al geven wij jou toe dat de Geest, die je met klem voor je opeist, in je woont en dat de Schrift voor jou geen geheimen heeft – gesteld dat het waar zou zijn, dan nog blijft het alleen jÓuw waarheid. Daar hebben wij, zoals je zelf verklaart, niets aan. Je hebt je dan maar beroepen op het *uitwendig licht* van de Schrift, dat ons allen moest overtuigen van de onbetwistbare juistheid van jouw duiding en van de valsheid en verderfelijke kortzichtigheid van die van de vele grote heiligen en geleerden, die, wanneer men zich erdoor laat leiden, recht naar de hel voert. Geen zinnig mens geloofde de *Donatisten*, toen zij met veel overtuiging verkondigden dat in al de andere kerken de genade van het doopsel was teloorgegaan, en alleen in hún kerk ongerept was gebleven. En dan wil jij ons in een handomdraai doen geloven dat het Evangelie door toedoen van *Satan* al die eeuwen in een waas bleef gehuld, dat het nu pas

dankzij jou heldere contouren heeft gekregen, en dat de enige plaats waar men voor de onvervalste boodschap ervan terecht kan *Wittenberg* is. Het lijkt ongelooflijk en vooral aartsgevaarlijk. Louter beweringen en futiele argumentatie zijn hier ontoereikend. De bewijzen moeten zonneklaar en onweerlegbaar zijn. Zal je je, wanneer wij onze respectievelijke bijbelteksten tegen elkaar afwegen, beroepen op het gezond verstand om de knoop door te hakken? De Geest, het gezond verstand en de evidentie van de boodschap van de Schrift worden door beide partijen voor zich opgeëist. Wat je in verband met duisterheid of transparantie van de Schrift met zoveel omhaal van woorden hebt uiteengezet doet hier weinig terzake. Laat de Schrift nóg zo duidelijk zijn: wat hebben wij als leken daaraan, als we zien dat elk van beide partijen er met even grote overtuiging aanspraak op maakt gedreven te zijn door de Geest, die haar de mysteriën van de Schrift onthult, zodat haar boodschap volmaakt duidelijk wordt? Laat haar af en toe duister zijn: wat hebben wij eraan als jullie beiden elkaar je kortzichtigheid verwijt? Hoe je het ook draait of keert, wij blijven in het ongewisse, en jij staat bij ons nog steeds in het krijt, want je doet je belofte niet gestand neemt onze twijfels niet weg. Wellicht zal je nu teruggrijpen naar de zogenaamde indirecte garanties waar je in het begin mee uitpakte: *Ik weet dat mijn geweten zuiver is. Ik weet dat ik door de geest van God gedreven word. Geld heb ik niet en zoek ik ook niet te verwerven. Om roem geef ik niet, en wat voor vreugde kan ik verhoppen te midden van zo zware beproevingen en gevaren?* Wij kunnen alleen maar hopen, *Luther*, dat het waar is wat je zegt, maar toch overtuigen je woorden ons niet en lever je ons niet dat sluitend bewijs van het *uitwendig licht*. Je poging doet veeleer denken aan dwang dan aan een uitnodiging. Het is best mogelijk dat jij bent zoals je jezelf beschrijft, maar dat zouden we dan toch eerder geneigd zijn te geloven, indien je in je boeken wat minder arrogant en kwetsend, leep en gehaaid was. Als ik zoiets in de brieven van de apostelen zou lezen, zou ik wel twee keer nadenken alvorens geloof te hechten aan wat ze schrijven. *Mani* en de *Donatisten* hebben, denk ik, óók dergelijke zaken gezegd: *Ik ben niet uit op geld, niet op roem, en niet op de andere vormen van aards geluk*. Er zijn ook dwaalgeesten, zegt *Paulus*, en de geest van *Satan* neemt de gedaante aan van een engel van het Licht.²⁰¹ Met *geesten* moet men op zijn hoede zijn. Qua roem heb je in een minimum aan tijd zowat het summum bereikt. Je heerst als een koning in het gemoed van heel wat mensen, en klieken aanhangers vormen je leger. Waar jij je vertoont word je op juichkreten onthaald. De groten der aarde volgen je in omdat ze beducht voor je zijn. Je hebt een persoonlijke lijfwacht, spionnen en koeriers. Je hebt mensen die voor jou in de pen kruipen, en je hebt er die je geschriften in het Duits vertalen. Je behoeft alleen nog een kroon! Zoveel succes vermag zelfs een reine ziel te corrumperen. Hoeveel geld jij hebt is mijn zorg niet, maar ik neem aan dat de opschudding die je hebt teweeggebracht je ook op andere domeinen geen windeieren zal hebben gelegd. Ik ken er in ieder geval heel wat aan wie dat Evangelie van jou een behoorlijk pak geld, een vrouw en wat al niet meer heeft opgeleverd, terwijl ze voorheen nergens stonden. En nu wil jij ongetwijfeld horen wat mijn pluimstrijkerij – zo noem jij het toch – me heeft opgeleverd. De helft van mijn spaarcenten heb ik erbij ingeschoten toen ik weigerde tegen jou in het gareel te worden gespannen. Argwaan en haat heb ik als geen ander verdiend, maar één cent rijker ben ik er niet van geworden. Dat het mij daar allesbehalve om te doen was mag blijken uit het feit dat ik méér dan eens aanzienlijke sommen geld, titels inclusief, heb afgewezen. Maar ik sta mezelf niet toe over jouw intenties een oordeel te vellen. Daar heb jij je eigen rechter voor, Hem die als enige de

verborgenheden des harten doorgrondt. Wat wij van jou verlangen is dat je ons garanties biedt voor de geloofwaardigheid van hetgeen jij verkondigt, want dat had je ons toegezegd. Als je daar niet toe in staat bent, laat dan toe dat simpele schaapjes zoals wij de stem van de Kerk volgen. Je zal zeggen dat je die belofte hebt ingelost voor al wie nu dankzij jouw geschriften door de Geest wordt gedreven. Kon je maar door handoplegging de goede Geest in iemand laten varen, want over het soort geest dat men uit jouw boeken puurt heb ik zo mijn twijfels! Ik wil hier niet het verhaal doen van mijn eigen ervaringen desbetreffend. Ik zeg alleen datgene wat iedereen kan vaststellen: je agressieve, arrogante schrijftrant heeft massa's navolgers gekregen. *Jonas*²⁰² heb ik ooit gekend als een zachtmoedig iemand met veel gezond verstand. Zijn boek tegen *Johannes Faber*²⁰³ was ik vol aandacht begonnen te lezen, omdat ik benieuwd was naar de argumenten waarmee hij zijn thesis zou bewijzen. De scheldpartijen die mij toen in de oren klonken deden mij het boek ontmoedigd opzij leggen: er kwam maar geen einde aan. Hetzelfde overkwam mij toen ik jouw *Afschaffing van de Mis* en nog een aantal dergelijke boekjes las. Je maakt er namelijk een onderscheid tussen *geloof* en *liefde*, waarbij je *geloof* een soort razernij noemt, en *liefde* lankmoedigheid. Welnu, razernij zien we inderdaad volop aan het werk, maar van de liefde *die alles verduurt* valt weinig te merken. Intussen besef je niet hoeveel schade jij jezelf en datgene waar je voor staat berokkent door die ongemeen vrijpostige pen van je, waarmee je nu eens de één, dan weer de ander te lijf gaat, en dat op aanstoken van mensen van bedenkelijk allooi. En ik zou me al helemáál moeten vergissen als degenen die je tot deze ultieme scheldtirade hebben aangezet niet enkele van je getrouwen waren die het mij kwalijk hebben genomen dat ik het over de *eucharistie* met *Karlstadt* niet eens was. Om hun frustratie uit te werken hebben ze jou gebruikt, hoewel ik wat dat betreft aan jouw kant sta. Indien jij de *Diatriben* minder doctrinair en met krachtige argumenten had aangepakt en je wat minder op de man had gespeeld, zou je mij misschien wel over de streep hebben kunnen trekken, want in de grond staan jouw ideeën niet zo héél veraf van de mijne, ware het niet dat het in dit geval om een kerkelijk dogma gaat, en niet zomaar om een academische stellingname. Ook bij anderen zou je jezelf een stuk geloofwaardiger hebben gemaakt en minder ergernis hebben verwekt. Mijn uitdaging gold een theologisch dispuut, niet een scheldconours. En je weet zelf maar al te goed dat je precies daaraan het grootste deel van je boek hebt gewijd. Maar genoeg nu daarover.

Het uitvoerig commentaar waarin je het voorwoord bij de *Diatriben* bekampt eindigt zo: *Daarom besluit ik mijn korte uiteenzetting als volgt: op grond van de Schrift kon, wegens haar duisterheid, totnogtoe over de vrije wil niets met zekerheid worden bepaald, en dat blijft ook nu nog gelden, zoals je zelf beaamt. Ook de levensloop van wie dan ook sedert het ontstaan van de wereld levert geen enkel element op dat pleit voor de vrije wil, zoals reeds werd gezegd. Wanneer men bijgevolg iets verkondigt waar in heel de Schrift met geen woord naar verwezen wordt en wat door geen enkel feit wordt aangetoond, dan heeft dat niets te maken met christelijke dogmatiek, maar alles met de Ware Verhalen van Lucianus, met dit verschil dat Lucianus op een amusante maar verantwoorde manier badineert over van alles en nog wat, zonder dat hij daarbij au sérieux wil genomen worden en zonder wie dan ook te schaden. Onze eigen pappenheimers daarentegen gaan in een ernstige aangelegenheid, waar het behoud voor eeuwig mee gemoeid is, op een volkomen onverantwoorde manier te werk, met de teloorgang van ontelbare zielen tot gevolg. Zo had ook ik achter heel deze kwestie over de vrije wil een punt kunnen zetten,*

aangezien het getuigenis van mijn opponenten voor mij pleit en tegen henzelf. Er bestaat immers geen krachtiger bewijs dan de eigen bekentenis van de beschuldigde en diens getuigenis tegen zichzelf. Een mooi besluit van een degelijk opgezet betoog! Over die *duisterheid* is nu al genoeg gezegd. Dat er *duisterheid* is wanneer er verschillende interpretaties mogelijk zijn was een fictief uitgangspunt om de discussie mogelijk te maken. Als jij die fictie aanvaardt, moet je toegeven dat ook jouw geschriften, waarin je de *vrije wil* de das omdoet, ambigu en *duister* zijn. Als je dat ontkent, dan nemen wij op onze beurt terug wat we hadden toegegeven. Ook wat mij betreft levert het leven van rechtgelovigen op zich geen bewijskracht ten gunste van de *vrije wil*. Ik wil alleen dat bij gelijkopgaande kwantiteit en kwaliteit van getuigenissen de precedentes uit het leven van de getuigen enig gewicht in de schaal kunnen werpen. Zo zal de rechtbank, wanneer de argumenten van beide partijen even sterk zijn en de getuigen elkaar tegenspreken, eerder geneigd zijn een man te geloven die dapper voor het vaderland heeft gestreden, of die een voorbeeldig ambtenaar is geweest, dan wie dergelijke referenties ontbeert of integendeel een kwalijke reputatie geniet. Je zal zeggen: wat hebben dappere daden of een goede staat van dienst te maken met de zaak waarin hij als getuige fungeert? Zo gaat het nu eenmaal: wie in het algemeen blijkt heeft gegeven van eerlijkheid en verantwoordelijkheidszin zal men ook in zaken als deze niet gauw ervan verdenken dat hij liegt of zich vergist. Als het dogma over de wilsvrijheid expliciet in de Schrift aanwezig is, waarom verwerp jij dan het getuigenis van de kerkvaders, dat op de heilige Boeken is gebaseerd? Als het dat niet is, waar haal jij dan het recht vandaan om daarover een negatieve uitspraak te doen, die als dusdanig óók niet op de Schrift teruggaat? Als beide partijen dan weer elkaars duiding verwerpen, dan is er, gesteld al dat er in de Schrift geen onduidelijkheid zou zijn, in ieder geval voor ons leken een ambiguïteit, afgezien van het feit dat het standpunt van de Kerk ons niet toelaat te twijfelen. En als ik in deze discussie aarzeling voorwend, doe ik dat omdat ik had vooropgesteld dat ik mij niet zou beroepen op het *magisterium* van de Kerk. Als jij buiten de Schrift niets in aanmerking neemt wat niet door God is geopenbaard, waarom aanvaard je dan de ongerepte maagdelijkheid van Maria? Nergens in de Schrift wordt daarover expliciet iets gezegd, en evenmin is het door middel van een of ander wonder door God geopenbaard. Als je de ononderbroken consensus binnen de Kerk gelijkwaardig acht aan een wonder, dan zullen wij dat ook doen ten gunste van de wilsvrijheid. Natuurlijk volstond het voor jou weer niet te zeggen dat niets in aanmerking kan worden genomen wat niet uitdrukkelijk in de Schrift staat of door een teken van God is geopenbaard. Je moest er zonodig die groteske vergelijking met de *Ware Verhalen* van *Lucianus* aan toevoegen. Hebben de hele hagiografie en martyrologie, de hele kerkgeschiedenis, vermaningen en leerstellingen van de ouden en decreten van kerkvorsten dan werkelijk niets méér te betekenen dan de *Ware Verhalen* van *Lucianus*? In de kerken leest men voor uit de verhalen over het martelaarschap van *St.-Andreas*, *St.-Laurentius*²⁰⁴ en anderen, waar vermaarde kerkleraren al hun welsprekendheid voor hebben ingezet. En dat alles stelt niet méér voor dan de ridicule verhaaltjes bij *Lucianus*? Dat grapje, *Luther*, had je beter voor een andere gelegenheid bewaard. Waar is nu dus die beklagde die schuld bekent? Integendeel, luid en helder klinkt zijn protest. Hij verklaart dat al die zaken, waar jij zonder meer van uitgaat, vals zijn. Waaruit volgt dat je hele conclusie al even weinig deugdelijk is als de valse premissen vanwaar je vertrokken bent. En waar was het dan weer goed voor ook nog deze schimpscheut te laten volgen: *In een ernstige aangelegenheid, waar het behoud voor eeuwig mee is gemoeid, gaan zij op een*

volkomen onverantwoorde manier te werk, met de teloorgang van ontelbare zielen tot gevolg? Besef jij dan niet dat die godslasterlijke praat van jou niet alleen mij of de huidige theologen en prelaten treft, maar ook eender welke van de meest voortreffelijke kerkleraren die er sinds de apostolische tijden tot op heden geweest zijn, en het hele christenvolk, waarvan we mogen aannemen dat het de overtuiging die het van zijn leraren meekreeg koestert? Je voegt eraan toe: *met de teloorgang van ontelbare zielen tot gevolg.* Nochtans antwoordde je kort tevoren, toen de *Diatribes* je verweet dat je door je kwetsende uitlatingen en paradoxale uitspraken heel wat mensen van je afkeerde, dat zoiets niet erg was, omdat alleen goddelozen, die zó al verloren zijn, daar aanstoot aan nemen, en de uitverkorenen geen gevaar lopen. Zozo! Al wie jouw dogma volgt zit op rozen, en al wie het eens is met de vele rechtgelovige auteurs en met het standpunt van de Kerk is een vogel voor de kat! Waar zijn je scrupules nu heen, die je deden klagen dat ik het jou knap lastig maakte, omdat je voor het dilemma kwam te staan toe te geven ofwel door je uitspraken het gezag van de allergrootsten te braveren? Jij had jezelf allang in die positie gewerkt vóór ik het deed. Hoe vaak heb je hun immers geen ondeskundigheid aangaande de Schrift, kortzichtigheid, heiligschennis en godlastering verweten? Nu wordt de reeks ook nog uitgebreid met onverantwoordelijkheid en, kort daarvoor nog, geestelijke afwezigheid. En dan klaag je over mij, alsof het zo al je gewoonte niet was hen te betichten van alles wat je maar voor de geest komt. Gesteld nog dat je de waarheid verkondigde, zou een godvrezend mens ook dan de goddeloze vrijpostigheid van je pen kunnen dulden? Maar dat doe je niet, je predikatie is vals, en dat maakt je nog onuitstaanbaarder. Daarom zeg ik dat je triomfeert nog vóór je gewonnen hebt, *Luther*. Je maakt je op voor de strijd, en de zege ligt voor het grijpen. Alleen moeten wij dan bereid zijn om, nog vóór de strijd begonnen is, de voorwaarden te aanvaarden die overwinnaars de overwonnenen plegen op te leggen. Eerst pleeg je met grote minachting alles te verwerpen wat de theologische faculteiten hebben voortgebracht, en nu gooi je het schip over de andere boeg, die van de *sofistiek*, louter om mij, die daar niet zo bedreven in ben, te overdonderen en, zoals de spreuk luidt, de ruïne gracht in te trekken. Je accepteert alleen wat in de Schrift staat, en dat was precies het terrein waar ik het tegen jou wenste op te nemen. Nu doe je net het tegenovergestelde en sleep je ons het doornbos van de *sofistiek* in. Als dat jou zo vreemd was als jij het verafschuwt, zou je er zelf al menigmaal in zijn blijven steken en je geen raad meer weten. Maar wanneer je, louter uit opportunisme, doet alsof je dat wapen versmaadt, is het alleen maar om ons met een nieuw maar niet minder gehaaid soort *sofistiek* te lijf te gaan om zo steeds weer opnieuw te kunnen ontglippen. Je hanteert een eindeloos arsenaal *distinguo*'s om te allen tijde ongrijpbaar te blijven. Je maakt een onderscheid tussen het *Evangelie* en de *Wet*, maar zó dat ze beide in elkaar vervat liggen. Tussen het *inwendig licht* van de Schrift en het *uitwendig licht*. Tussen de *Schrift* en *God*. Tussen *God* in zover Hij *verkondigd* is en in zover Hij dat *niet* is. Tussen de *geest* van het *evangelie* en de *geest* van de *dwaling*. Tussen de *negatieve opinie*, die niets bewijst, en de *positieve opinie*, mét bewijslast. De *Geest* manifesteert zich op twee manieren. Er is een maatstaf van het *geloof* en een van de *liefde*. Tweevoudige *noodzakelijkheid*, van *daad* en van *tijd*, en dan ook weer van *dwang* en van *onveranderlijkheid*. Een dubbele *almachtigheid* van God, *natuurlijk* en *werkend*. Een *gerichtheid* op het *hogere* en een op het *lagere*. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen werkwoorden in de *indicatief* en werkwoorden in de *imperatief* en *conjunctief*. Tussen het *geschrevene* enerzijds en *leven en dood* anderzijds. Tussen *bede*

en *dispuut*. Zelfs tussen een *Kerk* die lijkt te *bestaan* hoewel ze onbestaande is, en een *Kerk* die *onbestaande* lijkt hoewel ze bestaat. Tussen *heiligen* die het ondanks de schijn toch niet zijn, en andere die voor *goddelozen* doorgaan, maar heilig zijn. Als ik die lijst maak, doe ik dat niet omdat ik ál je *distinguo*'s verwerp, maar omdat je voor je duiding van de Schrift procédés hanteert die je bij anderen verwerpt, en omdat je de *distinguo*'s die anderen plegen te maken veroordeelt, maar verlangt dat men de jouwe als evangelie aanvaardt. Ons laat je geen ruimte, maar voor jezelf leg je een uitgebreid netwerk aan vluchtwegen aan.

Dan de voorwaarden die je ons, nog voor je hebt gezegevierd, oplegt: *leg alle wapens neer die de kerkvaders, de theologische faculteiten, het gezag van concilies en pausen en de consensus van de hele christengemeenschap je gedurende eeuwen hebben geleverd. Wij accepteren alleen de Schrift, met dit voorbehoud dat het recht om haar te interpreteren ons alleen toekomt. Onze duiding stemt overeen met wat de H. Geest heeft bedoeld, en alles wat anderen, hoe groot en talrijk ze ook mogen zijn, in dat opzicht aanbrengen komt voort uit de geest van Satan of is aan zinsverbijstering te wijten. Wat rechtgelovige auteurs hebben geleerd, wat het magisterium van de Kerk heeft overgeleverd, wat de christengemeenschap koestert en wat de faculteiten voorstaan is verderfelijk Satansvenijn. Wat ik leer is de Geest, die ten leven voert. Jullie moeten vast geloven dat in de Schrift niets onduidelijk is of verklaring behoeft. Anders gezegd, als al de anderen blind zijn, ben ik de enig ziende. Ik ben mij ten volle bewust dat ik door de geest van Christus word gedreven, waardoor ik over allen vermag te oordelen, en niemand over mij. Ik wil niet geoordeeld worden, maar eis volgzaamheid. Niemand mag zich wat dan ook gelegen laten liggen aan de veelheid, de omvang, de uitgestrektheid, de diepte, de wonderen of de heiligheid van de Kerk der heiligen, want allen zijn ze verloren indien ze dachten zoals ze schreven, tenzij ze misschien in het uur van hun dood nog tot inkeer kwamen. Wie aan mijn theorieën geen geloof hecht, mist gezond verstand of belastert de H. Geest en ondergraaft het christendom.* Als wij dat alles aanvaardden, dan heb jij zonder enige twijfel gewonnen. Je verlangt bovendien dat wij ons vertrouwen in de kerkvaders opzeggen, omdat ze soms van mening verschillen, terwijl jullie, weinigen als je bent, elkaar voortdurend in het haar vliegen over profeten, afbeeldingen, riten, het doopsel, de eucharistie. En dan wil jij dat wij toch nog geloof hechten aan alles wat jullie verkondigen, temeer daar we ons dagelijks aan nog méér nieuwigheden kunnen verwachten. Wij worden godslasteraars genoemd omdat we de oude Kerk blijven aanhangen en het niet aandurven jouw kamp te komen verwoegen. Dan wordt ons uit het evangelie geciteerd: *Wie niet met mij is, is tegen mij; en wie niet met mij verzamelt, verstroot.*²⁰⁵ Dit is geen fantasie. Wat ik zeg is door iedereen geweten.

Het loont de moeite nu eens na te gaan hoe bevooroordeeld jij de *Diatribes* benadert. Alles wordt verkeerd uitgelegd, alles door een negatieve bril bekeken, alles systematisch veroordeeld. Het zou je geloofwaardigheid ten goede zijn gekomen, indien je hier of daar toch eens een lichtpuntje had ontdekt. Men zou dan hebben kunnen denken dat wat je veroordeelde op inzicht berustte, en niet door morbiede dwangmatigheid was ingegeven. Ook bij de allerslechtste schrijvers valt hier of daar toch nog iets goeds te ontdekken.

Je kritiek geldt in het bijzonder de definitie, die ik bij de aanvang van mijn betoog aldus formuleerde: *De vrije wilskeuze is het vermogen van de menselijke wil waardoor men in staat wordt gesteld zich te richten op datgene wat tot zijn eeuwige redding leidt, of er zich van af te keren.* Hoewel ik met die beknopte omschrijving niets anders beoogde dan

de richting aan te geven die ik met mijn uiteenzetting wenste uit te gaan, om zo de materie binnen perken te houden, wordt hier zowat alles op een hoopje gegooid wat kinderen in de *sofistenschool* krijgen opgedist. Er wordt mij verweten dat ik de afzonderlijke elementen die in de definitie aan bod komen niet nader heb toegelicht. Dat doen toch ook de anderen, maar ongetwijfeld zou ik dan méér dan eens schipbreuk hebben geleden, en daar was ik net beducht voor. Inderdaad, dat is wat anderen doen, maar dan wel aan het begin van een uiteenzetting over iets wat weinig bekend of omstreden is. In mijn geval was het alleen de bedoeling een kort, polemisch getint, traktaat te schrijven over een onderwerp dat tevoren reeds door tallozen behandeld was geworden. Mijn rol was dus niet die van een docent die voor de klas een uiteenzetting geeft over een of ander onderwerp, of van iemand die een commentaar schrijft bij het werk van een of ander moeilijk auteur, waar in een definitie ieder afzonderlijk element dient te worden verantwoord of toegelicht. Ik wist dat de vrije wilskeuze door velen op uiteenlopende wijze gedefinieerd is geworden, maar jij houdt het wel bondig: *een woord zonder inhoud*. Het zou mij te ver hebben geleid stil te staan bij de definities die anderen hadden gegeven, om ze te verwerpen, te verdedigen of toe te lichten. Ik had mij voorgenomen op dat terrein niet langer dan nodig te vertoeven, en bovendien had het weinig zin een bekend begrip dat al door velen was gedefinieerd nog maar eens te omschrijven. *Waarom geef je dan een definitie?* Het was niet zozeer mijn bedoeling de exacte betekenis van het woord te omschrijven als wel er de elementen uit te isoleren die relevant waren voor mijn uiteenzetting. Lieg ik? Welnee, want er staat: *In deze fase van het onderzoek willen wij onder wilsvrijheid verstaan ...enz.* Wat betekent *in deze fase van het onderzoek?* Niets anders dan dat men niet mag verwachten dat alle denkbare aspecten van de *vrije wil* aan bod zullen komen, maar enkel datgene wat in het kader van mijn betoog belangrijk is. Waartoe zou het gediend hebben op dat ogenblik ieder afzonderlijk element te verklaren, zoals men pleegt te doen wanneer men aan de jeugd Aristoteles doceert, temeer daar dat alles tijdens het verdere verloop van de uiteenzetting toch vanzelf ter sprake kwam? Het is gebruikelijk dat auteurs, om de gedachten te vestigen, enkel de hoofdlijnen aangeven van datgene waarover ze in hun boek zullen handelen, en dat is precies wat ik in de *Diatriben* heb gedaan.

En je blijft maar tappen uit het vaatje van de sofistiek: *Het gedefinieerde is ruimer dan de definitie. Alleen de vrije wilskeuze van God kan terecht vrij worden genoemd. Ook de engelen hebben een zekere vrije wilsvrijheid, maar jij beperkt haar tot de menselijke wil.* Ik heb reeds gezegd dat het precies de bedoeling van mijn voorwoord was de wilskeuze van God, van demonen of van engelen buiten het bestek van deze polemieek te houden, temeer daar jouw *Stellingname* alleen de wilsvrijheid van de mens aanvecht. Maar veel erger is dat het gedefinieerde begrip strijdig is met de definitie zelf, anders gezegd: de *watheid*²⁰⁶ van het woord is strijdig met de *watheid* van de zaak. Daar zitten we weer op de schoolbanken. *Voor om het even wie betekent de term 'vrije wilskeuze' dat men tegenover God doet, en kán doen, wat men ook maar wil, zonder dat men door enige wet of hogere macht wordt gehinderd. Wanneer immers een slaaf, die aan de macht van zijn meester is onderworpen, niet 'vrij' kan worden genoemd, zal dat nog veel minder het geval zijn voor de wil van de mens, die aan de macht van God is onderworpen.* Daarom verkies je de term *'veranderlijk, omkeerbaar'* boven *'vrij'*. Eerst dit: jij stelt dat het predikaat *'vrij'* een vorm van eerbetuiging inhoudt die uitsluitend aan God toekomt, en over de implicaties daarvan hebben wij het dan al gehad. Wat wij de mens toeschrijven is

niet een wilskeuze die *zonder meer* vrij is, en dat blijkt voldoende duidelijk uit mijn uiteenzetting. Waarom dan dat gezwendel met woorden? Die term heb ik niet zelf uitgedacht, en je zou dan ook beter je beklag doen bij alle auteurs van vroeger en nu, of zelfs bij *Augustinus*, want, ofschoon hij de *vrije wil* geen al te grote rol toebedeelt, maakt hij van die algemeen aanvaarde term volop gebruik in zijn boeken en zelfs in de titels die hij ze geeft. Wanneer je overigens beweert dat die term voor iedereen gelijkstaat met de onbelemmerde mogelijkheid om tegenover God te doen wat men wil, ligt dat voor christenen wel even anders. Terecht zegt *Augustinus* dat wij een strikt sobere en geëigende terminologie moeten hanteren, maar precies hij die ons dat oplegt maakt in zijn boeken ontelbare keren gebruik van de term *vrije wilskeuze*. Ook jijzelf schrikt er niet voor terug die staande uitdrukking te gebruiken, en de kiesheid waarvan jij blijk geeft als het erop aankomt kerkelijke dogma's of termen te innoveren kennen zij die jouw boeken lezen maar al te goed. En dan komt zo iemand met een vermaning van *Augustinus* aandraven wanneer ik een term gebruik die sinds jaar en dag gemeengoed is geworden!

Bovendien veronderstel je bij ons vertrouwdheid met heidense dialectiek en wijsbegeerte, door jou nochtans een bron van verderf voor de christenheid genoemd. Maar je wilt de zaak niet op de spits drijven en we mogen van jou rustig verder dat woord blijven gebruiken en ook de definitie die zich tot de mens beperkt. Dankjewel hoor, maar dat mag toch iedereen? Een royaal gebaar, als ik aan de lezer mag duidelijk maken binnen welke perken ik over de *vrije wil* zal handelen. Want dat is precies wat ik met mijn omschrijving van het begrip beoog. De lezer weet op voorhand dat hij niets te horen krijgt over de vrije wilskeuze van God, of van engelen en demonen, of van redeloze dieren, mocht zoiets bestaan, maar over de mogelijkheid tot kiezen die aan de menselijke wil wordt toegeschreven. Ik zal het ook niet hebben over datgene waartoe de wil in staat is met betrekking tot onbelangrijke zaken die niet leiden tot het eeuwig geluk, maar uitsluitend tot hetgeen daar wél mee te maken heeft. Als men nooit over iets mag praten zonder dat men eerst alle deelaspecten mét hun corollaria heeft geanalyseerd, dan zijn maar weinig auteurs in dat opzicht vrij van zonde. Als men daarentegen zijn lezer een dienst bewijst door duidelijk te stellen wat hij kan verwachten en wat niet, wat is dan de dienst die jij mij zogezegd bewijst?

Maar je hebt nóg een haarklieverij in petto: *Petrus Lombardus*²⁰⁷ en de *sofisten* differentiëren de vrije wilskeuze naar haar vermogen tot *onderscheid*, dat eigen is aan het verstand, en het vermogen tot *kiezen of afwijzen*, dat eigen is aan de wil. Maar in mijn definitie komt alleen het vermogen tot *kiezen of afwijzen* aan bod. Wat ik poneer is dus maar de helft van de vrije wilskeuze. Mijn repliek is kort. In een kwestie waar het om vrijheid gaat speelt de *wil* de voornaamste rol omdat, naar het woord van *Augustinus*, hij bepalend is voor het zondigen of niet. Nu is die wil inderdaad onlosmakelijk verbonden met de rede, want men kan niet van *wil* in de eigenlijke betekenis van het woord spreken, wanneer hij zich door emoties of gevoelens laat leiden in plaats van door een oordeel van het verstand. Toch hebben wij verkozen om in de definitie datgene voorop te stellen wat voor dit onderzoek het belangrijkste is. Omdat alleen dát tot het maken van een vrije keuze in staat is, temeer daar het meteen ook vooronderstelt wat er natuurlijkerwijs aan voorafgaat. Wanneer men zegt dat het goede dient te worden nagestreefd, impliceert die uitspraak de aanwezigheid van iets waardoor men het goede van het kwade kan onderscheiden. Verder in mijn uiteenzetting zal ik trouwens ook over het oordeel van de rede nog het nodige zeggen.

Het lijkt wel alsof we bij *Chrysippus*²⁰⁸ op school zitten: mijn definitietje wordt tot op het bot geanalyseerd. Men verwijt het onduidelijk te zijn, en ieder onderdeelje wordt met de loupe bekeken. Bij het formuleren van een definitie spelen allerhande factoren een rol. Soms dient het om de aard van hetgeen waarover gehandeld wordt nader toe te lichten, maar wanneer het om iets heel bekends gaat volstaat de naam op zich. Dat noemen we dan een *titel*. Stel dat iemand vandaag een referaat houdt over anatomie. Voor een uit medici bestaand publiek is het dan volstrekt overbodig om het begrip *anatomie* te definiëren. De *titel* volstaat. In sommige gevallen wordt een definitie, of beter een nadere omschrijving gegeven, zodat het publiek duidelijk weet wat het kan verwachten en wat niet. Stel dat iemand een traktaat schrijft over dieren, maar niet de intentie heeft om daarin een uitvoerig overzicht te geven van alle soorten die er bestaan met hun respectievelijke anatomie, wijze van voortplanting, ziekten en hun therapieën, dan zou hij bijvoorbeeld kunnen zeggen: *Deze uiteenzetting zal handelen over land- en zeedieren, maar alleen over de giftige soorten*. Welnu, ook van de korte omschrijving die ik gaf reikte de bedoeling niet verder dan dat. Het ging immers over een actueel onderwerp, waar ieder intellectueel mee vertrouwd is. Maar kom, ik wil je kritische grondigheid, hoe onredelijk en bedenkelijk ook, niet uit de weg gaan, en het maakt me ook niet zo bang als jij wel denkt. Wat het gebruik van de term ‘vrije wilskeuze’ betreft heb ik reeds geantwoord, en ik wil niet dat je daar nog op terugkomt. ‘*Vermogen van de menselijke wil*’ is duidelijk, zeg je zelf. ‘... *waardoor de mens in staat is ...*’ is dat ook. ‘... *tot de eeuwige redding ...*’ eveneens. Onduidelijk is dan weer: ‘*zich richten op*’ en ‘*zich afkeren van*’. En evenzo: ‘*wat leidt tot zijn eeuwige redding*’. Onder ‘*vermogen van de menselijke wil*’ versta jij de *macht* of de *mogelijkheid*, of de *vaardigheid*, of de *geschiktheid* om te *willen*, *niet te willen*, te *kiezen*, *af te wijzen*, *goed- of af te keuren* en nog meer dergelijke handelingen van de wil. ‘*Zich richten op*’ en ‘*zich afkeren van*’ kunnen voor jou alleen maar hetzelfde betekenen als ‘*willen, niet willen, goed- of afkeuren*’, handelingen waartoe de wil in staat is dus. Dat vermogen stel jij je voor als iets wat het midden houdt tussen de wil zelf en het concreet handelen van de wil. En dan wordt zowaar een rechtsregel aangehaald, opdat het ons zeker niet zou ontgaan dat jij je bij het schrijven van je boek door een jurist liet adviseren. Ik weet wel dat in die doos van *Pandora*²⁰⁹ de goden alles hebben gestopt waar ze individueel bijzonder goed in waren. Maar wat schrijft die rechtsregel dan wel voor? Dat onduidelijke taal moet worden geïnterpreteerd in het nadeel van degene die zich ervan bedient! En wat schrijft de regel van de liefde voor, waarvan jij je als de kampioen opwerpt? Dat alles in de meest gunstige zin dient te worden begrepen, en dat de sterkste en meest onderlegde zich ten dienste moet stellen van de zwakste! Nu laat ik het aan jou over na te gaan hoever je van dat liefdesgebod afstaat, wanneer je zelfs nog verder gaat dan hetgeen de rechtsregel oplegt. Met die regel heeft men immers willen voorkomen dat wie om te bedriegen bewust en opzettelijk duistere taal hanteerde, daar voordeel uit haalde. Jij maakt zaken die klaar en duidelijk geformuleerd zijn bewust onduidelijk om dan te kunnen vitten, zoals we straks zullen aantonen. Maar ter zake: tot zover kan ik je interpretatie nog tolereren. ‘*Wat tot redding leidt*’, dat zijn voor jou de woorden en daden van God, die aan de menselijke wil worden aangereikt zodat die zich daarbij kan aansluiten of er zich van afkeren. De woorden van God, dat zijn de *Wet* en het *Evangelie*. De *Wet* legt *werken* op, het *Evangelie* *geloof*. Behalve het woord en de werken van God zie je niets anders wat tot de genade van God

of tot het behoud voor eeuwig leidt, want de genade of de Geest zijn niets anders dan het leven zelf, waartoe het woord en de werken van God ons leiden.

*Maar, zeg je, dat leven of eeuwig heil is niet bevattelijk voor het menselijk verstand, en ik heb dus ongelijk als ik de menselijke wil het vermogen toeschrijf zich daarop te richten, want geen mens is in staat te begrijpen wat daarmee bedoeld wordt, tenzij de Geest het hem zou hebben geopenbaard. Om dat te staven haal je enkele plaatsen uit Paulus aan, maar je ontleent ook argumenten aan de geschiedenis en aan reacties van wijsgeren. Zo hebben Porcius Festus²¹⁰ noch Plinius²¹¹ de verrijzenis, die door het Evangelie beloofd wordt, au sérieux genomen. En ook vandaag ontbreekt het niet aan lui, voeg je eraan toe, die dat geloofspunt als een fabeltje beschouwen en er zich vrolijk over maken, ook al zeggen en schrijven ze dat ze erin geloven. Tot nu toe strookt wat je zegt met het geloof, alleen hoor ik niets wat mijn definitie tegensprekt. Je wens dat ik niet óók met dat ferment zou zijn besmet neem ik in dank van je aan, en ik wens je op mijn beurt hetzelfde toe, ook al lijkt je wens te impliceren dat je van mijn geloof geen al te hoge dunk hebt. Of dat groot genoeg is om gered te worden zal de Heer wel uitmaken. Het is in ieder geval niet geveinsd. Wat ik schrijf komt voort uit een diepe overtuiging, en ik bid dagelijks tot Christus opdat Hij in zijn barmhartigheid mijn geloof zou vermeerderen. Ik vraag mij af welke reden jij zoudt kunnen hebben om ook zoiets te doen, aangezien je aan al wie het horen wil verkondigt dat je er zeker van bent dat je door de Geest wordt gedreven, die jou met gulle hand alles schenkt. Was dat maar zo, en waren mijn twijfels maar ongegrond! Ik heb de indruk dat jij je hier, zoals worstelaars, even bukt om mij daarna over je schouder te tillen en te vloeren. Je bent immers nooit te vertrouwen. We hebben zopas een slimme analyse van mijn definitie gehoord, die jij zowaar op basis van een rechtsadagium tegen mij uitspeelt. Laten we nu luisteren naar jouw synthese van de monstrositeiten die ik heb verkondigd: *Erasmus leert dat wilsvrijheid een vermogen is van de wil waardoor deze uit zichzelf het woord en de werken van God kan willen of niet willen, die hem leiden tot hetgeen zijn perceptie- en bevattingsvermogen te boven gaat. Indien hij echter kan willen en niet willen, kan hij ook liefhebben en haten, en kan hij tot op zekere hoogte de Wet vervullen en het Evangelie geloven. Het is immers niet mogelijk dat, wanneer men iets wil of niet wil, men door die wil niet in staat zou zijn dat in enige mate te realiseren, ook al zou men er, gesteld dat iemand het wil verhinderen, niet ten volle in slagen. Aangezien nu tot de werken van God die tot de redding leiden de dood, het kruis en al de ellende in de wereld gerekend moeten worden, zal de menselijke wil ook in staat zijn de dood en zijn zelfdestructie te willen. Méér zelfs, hij is in staat álles te willen, omdat hij het woord en de werken van God kan willen. Wat is er daarbuiten immers nog méér, tenzij God zelf?* De slotsom? De genade zet ik volledig buitenspel, en de vrije wil geef ik een soort goddelijke status. Zieners en wichelaars, kom dat zien: iets ongehoords! Erasmus maakt een God uit het niets! Muzen, maak open de poort naar de Helicon,²¹² want Luther krijgt de kans van zijn leven om zijn talent als dramaturg de vrije loop te laten. Erasmus overtroeft de goddeloze sofisten. Men kan ze veel verwijten, maar over de vrije wil praten zij tenminste in sobere termen. Hij is niet alleen een volgeling van Pelagius, maar hij overtreft hem nog, want Pelagius diviniseert weliswaar de vrije wil, maar dan in zijn geheel. Erasmus doet hetzelfde, maar met alleen de helft ervan. Hemel! Aarde! Zeeën van Neptunus! Is er nog méér? Jazeker! Hij gaat zelfs verder dan de heidense wijsgeren! Hoezo? Die zijn er nog steeds niet uitgeraakt of iets zichzelf in beweging kan brengen, maar mijn vrije wil beweegt niet alleen zichzelf – en nog wel uit*

eigen kracht! – maar hij richt zich ook nog op wat eeuwig is, en wat hij niet begrijpen kan. Verschrikkelijk! Kan het nog erger? Jawel hoor, want *Erasmus*, die in goddeloosheid totnogtoe allen overklaste, overklast nu ook zichzelf. Hoezo? Wel, tevoren zei hij nog dat de *vrije wil* zonder de genade zijn doel niet bereiken kan, maar nu luidt het al dat de menselijke wil in staat is zich toe te leggen op datgene wat tot de eeuwige redding leidt. Terloops: ik ga voorbij aan het feit dat je ‘*in staat zijn*’ hebt vervangen door ‘*in staat zijn te volbrengen*’, en ‘*ontoe-reikend*’ door ‘*volstrekt ontoereikend*’. Zo leent de tekst zich beter om erop af te geven. Ook aan de schimpscheut over de genade, die ik eerst bij wijze van grap zou hebben vermeld, maar daarna, wanneer ik het ernstig meen, weglaat, schenk ik geen aandacht. Voilà, dat was het dan! Nu hoeft je alleen nog maar je triomflied aan te heffen.

Dan is het tijd geworden voor een slotbeschouwing: *Je merkt, Erasmus, dat je door je definitie zelf duidelijk hebt gemaakt – weliswaar zonder het zelf te beseffen, naar ik meen – dat je van die zaken volstrekt niets begrijpt, ofwel dat je erover schrijft zonder erbij na te denken omdat je ze niet belangrijk genoeg vindt, en dat je eigenlijk niet goed weet waarover je praat en welke de consequenties zijn van hetgeen je zegt.* Luister jij nu op jouw beurt naar mij, *Luther*. Ik zal laten zien hoezeer jij je laat kennen als iemand die goedkope truken aanwendt om ons een rad voor de ogen te draaien en een soort horrorshow op te voeren die louter berust op illusoire effecten. Over de keuze van de term is nu al meer dan genoeg gezegd, en het heeft dan ook geen zin dat je er telkens weer opnieuw mee voor de dag komt. De *muggenzifterij* over de halvering van de *vrije wil* heb ik in hetgeen voorafgaat afdoende weerlegd. Welk ander woord moet men immers gebruiken wanneer jij datgene wat je in mijn definitie beweert te missen, even later in die van de theologen veroordeelt? Je zegt het zo: *Ook hierin begaan de sofisten een fout, dat zij aan de vrije wil het vermogen toeschrijven om goed van kwaad te onderscheiden.* Het is dus minder erg wat ik doe. Maar jij besluit eruit dat mijn fout erger is. Van logica gesproken! Hoewel je bij het begin van je boek had aangekondigd dat je de zaken ietwat simpel en grof zou stellen, heb je bewust ook wat zonder meer duidelijk was in een waas van nevel gehuld. Wel, wat nu volgt is simpel en grof. Ik gebruik woorden uit de dagelijkse omgangstaal wanneer ik het *behoud voor eeuwig* het geluk noem dat we bij God zullen genieten wanneer we onsterfelijk zullen zijn geworden. Is dat duidelijk genoeg? Intussen leven wij hier op aarde in hoop en bezitten we een onderpand, wachtend op wat ons beloofd is. Dingen die *leiden tot dat geluk* noem ik alles waardoor onze geest wordt opgewekt tot eender welke vorm van streven naar dat geluk, of dat nu werkzaam is of niet. Wanneer iemand de genade die hem wordt aangereikt veronachtzaamt, omdat hij de duisternis méér liefheeft dan het licht, dan keert hij zich van die genade af: duidelijk? Welnu, het tegenovergestelde daarvan, wanneer men zich voor die genade openstelt dus, heb ik ‘*zich richten op*’ of ‘*zich aansluiten bij*’ genoemd. *Maar je laat in je definitie geen plaats voor de genade van God*, zeg je. Integendeel, precies de woorden ‘*zich richten op*, ‘*zich aansluiten bij*’ en ‘*zich afkeren van*’ geven te kennen dat er wel degelijk sprake is van de genade. Men kan zich maar *op iets richten* of *zich bij iets aansluiten* nadat men een perceptie heeft gehad van wat men kan nastreven. Men kan zich niet *afkeren* van iets wat niet wordt aangereikt. Toen je de afzonderlijke lettergrepen van mijn definitie met de loupe bekeek, had je ook de betekenis van die woorden even moeten nagaan. Dan had je misschien ook gemerkt dat *vermogen* gelijkstaat met een *potentie*, waarvan het zich al dan niet *actualiseren* de tussenkomst veronderstelt van iets wat het te boven gaat.

Waarom, zal je zeggen, heb je het woord ‘*genade*’ niet uitdrukkelijk in je definitie vermeld, aangezien je tevoren had gezegd dat de *vrije wil* zonder de genade haar doel niet bereikt? Dan vraag ik jou waarom jij niet veeleer, vervuld als je bent van christelijke naastenliefde, die *alles ten beste duidt*, ervan uitgaat dat dat begrip in mijn definitie impliciet aanwezig is, aangezien ik er in de *Diatriben* voortdurend op hamer? Volstaat die impliciete aanwezigheid dan niet voor jou? Maar als je aandringt en toch per se wilt weten waarom ik de genade niet uitdrukkelijk heb vermeld, dan zal ik het je zeggen: ik had toen nog niet het onderscheid gemaakt tussen *natuurlijke genade*, *voorbereidende* of *onvolkomen genade* en de *efficiënte genade*, die de zonde verdelgt. Ook nu nog zijn theologen er niet uitgeraakt of de mens zonder een bijkomende, *bijzondere genade* door middel van moreel goede daden kan dingen naar de *efficiënte genade* van God, of niet. In mijn definitie laat ik, doordat ik geen van beide weerleg, voor beide theses de nodige ruimte – hoewel mijn voorkeur wél uitgaat naar de stelling die aan de genade de grootste rol toekent. Maar dan zeg jij weer dat ik de H. Geest niet aan bod laat komen, die zo krachtig is, maar die ik overbodig en onnodig vind. Waarom denk jij zoiets, beste vriend? Op basis van die ene lettergreep ‘*zich*’?²¹³ Wat één lettergreep al niet vermag! Met die lettergreep bedoel ik gewoon dat, wanneer wij door de genade worden aangemaand, onze natuurlijke krachten óók een zekere rol kunnen spelen. Sommigen stellen dat men het ook zonder een *bijzondere genade* door eigen kracht – die op *zich* toch ook al een geschenk is van God – zover kan brengen dat Gods barmhartigheid iemand niet in de steek laat, wanneer hij alles heeft gedaan waartoe hij in staat is. Als wij die visie accepteren, dan zou het hier ook in die zin waar zijn dat de wil *zich*, los van de genade, richt op datgene wat leidt tot het eeuwig leven. Net zoals een goed mens niet op één dag tijd plots in een schurk verandert, worden ook wij langzaam en gradueel geleid naar de vervolmaking van Gods gave. Men kan het vergelijken met iemand die in volslagen duisternis vertoeft. Eerst wordt die minder dicht, daarna ontwaart hij in de verte een zweem van licht, en tenslotte kan hij alles duidelijk onderscheiden. De vergelijking is van *Augustinus*. Om die reden reken ik tot datgene wat tot het eeuwig leven leidt ook wat uit de verte wenkt, en de geest als het ware aanport om te verlangen naar het eeuwig leven. *Maar om te verlangen moet men kennen, en wat men kent bezit men reeds*, zeg jij. Nee, men verlangt naar wat men niet heeft, maar toch ook niet volkomen ontbeert. Daartoe krijgen wij allerhande wenken vanwege God. Soms door middel van het natuurlijk inzicht, dat maakt dat wij beseffen dat deugd omwille van zichzelf dient te worden nagestreefd, en verdorvenheid moet worden gevlucht. Soms ook doordat we beproefd worden. Soms door lectuur, of door wenken van wie het goed met ons menen, soms ook door een zacht gefluister van de Geest. Nog vóór de geest van Christus in hem kwam, was *Augustinus* een verwoed lezer van *Paulus’* Brieven, en hij ging erop vooruit, in die zin dat hij dichter was gekomen bij het licht van de genade. Maar nog méér werd hij aangevuurd door het woord van *Potitianus*.²¹⁴ Gesteld dat wij aannemen dat Gods genade daar niet vreemd aan was, was zij toch nog onvolledig. Zij bevrijdde nog niet van de zonde, maar zette op weg naar de rijkere gave. Indien hij zich van die genade zou hebben afgewend, zou hij zelf de oorzaak van zijn teloorgang zijn geworden. Hij heeft echter de roep van de genade beantwoord, en werd gered. Daarom reken ik tot datgene wat tot de redding leidt niet alleen het woord en de werken van God, en de genade, maar ook het natuurlijk streven naar het goede, dat in ons weliswaar verdrongen, maar toch niet helemaal dood is. Daartoe reken ik ook de liefde voor literatuur die ertoe aanzet de wereld te misprijzen, gebeden, aalmoezen, het

vasten. Maar jij zal dat alles verwerpelijk noemen: daden die de toorn van God opwekken, laat staan dat ze tot genade zouden noden. Alleen wordt hetgeen jij als een axioma aanneemt door ons aangevochten. Over *Cornelius*²¹⁵ zal ik het te zijner tijd nog hebben. Het kan immers niet verwonderen dat jij zo oordeelt over daden die zonder de genade zijn gesteld, want voor jou is geen enkele daad van de mens goed, omdat God degene is die in ons werkzaam is wanneer wij door de genade zijn gerechtvaardigd. Zo maak jij vergankelijk vlees tot een voor God onoverkomelijke barrière, want Hij is niet in staat daarin iets goeds tot stand te brengen, laat staan iets wat volmaakt is. Zo zie je maar dat de hele constructie die je rond mijn definitie hebt opgetrokken bij nader toezien niets méér is dan één grote verbale begoocheling, één grotesk artefact.

Dan de kritiek op de distincties die ik maak. Wanneer ik de verschillende opvattingen over de vrije wil de revue laat passeren, *verleen ik Pelagius de status van een evangelist, en aan sommige wijsgeren ken ik zelfs een vorm van geloof en naastenliefde toe*. Over *Pelagius* zeg ik niets wat niet ook *Augustinus* zegt. Ik verleen hem evenmin de status van een evangelist, maar ik reken hem tot diegenen die door de Kerk omwille van hun ketterse denkbeelden zijn veroordeeld. Ik creëer ook geen viervoudige genade, en wanneer ik dat uit didactische overwegingen wél zou doen, dan nóg zou daar niets mis mee zijn, want dat onderscheid gaat terug op de kerkvaders, die stellen dat wij alles wat wij kunnen en zijn aan de genade te danken hebben. Zij onderscheiden daarbij een *voorkomende* genade die als het ware uitnodigt, maar nog onvolledig is. Er is ook een *meewerkende* genade – de term is van Augustinus –, die onze wil efficiënt maakt, nadat hij tevoren door de eerste genade is gestimuleerd. En er is de genade die het proces van de redding voltooit: deze laatste categorie gaat terug op *Bernardus*. Toch stel ik dat deze drie varianten éénzelfde genade vormen, ook al krijgen ze verschillende namen op basis van hetgeen ze bewerkstelligen. Ofschoon er eigenlijk niets mis mee is, vindt dat onderscheid in jouw ogen geen genade, omdat jouw dogma er op geen enkele manier door bevestigd wordt.

Wat ik over de wijsgeren zeg, is hetgeen *Paulus* in *Romeinen* schrijft, want op eigen gezag zou ik zoiets niet hebben durven schrijven. Ook jij kent aan het einde van je werk het natuurlijke inzicht een zeker belang toe. Je weet dat de interpretatie van mijn citaat uit de Psalm: *Getekend is op ons het licht van uw gelaat, Heer*²¹⁶ geen verzinsel is van mezelf. Weliswaar geef ik eerlijk toe dat men het terecht kan uitleggen als een verwijzing naar het inzicht door het geloof, maar even stellig weiger ik jouw stelling aan te nemen als zou het zeker niet kunnen begrepen worden als een verwijzing naar het natuurlijk inzicht. *Getekend is het licht*, toen God de mens schiep naar zijn beeld en gelijkenis. Dat licht is door de zonde verduisterd, maar niet uitgedoofd. Het klopt derhalve niet dat ik de Psalmtekst forceer door hem op een *verblinde* rede te laten slaan, maar ik breng hem wel in verband met de *verduisterde* rede. Als het natuurlijk licht van de rede in ons was uitgedoofd, hoe konden wijsgeren God dan buiten Zijn genade om kennen? Hoe konden zij zo'n massa geschriften produceren over het goede en hoe men ernaar kan leven, over de onsterfelijkheid van de ziel, over de oorsprong en finaliteit van het universum, over beloning en bestraffing van goed en kwaad, over de verkeerdheid om onrecht met onrecht te vergelden, over de intrinsieke nastreefelijkheid van het goede en laakbaarheid van het slechte, over de plicht die men heeft zijn kinderen op te voeden, zijn vrouw lief te hebben, zich op gewetensvolle wijze van zijn ambt te kwijten, zijn vaderland te beminnen? Ook hun levensbeschrijvingen staan vol daden en feiten die volledig in

overeenstemming zijn met wat zij hebben verkondigd. Wat is dan de abominatie als ik beweer dat zij zaken hebben verkondigd die helemaal in overeenstemming zijn met wat in het Evangelie staat? Worden diefstal, doodslag, echtbreuk of vals getuigenis dan niet evenzeer door de wetten van de heidenen bestraft als door die van *Mozes*? Uit dat soort zaken leid ik af dat bij hen het licht van de rede niet helemaal was uitgedoofd, en ik acht het zelfs niet onwaarschijnlijk dat ook bij hen de wil in zeker opzicht neigde tot het goede, maar dat hij niet kon leiden tot het behoud voor eeuwig, als daar niet door het geloof ook nog de genade bijkwam. Over het geloof en de liefde, die ik volgens jou in de *Diatriben* aan de filosofen toeschrijf, durf ik mij niet uitspreken, hoewel door sommigen in dit verband de vraag wordt gesteld welke mate van geloof voor de doorsnee Jood toereikend was, en of er een vorm van geloof bestaat waardoor ook een niet-christen kan worden gered. Het onderscheid tussen drie soorten wetten: de natuurwet en een wet van de werken en van het geloof, noem jij een fabel die ik zelf verzonnen heb. Over de natuurwet bestaat niet de minste twijfel, en hetgeen ik zeg over de wet van de werken en die van het geloof komt uit *Augustinus*. In zijn boek *'De Letter en de Geest'* onderscheidt hij, in overeenstemming met *Paulus*, een wet van de werken, of daden, en een wet van het geloof. De eerste staat voor hem gelijk met de op tafels geschreven Wet van *Mozes*, waarvan de geboden losstaan van de genade. De wet van het *geloof* is het Nieuwe Testament: weliswaar schrijft die hetzelfde voor als de wet van de werken, maar de combinatie van geloof en genade maakt de geboden ervan licht om na te leven. Hij zegt onder meer: *Hetgeen de wet van de werken oplegt door te dreigen, bewerkstelligt de wet van het geloof door te geloven*. En wat verder luidt het: *Door de wet van de werken zegt God: 'Doe wat ik u beveel'*. *Door de wet van het geloof wordt tegen God gezegd: 'Geef mij wat u beveelt'*, en nog verder: *Wanneer het gebod van de liefde op tafelen worden geschreven, is dat een wet van werken: de letter doodt de overtreder. Wanneer echter de liefde zich verspreidt in de harten van hen die geloven, wordt het een wet van geloof: de Geest die al wie liefheeft tot leven wekt*. Tot zover *Augustinus*. Dit betekent niet dat ik de mening verwerp van hen die de Wet met geboden associëren, en het Evangelie met belofte en troost, maar dan zó dat ze beide in elkaar vervat zijn, het Evangelie in de Wet van *Mozes* en de Wet in het Evangelie. Daar staat ook *Augustinus* niet zo heel ver van af, maar toch denk ik dat hij niet helemaal hetzelfde bedoelt. In hetzelfde werk onderscheidt hij het Oude van het Nieuwe Testament door de aard van wat er beloofd wordt: tijdelijke zaken in het Oude, eeuwige in het Nieuwe Testament. Weer laat ik *Augustinus* aan het woord: *De wet van de daden staat op stenen tafelen geschreven, en zijn loon is het Beloofde Land, dat het huis van Israël na zijn bevrijding uit Egypte, naar het lichaam ontvangen heeft: het is de Wet van het Oude Testament. Zo is er ook de wet van het geloof, die in de harten is geschreven, en daarvan is het loon een soort aanschouwing, die het geestelijk huis van Israël, nadat het uit deze wereld is bevrijd, ontvangen zal naar de geest. Dát is de wet en het loon van het Nieuwe Testament*. Ook wanneer hij deze woorden uit het Johannesevangelie²¹⁷ verklaart: *Maar de eniggeboren Zoon, die in de schoot van de Vader is, heeft hem zelf doen kennen*, zegt hij iets gelijkaardigs. Hoewel ik dat overneem, kom ik toch dichter in de buurt van de door jullie gehuldigde mening dan van die welke *Augustinus* voorstaat, onder andere wanneer ik schrijf: *Mozes zegt: 'Pleeg geen echtbreuk; doe je dat wél, dan word je gestenigd'*. *Maar wat zegt de wet van het geloof, die gebiedt zijn vijanden lief te hebben, dagelijks zijn kruis op te nemen en het leven te misprijzen? 'Vrees niet, kleingelovige kudde, want van u is het rijk der hemelen'*,

*'Heb vertrouwen, want ik heb de wereld overwonnen', en 'Ik ben met u tot de voleinding der tijden.'*²¹⁸ Je merkt dat, wanneer ik wil laten zien wat de wet van het geloof inhoudt, ik de woorden *vertrouwen* en *vertroosting* vanzelf in de mond neem. Het was trouwens ook niet meteen de bedoeling dat ik hier zou nagaan waarin de oude Wet van het Evangelie verschilt, maar toch is dat onderscheid terloops ter sprake gekomen om de lezer duidelijk te maken dat het verduisterde natuurlijk inzicht door de gave van het geloof wordt verlicht, en dat de verdorven wil door de liefde wordt gecorrigeerd. Ik denk dat het nu voor de lezer duidelijk is geworden dat tot nu toe in de *Diatriben* niets is gezegd wat terechtwijzing verdient, maar dat integendeel alles door jou op perfide wijze is verdraaid. Reden te meer om je ook te wantrouwen wanneer je de Schrift verklaart, want we weten nu dat je te kwader trouw bent.

Je merkt zelf ook wel dat je weinig méér dan een storm in een glas water hebt ontketend. Dit is wat je schrijft: *Als een christen alles wat jij schrijft naast elkaar zou leggen, kan hij niet anders dan jou ervan verdenken dat je niet ernstig bent en bovendien de draak steekt met de dogma's en het geloof van de christenen. Het is inderdaad bijna onmogelijk zo grote onwetendheid te veronderstellen bij iemand die alles wat wij geschreven hebben zo nauwkeurig heeft bestudeerd en onthouden.* Dat was het. Vanwaar die vreselijke beschuldiging? Omdat ik Pelagius *bijna evangelisch* heb genoemd, anders gezegd, een ketter. Wat kan *'bijna evangelisch zijn'* anders nog betekenen? Van heidenen zegt men niet dat ze *bijna evangelisch* zijn: die staan van het Evangelie mijlenver verwijderd. Arius was *bijna evangelisch*, omdat hij zijn dogma's op grond van het Evangelie verdedigde. Daarnaast zeg ik dat bij filosofen de rede verduisterd was geworden, maar niet uitgedoofd. Ze hebben immers over heel wat zaken best zinnige dingen gezegd dankzij hun natuurlijk inzicht. Ook hun wil was niet ten gronde verdorven, aangezien we bij hen een natuurlijke geneigdheid tot het goede kunnen vaststellen. Daar stel jij geloof en liefde voor in de plaats. In de Wet heb ik een drieledig onderscheid gemaakt: natuur, werken en geloof. Over de natuurwet is iedereen het eens, de twee andere heb ik aan Augustinus ontleend. Ik heb ook gezegd dat een aantal meningen en imperatieven van wijzgeren overeenstemt met dogma's en geboden van het Evangelie. Het versfragment uit Psalm 4 begrijp ik als een verwijzing naar het natuurlijk inzicht, zonder evenwel te ontkennen dat men het met evenveel recht kan lezen als verwijzend naar het geloof, dat het natuurlijk inzicht een handje toesteeekt. Als reactie op die ongehoorde feiten volgen dan de woorden die ik zopas heb geciteerd (*'Als een christen alles wat jij schrijft ... enz.'*) Maar waar zijn dan die christenen waar jij het over hebt? In jullie Kerk variëren zij van mening, en in de onze zijn ze zelfs compleet onbestaande, als we jou mogen geloven. Bovendien beweer je dat heiligen, christenen noch de Kerk aanwijsbaar zijn. En als christelijke naastenliefde niet in staat is kwaad te vermoeden, dan moet het wel een bijzonder kwaadaardig, argwanend en van elke naastenliefde gespeend christen zijn die zich op grond van correcte uitspraken verplicht voelt te denken dat ik niet ernstig ben en de draak steek met de dogma's en het geloof van de christenen! Ik denk dat christenen gauwer dergelijke vermoedens zouden koesteren indien ik de kerkgemeenschap liet voor wat ze is, en een voorvechter van jouw dogma's zou worden. Nu laat je toch echt wel zien dat het je er alleen om te doen is ten koste van alles kwaadwillige kritiek te spuien. Tot nu toe wist ik compleet niets, en alles wat ik zei kwam voort uit onnadenkendheid, onbesuisdheid, onwetendheid. Nu wil je mij van de andere zijde bestoken, en dus kun je mij onmogelijk zoveel onwetendheid toeschrijven, en geef je mij liever de kennis die je mij had

ontnomen netjes terug om de beschuldiging dat ik met de christenen, hun geloof en hun dogma's de vloer aanveeg nog zwaarder te laten doorwegen. Maar wat bedoel je met die dingen van jullie, die ik zo zorgvuldig nagepluisd en onthouden heb? Je dogma's? Ik ben er nauwelijks in geslaagd ook maar één van je boeken helemaal uit te lezen: daar zijn ze te breedsprakig en agressief voor. En je moet al bijzonder onderlegd zijn om te kunnen begrijpen wat je schrijft, want zonder die *geest* van jou lukt het niet. Wellicht leef jij in de overtuiging dat de dogma's van de christenen niets anders dan de jouwe zijn. Ikzelf verkeerde in de mening dat jij het had over de uitspraken van de katholieke Kerk. Dáár althans steek ik de draak niet mee, en dat is goddank ook nooit mijn bedoeling geweest, ook al kan en wil ik mijn voorbije leven niet witwassen. Zo maak jij van mij telkens weer iemand anders, al naar gelang het soort schietschijf dat je nodig hebt voor je gemene kritiek. Denk maar aan wat je allemaal zei toen je mij in de eerste hoofdstukken mijn scepticisme verweet. Een nieuwe lading kritiek gold het feit dat ik in de *Diatriben* geen positieve uitspraken doe. Even later doe ik er dan net weer goed aan dat niet te doen, en mijn betoog helemaal te wijden aan het zoeken naar de waarheid. Het is tekenend voor de incoherentie van je kritiek dat je éénzelfde houding of standpunt van mij aangrijpt om er twee verschillende beschuldigingen aan vast te knopen. En voor de intrigant die je bent volstaat het niet mij ketterse ideeën en godslasterlijke intenties toe te schrijven. Je houdt jezelf in bedwang, maar bewaart nog meer laster en kritiek *voor een volgende, nog betere gelegenheid*. Maar dan is het weer van 'mijn beste Erasmus', en krijg ik de minzame raad mij niet bij diegenen te scharen die zeggen: *Wie ziet ons?*²¹⁹ Dat zou veeleer jouw motto horen te zijn, want je vist in troebel water en je verbeeldt je dat niemand jou en de geest die je drijft doorheeft. *Stel ons niet op de proef*, zeg je. Als ik jou op de proef stel wanneer ik op een beschaafde manier met je wil discussiëren, waarom ga je dan niet te keer tegen degenen die jou er in dikke boeken van langs geven en niets héél van je laten, en die het dispuut niet, zoals ik, op een academische toon voeren, maar de dingen – dan bedoel ik jou en je dogma's – bij hun naam noemen. Aan hen schenk je misschien geen aandacht omdat ze niet tot jouw kerk behoren – zo verwaardigt ook *Paulus* zich niet te oordelen over hen die *buiten* staan.²²⁰ Welnu, ik heb daar óók nooit toe behoord, niet méér dan zij. Waarom richt jij je niet tegen hen, die in hun publicaties openlijk afgeven op je dogma's, hoewel ze zich nog steeds tot jouw kerk bekennen? *Paulus* geeft aan *Satan* enkel diegenen prijs, die het Evangelie hebben verzaakt. Dat kun je mij niet verwijten. Altijd ben ik in woord, geschrift en gedachte dezelfde gebleven. Je hebt het zo vaak over de dwingelandij van de Kerk. Als er al zoiets bestaat, dan heeft die zich in de loop van vele jaren langzaam en geleidelijk kunnen ontwikkelen, doordat ze gevoed werd door rijkdom en wereldse macht. Maar combineer de mentaliteit die uit jouw geschriften spreekt met geld, macht en gezag als dat van de pausen, en het zal maar al te duidelijk blijken wat ons dán te wachten staat. Dan stuur jij – daar ben ik zeker van – je garde en gewapende troepen hierheen om degenen die het niet met je eens zijn tot andere gedachten te brengen, en de zaken allicht nóg doortastender aan te pakken met het zwaard dan je het nu met de pen doet. En waar is ondertussen de grote evangelist gebleven, die aller bewondering afdwong wanneer hij verkondigde dat hij, gewapend met het zwaard van de Geest, die het Woord is van God, voor het Evangelie zou strijden tegen de Poorten van de Hel? Je verlaagt je tot lasterlijke kritiek, scheldpartijen en dreigementen, maar je wilt niettemin doorgaan voor een eenvoudig en zuiver christen, die zich niet door menselijk streven, maar door de geest van God laat leiden. Je hebt gelijk

als je zegt dat men moet geloven dat God rechtvaardig is, ook al is de natuurlijke rede noch de genade in staat die rechtvaardigheid te bevatten, maar je hebt niet het recht dat ook voor jezelf op te eisen.

Heel wat erger nog is de fout die ik maak door een aantal meningen van elkaar te onderscheiden, want zo maak ik van één mening er drie – en dubbel of driedubbel zien wijst op waanzin of op dronkenschap. Eigenlijk noem ik er nog méér: de eerste was die van *Pelagius*, maar die laat ik terzijde omdat ze veroordeeld is geworden.

Op de tweede plaats citeer ik de opinie van hen die de *vrije wil* weliswaar een minieme rol toekennen, maar hem die toch ook niet volledig ontnemen. Zij stellen immers dat de wil alleen dán iets tot stand kan brengen als ook de genade aanwezig is: *opwekkende* of *werkende*, *meewerkende*, of *voltooiende* genade. Toch aanvaardden zij in al die gevallen een toeleg of gerichtheid van de menselijke wil, of noem het medewerking, omdat ze hem een zekere kracht toeschrijven, waardoor hij in bepaalde opzichten actief samenwerkt met de genade. Dat is de zienswijze van *Augustinus* of, als je wilt, van *Thomas*,²²¹ die zich daarbij aansluit in zover hij de rol van de vrije wil minimaliseert. Die zienswijze noem ik waarschijnlijk omdat zij de mens enige ruimte laat voor goede wil en inzet. Op dit punt gekomen, word ik door een woordenlawine overstelpt: *wat toegeschreven dient te worden, wordt niet toegeschreven; wat uit zichzelf tot niets in staat is wordt toch tot iets in staat geacht ...* terwijl ik in mijn uiteenzetting die knoop met zachte hand tracht te ontwarren.

De derde opinie van mijn lijst noem ik die van *Karlstadt*, die wilsvrijheid niet helemaal uitsluit (als ik die term nog mag gebruiken; wil men het echter liever over *beta* of *delta* hebben, mij om het even), maar die ontkent dat de wil bij goede werken een actieve rol speelt. Zijn rol is dan louter passief, derwijze dat men niet kan stellen dat de genade zich op een organische manier van onze wil bedient, maar dat zij hem integendeel als een levenloos instrument hanteert.

De vierde opinie in mijn overzicht is de jouwe. Naarmate je betoog vordert kom je ertoe de realiteit zelf van het begrip wilsvrijheid te ontkennen. Je stelt dat onze wil tot het goede noch het kwade in staat is, maar dat alles gebeurt uit volstreekte noodzaak. Dat noem ik de meest extreme visie, en ik neem mij voor het in de eerste plaats tegen de opinie van *Karlstadt* en de jouwe op te nemen.

Ook de mening van *Scotus* laat ik niet onbesproken. Hij is van oordeel dat men dankzij een primaire genade-influx, die iedereen gemeen heeft, door moreel goede werken *billijkheidshalve*²²² de *efficiënte* genade van God kan verdienen. De reden hiervoor is dat God in zijn goedertierenheid niet duldt dat iemand, die alles heeft gedaan waar hij redelijkerwijs toe in staat is, teloor zou gaan. Dit betekent niet dat hij zijn redding door eigen kracht heeft verdiend, maar dat hij op een of andere wijze ontvankelijk is geworden voor de genade. Bij mijn weten heeft de Kerk die opvatting nooit echt verworpen. Ikzelf verdedig noch verwerp haar. De meningen van *Pelagius* en *Scotus* laat ik daarom buiten beschouwing, en dan verdedig ik het standpunt dat de overige drie alleen door hun formulering verschillen! De eerste theorie, die van *Augustinus*, zegt dat de wilskeuze of de wil door eigen kracht in staat is om het kwade te doen. Hij maakt van God, zoals jij stelt, ook niet de enige actor in een proces, waarin de wil alleen maar gemanipuleerd wordt. Tot zover volgt *Karlstadt Augustinus*, en verschilt hij van jou. Wanneer *Augustinus* het over genade heeft die *meewerkt*, impliceert zulks dat ook onze wil in zekere mate *werkzaam* is. Wanneer zij vervolgens ook het bestaan van een *opwekkende*,

maar *onvolledige* genade aannemen, sluiten zij niet uit dat de wil zich kan *toewenden naar* of *afkeren van*, wat jij wél doet, doordat je een alomgeldende absolute noodzakelijkheid induceert. Wat ik aanvecht is immers niet het postulaat dat je verdedigt, maar het feit dat je herroept wat je tevoren had gezegd, namelijk dat de *vrije wil* alleen tot zondigen in staat is, en zo *Wycliff* bijtreedt. Bovendien beschouwen de voorstanders van de eerste theorie de *vrije wil* weliswaar als iets wat niet goed functioneert doordat het aangetast en beschadigd is, maar niet als iets wat dood is. Er is derhalve een zeker oordeelsvermogen overgebleven – dat weliswaar onvolmaakt is – en een zeker vermogen tot actie, zonder dat evenwel het doel wordt bereikt. Je merkt dat dit niet zomaar een andere formulering is van hetgeen jij voorstaat, zoals je je verbeeldt. Wanneer jij de vergelijking maakt tussen de eerste theorie, die ik waarschijnlijk noem, en mijn definitie, houd je geen rekening met de opinie van hen die menen dat men door intentioneel goede werken zonder *bijzondere* genade de goedertierenheid van God ertoe kan bewegen zijn genade te verlenen. Bij de formulering van mijn definitie heb ik, aangezien ze nog niet veroordeeld is geworden, ook voor die opvatting de nodige ruimte willen laten. Maar stel dat wij de theorie van *Scotus* verwerpen, en laat de eerste die van *Augustinus* zijn, die de genade een stimulerende rol toekent, zonder het vermogen van de wil om zich *toe te wenden naar* of *af te keren van* uit te sluiten.

Geschokt door wat hem en zijn land overkomen was begon *Farao*²²³ na te denken, en, zou hij zich niet hebben afgekeerd van de *opwekkende* genade, dan had hij de beker der plagen niet tot op de bodem moeten ledigen. Laten we, met *Bernardus*, ook nog toegeven dat wij ook de hele beginfase aan de genade verschuldigd zijn. Ook dan blijft gelden dat onze wil samen met de *werkende* genade actief is, dat hij zich naar de genade toewendt, en daarbij de hem door de natuur geschonken kracht harmonisch laat samengaan met die *werkende* genade, zoals wij, als de zon opkomt, de ogen openen. Keert men zich af, dan is het alsof men, wanneer de zon opkomt, de ogen zou sluiten. Dus moet jij nu maar eens duidelijk zeggen, *Luther*, wáár ik aan het slapen was of wáár mijn oordeelsvermogen alle scherpte miste. Dit is hoe jij te werk gaat: eerst noem jij de theorie waarschijnlijk die stelt dat de *vrije wil* door de zonde beschadigd is, en dat hij zonder de genade niet in staat is het goede te willen. De definitie schrijft hem het vermogen toe om, los van de genade, zich naar het goede toe te wenden of zich ervan af te keren. *Je definitie bevestigt*, zeg je dan, *wat haar voorbeeld ontkent*, gevolgd door de gebruikelijke omhaal van woorden, beledigingen inclusief. Je kritiek houdt echter geen steek. Luister maar. Mijn definitie geldt de *vrije wil* in het algemeen. Zoals ze was bij de schepping, zoals ze is bij wie door de genade is bevrijd, of in de deficiënte staat waarin ze voorkomt bij hen die nog niet bevrijd zijn van de slavernij der zonde. Wat heeft dat met de eerste theorie te maken, waarin slechts een deelaspect ter sprake komt van hetgeen mijn definitie omvat? Zij sluit ook de *bijzondere* genade niet uit. Alleen accepteren we dan een zienswijze die deze van *Pelagius* benadert, en die jij verwerpt. Toch vond ik dat ik het recht had die in mijn argumentatie te betrekken, en ik zie ook niet welk gevaar het oplevert als men haar zou verdedigen. Het is jou tevens ontgaan dat ik een dubbel soort *willen* – waarmee ik bedoel: *streven naar het goede* – poneer, een *efficiënt* en een *niet-efficiënt* willen. In de *niet-efficiënte* vorm is dat willen ook aanwezig bij wie nog onder de invloed van de zonde staat, volgens sommigen door een algemene primaire genade-influx. Volgens anderen gaat dat willen gepaard met een, zij het onvolkomen, vorm van genade, die weliswaar nog niet de zonde verdelgt maar wel voorbereidt op de *efficiënte* genade. Ik lig er niet van

wakker dat jij geen ruimte laat voor iets in het midden: de ruiter is *Satan* of *God*. Hetgeen je aanvoert om mij te weerleggen is immers precies datgene wat moest bewezen worden. Schaamteloos! Je herinnert je wat wij over het licht hebben gezegd, en ook de blinde uit het Evangelie ziet eerst niets, vervolgens ziet hij de mensen als wandelende bomen, en ten slotte ziet hij alles helder en duidelijk.²²⁴

Maar daarover elders, ik verkondig nu geen theorieën. Je merkt dat door hetgeen ik zoëven heb gezegd alles wat jij in het volgende hoofdstuk op brutale, kwetsende toon steeds maar herhaalt, op losse schroeven komt te staan. Je isoleert een deelaspect van het gedefinieerde, de *vrije wil* die door de zonde beschadigd is, waarmee je dan één theorie confronteert. *Zich toeleggen op het goede is goed, en dus is de vrije wil uit zichzelf tot het goede in staat*. Akkoord, als je het *intentioneel* goede bedoelt. Akkoord, als je geloofsdeugden bedoelt, mits je dat laat vergezeld gaan van de *voorbereidende* of *opwekkende* genade, zoals wanneer wij na het horen van een sermoen of een lezing uit de Schrift een geestelijke stimulans ervaren om het geloof lief te hebben en het kwade te verafschuwen. Voor die genade laat ik ruimte zowel in mijn definitie als bij het evalueren van de verschillende theorieën. Het enige waar geen plaats voor is zijn de opinies van *Pelagius*, van *Karlstadt* en de jouwe. Waar zijn dan de twee vrije wilskeuzes die elkaar bestrijden? Is een soort met zichzelf in strijd omdat hij diverse ondersoorten bevat, en ga jij ontkennen dat een ezel een levend wezen is omdat hij door zijn aard verschilt van de mens? Of zou jij van één beurs er twee kunnen maken, omdat er zowel zilver als goud in zit? Neen, je hebt *Proteus* niet beet, maar jij gedraagt je zelf als een *Proteus* wanneer je om kritiek te kunnen spuien zelf allerhande gedaanten aanneemt, en ook van mij telkens weer iemand anders maakt om een geschikte schietschijf te zijn voor de pijlen van je muggenzifterige kritiek. Ik beaam volmondig dat volgens één theorie de door de zonde verdorven wil van de mens uit hoofde van die verdorvenheid niet in staat is om zich zonder tussenkomst van een *bijzondere* genade te bekeren, of die genade nu *efficiënt* of *opwekkend* is. Ik beaam dat bij hen die door het doopsel en het geloof zijn bevrijd, de menselijke wil uit zichzelf meer geneigd is tot het kwade dan tot het goede, en ik beaam dat volgens één theorie de menselijke wil het aangeboren vermogen heeft om zich toe te leggen op het realiseren van doelstellingen en daar alles voor in het werk te stellen. Wanneer men echter stelt dat die verwezenlijkingen slecht zijn en de toorn van God opwekken, zullen wij dat ontkennen. Zou men daarentegen stellen dat zij niet goed zijn omdat ze zonder de genade tot stand werden gebracht, dan zullen wij dat beamen, mits men toegeeft dat zulke verwezenlijkingen *intentioneel* goed zijn, en dat zij de *efficiënte* genade van God uitlokken. Ik spreek mezelf dus niet tegen wanneer mijn uitspraken variëren naar gelang van de diverse theorieën die ik voor ogen heb. In deze fase wens ik nog geen eigen mening te formuleren, maar bied ik de lekenlezer een overzicht van de materie waarover de discussie zal gaan. De triomfantelijke toon die je aanslaat houd je dan maar beter voor het einde van het dispuut, waar ik zeg welke theorie ik de meest plausibele vind. Nu ben ik mij nog aan het voorbereiden op de strijd. Heb jij mij van leer horen trekken, wanneer je zei dat de *vrije wil* de slaaf was van de zonde en dat er voor hem geen middel was om zich op het betere toe te leggen zonder de hulp van de genade? Wat ik veroordeelde was veeleer het feit dat jij stelt dat er voor de mens geen mogelijkheid tot kiezen bestaat, voor het goede noch voor het kwade, en dat hij ook niets tot stand vermag te brengen, goed noch kwaad, niet mét en niet zonder de genade. Van dat alles is bij *Augustinus* niets terug te vinden. Hoewel je hele argumentatie niets méér

dan wat kouwe drukte was denk jij zoals steeds dat je het pleit hebt gewonnen en tooi jij je alvast met de zegekrans. Je vreest dat niemand je zal geloven wanneer je al mijn absurditeiten en contradicties op een rij zet: *Laat men, zeg je, de bewuste passus in de Diatribe erop nalezen, en men zal zijn ogen niet kunnen geloven.* Welja, laat men de bewuste passus erop nalezen, en men zal inderdaad niet kunnen geloven dat iemand die beweert het Evangelie te verkondigen tot dergelijke vitterij en lasterlijke aantijgingen in staat is. De rest van je blufferige prietpraat laat ik liefst onbesproken.

Je legt al even weinig zelfbeheersing aan de dag wanneer je in het volgende hoofdstuk alles op een hoopje gooit. *Hoe valt het te rijmen dat de vrije wil iets tot stand brengt, en dat niettemin het eindresultaat op rekening van de genade wordt geschreven?* Aan het eind van mijn betoog wijd ik aan die kwestie een uitvoerige bespreking. Wat heeft het dan voor zin om er hier woorden en kostbare tijd aan te verspillen? Er hoeft helemaal niets op rekening van de genade te worden geschreven, aangezien alles waartoe de mens met de hem aangeboren krachten in staat is, op zich al een gratis geschenk is van God. Evenmin is het nodig een beroep te doen op de vindingrijkheid van dialectici en hun notie van het *absolute willen* van de menselijke wil, zonder enige connotatie van goed of kwaad, te induceren – iets wat jij nu veroordeelt, maar ongetwijfeld zoudt goedkeuren als het in je kraam paste. Wat is er immers verkeerd aan om, in het kader van een uiteenzetting, een abstract begrip in te voeren, ook al komt dat in de werkelijkheid als dusdanig niet voor? Dat doen wijsgeren toch ook als zij het hebben over de oermaterie en over de elementen in zuivere toestand, en wiskundigen als zij praten over vormen en figuren die los staan van de materie? Het is ook niet zo absurd als jij het wilt laten voorkomen om in onze wil een *zuiver willen* te onderscheiden, waarbij het object niet uit het oogpunt van goed of kwaad wordt beschouwd, maar enkel als iets wat *is*, of door zijn aard neutraal is – ook al beweren sommigen dat zoiets niet bestaat. Jij weet ook altijd wat, en aan je geleuter komt maar geen eind, zomin als aan het gedreun van de ketels te Dodone. Wellicht zou zelfs een *Bolanus* het van je orakelpraat op de heupen krijgen.²²⁵

Nadat je de eerste theorie – deze van *Thomas* en *Augustinus* – hebt besproken, schrijf je nu de tweede – die van *Karlstadt* – aan *Augustinus* toe. Daarin wordt ontkend dat de wil van de mens in goede werken een rol speelt, maar niet zo in het kwaad. Een mooi voorbeeld van de sluwheid waarmee je het debat voert, en bewust verwarring zaait. Van de theorieën die ik weerhoud stel ik deze van *Augustinus* achtereenvolgens tegenover die van *Pelagius*, omdat ze daar het verst van af staat, en tegenover die van *Scotus*, die ze tamelijk dicht benadert. Lees er de *Diatribe* maar op na! Na de theorie van *Augustinus* breng ik die van *Karlstadt* ter sprake, die ik *harder* noem. Bedwelmd als je bent door je eigen woordenvloed, maak jij daar de stelling van *Augustinus* van. Op de derde plaats komen jouw stelling en die van *Wycliff*, die ik beide *extreem* noem. Het is vooral tegen die twee laatste, die van *Karlstadt* en de jouwe dus, dat ik aankondig het te zullen opnemen. Zo zit je weer in het juiste spoor. Nu hoef je alleen nog aan te tonen dat die twee laatste theorieën niet verschillen van de eerste. Door het begrip *meewerkende genade* in te voeren geeft *Augustinus* impliciet te kennen dat de *vrije wil* bij goede werken een actieve rol speelt, terwijl *Karlstadt* beweert dat hij alleen maar ondergaát. Jij stelt dat hij bij goede noch slechte werken een rol speelt, niet vóór en ook niet na de genade, maar dat het niets meer of minder dan een woord zonder inhoud is. Die opvatting is in strijd met de eerste, en gaat verder dan de tweede. En hier ga je helemaal onderuit, want zonder te begrijpen waarover je praat, zweer je dure eden: *Ik neem God tot getuige,*

zeg je, *dat ik met de woorden van de twee laatste stellingen niets anders heb willen zeggen, en ook niets anders bedoelde dan wat in de eerste stelling wordt gezegd; ik denk dat ook Augustinus niets anders heeft bedoeld, en uit zijn woorden kan ik alleen maar datgene opmaken wat in de eerste stelling wordt gezegd; de drie opvattingen die in de Diatribe worden geciteerd zijn er, wat mij betreft, dan ook niet méér dan één: de mijne.* Wat zou ik van jou al niet te horen hebben gekregen, indien ik zo gedachteloos iets had gezegd als jij nu doet? Het zou een scheldpartij zonder einde geworden zijn. Je blijft maar op hetzelfde aambeeld hameren, en je wilt niet wijken van je oude standpunt, dat wij nu al meerdere keren hebben weerlegd, en dat op meer dan één manier. Het lijkt wel of je zelf ook merkt dat je fout zit, maar je kunt het gewoon niet opbrengen om wat je zelf hebt geschreven met een kritisch oog te bekijken. Dat is de reden waarom je dat hoofdstuk niet zoals gewoonlijk met een triomfkreet afsluit, maar er als een haan met hangende vleugels stilletjes tussenuit piept: *Als ik mij vergis, zeg je, dan moet wie dat kan me maar terechtwijzen. Als het onduidelijk en dubbelzinnig is wat ik zeg, dan moet wie dat kan het maar verduidelijken en onderbouwen.* Hier laat je toe dat men je terechtwijst en verduidelijkt, maar aan het einde wijs je dan weer elke beoordeling van de hand.

Toch vat je in het volgende hoofdstuk weer moed. *Genoeg nu van die verbale gedrochten! Wie kan dulden dat op een dergelijke manier met woorden wordt omgesprongen?*” Maar telkens kaatst Echo²²⁶ je woorden terug: *Genoeg nu van die verbale gedrochten! Wie kan dulden dat op een dergelijke manier met woorden wordt omgesprongen?* Als jij vindt dat een algemeen aanvaarde term verkeerd wordt gebruikt, dan moet je dat maar uitvechten met *Hilarius, Ambrosius,*²²⁷ *Augustinus* of *Hieronymus*. Je had je voorgenomen aan te tonen dat de drie theorieën precies hetzelfde beweren, maar dat doe je niet, en je vit maar wat over de term *vrije wil*. Je blijft maar zaken beweren die manifest onjuist zijn. Is het werkelijk eender of je stelt dat *de vrije wil samenwerkt met de genade*, of dat *zijn rol bij goede daden passief en bij slechte actief is*, of dat *zijn rol zowel in goed als in kwaad passief is, en dat alleen God zowel het goede als het kwade in ons bewerkstelligt?* Jij vat het als volgt samen: *Na de zonde is de wil van de mens zonder de genade niet langer vrij, tenzij om het kwade te doen. Wanneer hij niet langer over zijn vrijheid beschikt, komt daar slavernij voor in de plaats. Dat kun je niet ontkennen. Waar slavernij is, bestaat alleen noodzaak. Waar noodzaak heerst, is voor een actieve rol van de vrije wil geen ruimte. Als die rol niet actief is, dan is hij passief. Ook jouw grammatica kan verloren gezondheid niet langer gezondheid noemen.* Maar ik wil mijn definitie verdedigen, en de ingewikkelde constructie die jij hebt opgezet ontzenuwen. Daarom zal ik de grond van de kwestie nog eens aan de hand van een aantal elementaire gegevens herformuleren.

Na de schepping was de wil bij de mens, zoals ook bij de engelen, vrij om zowel het goede als het kwade te doen, wat betekent dat hij zich, zonder de specifieke hulp van extra genade, bij de genade die hem werd aangereikt kon aansluiten of zich, indien hij dat verkoos, ervan kon afkeren.

Sedert de zondeval van onze eerste voorouders is die natuurlijke vrijheid voor een stuk tenietgedaan, maar toch niet helemaal verdwenen. Wat overbleef was een sprankje rede en verstand, waardoor men in staat was goed van kwaad te onderscheiden, en ook een soort drang van de wil om te schuwen wat immoreel is en te hunkeren naar het goede. Volgens sommigen nu kunnen rede noch wilsdrang hun streefdoel bereiken zonder een specifieke genadegift. Anderen zeggen dan weer dat beide wel degelijk in staat zijn om

door intentioneel goede werken *billijkheidshalve* de *voorbereidende* of zelfs de *rechtvaardigende* genade te verdienen. Ik geloof niet dat die zienswijze door de Kerk is veroordeeld, maar evenmin heeft zij zich over de vorige in negatieve zin uitgesproken. Wat dat betreft laat zij toe dat iedereen er zijn eigen mening op na houdt.

Wie door de genade bevrijd is, bevindt zich in dezelfde toestand als die waarin de eerste mens zich bevond, toen hij vrij geschapen werd. Hij kan zich dus ontvankelijk opstellen voor de genade die hem wordt aangereikt, of hij kan zich ervan afkeren, zij het dat door de zonde van *Adam*, of ook door eigen zonde, een soort verduistering van de rede en een zekere geneigdheid tot zondigen is gebleven, die hem weliswaar zijn vrijheid niet ontnemt, maar toch zijn godsvrucht op de proef stelt.

Die ontvankelijke opstelling of afwijzing heeft zowel betrekking op de genade die wij *opwekkend* hebben genoemd als op de *rechtvaardigende* genade. Nu stelt de wil zich *ontvankelijk* op wanneer hij zich aan de genade overgeeft, en tegelijk met de hem aangeboren kracht streeft naar datgene waartoe de genade hem uitnodigt. Hij *wendt zich af* telkens wanneer hij geen rekening houdt met wat de Geest hem influistert, en zich richt op de verlangens van het *vlees*. Op analoge wijze richt hij zich op de *rechtvaardigende* genade wanneer hij met de beperkte kracht die hem aangeboren is meewerkt met de genade, als die zich krachtig in hem manifesteert, en hij keert zich af, wanneer hij de gave van God veronachtzaamt en zich op het lichaam richt. Van al deze zienswijzen is er, als ik het goed heb, geen enkele door de Kerk veroordeeld, en je kunt ze, evenals eender welke genadetoestand van de mens, probleemloos in mijn definitie inpassen, want precies met die bedoeling heb ik haar zo algemeen mogelijk gehouden: zij mocht geen enkele deugdelijke zienswijze uitsluiten.

Het haalt bijgevolg niets uit wanneer jij één daarvan op de spits drijft om haar onverenigbaar te doen lijken met een al even verdraaide versie van mijn definitie. Plaats de mens in de genadetoestand waarin hij geschapen werd: mijn definitie klopt. Hier tracht jij mij klem te zetten met het argument dat de *vrije wil* sedert de zondeval geschonden is. Plaats hem in de toestand waarin een jongeman verkeert, die als kind door het doopsel de staat van geloof heeft ontvangen waardoor hij gezuiverd is van de erfzonde, en die zich nog aan niets schuldig heeft gemaakt waardoor men de staat van genade verliest, maar door zijn leeftijd toch het onderscheid kan maken tussen goed en kwaad: mijn definitie klopt. Hij kan zich immers voor de genade ontvankelijk opstellen, of zich ervan afkeren. Ontvankelijkheid zal er zijn wanneer hij met het vermogen dat hem aangeboren is zijn streven op hetzelfde doel richt als waar de genade hem brengen wil, maar hij kan zich ook afkeren, wanneer hij de genade van God afwijst en zich op het lichamelijke richt. Plaats ten slotte de mens in de toestand waarin *Adam* verkeerde nadat hij het gebod van God had overtreden. In dit geval lijkt op het eerste zicht in mijn definitie geen plaats te zijn voor hem, want eens hij zich tot de zonde heeft bekend kan hij alleen nog maar de zonde dienen. Waar is dan het vermogen om zich voor de genade ontvankelijk op te stellen of zich ervan af te keren? In de opinie van sommigen blijft ook dán een spoor van vrijheid achter, die toelaat dat men met het aangeboren vermogen, zonder specifieke genadegift, door intentioneel goede werken de *rechtvaardigende* genade kan ambiëren. Daar zal jij dan weer je paradoxale stellingen tegenover plaatsen, maar die moet je eerst bewijzen alvorens je ze als argumenten in de discussie kunt aanwenden. Anderen dan weer, onder wie *Augustinus*, menen dat men zich kan openstellen voor de *opwekkende* genade, die iemand weer op het goede pad brengt, net zoals men die kan afwijzen. Je

merkt dat er hier sprake is van enige vrijheid. Men kan zich dan ook weer openstellen voor de *rechtvaardigende* genade, of zich ervan afwenden. En misschien is het niet eens zo gek een soort tussentoestand tussen rechtvaardiging en niet-rechtvaardiging aan te nemen, zoals wanneer iemand zich met het hem aangeboren vermogen erop toelegt de genade te verdienen of, daartoe aangezet door de *opwekkende* genade, die wij *onvolledig* noemen, zich met zijn aangeboren vermogen op die genade toelegt om zo de staat van onschuld te bereiken. Zo iemand is dan niet helemaal ongerechtvaardigd, inzover hij uit afkeer voor zijn ongerechtvaardigdheid de rechtvaardiging nastreeft, en hij is ook niet volmaakt gerechtvaardigd, aangezien hij de staat van onschuld nog niet heeft bereikt. In een dergelijke tussentoestand lijkt Augustinus *Cornelius*²²⁸ te situeren, die beide hoedanigheden, zij het onvolledig, in zich verenigde. Men zou de vergelijking kunnen maken met iemand die op weg is naar een toevluchtsoord: hij is nog niet helemaal in veiligheid, maar loopt ook niet meer onmiddellijk gevaar, en hoe verder hij zich daarvan verwijderd, hoe meer hij de redding nabij is. Hiertegen kun jij de plotse overweldiging door de Geest invoeren, en die ontken ik niet, maar ik heb het nu niet over hetgeen God sporadisch doet of zou kunnen doen, maar over wat hij normaal met ons doet. Maar ook daarover zal te gepasten tijde nog gesproken worden.

Als je nu de drie theorieën, die jij tot één hebt versmolten, aan die gegevens toetst, zal je merken dat alleen de eerste klopt. Wanneer *Augustinus* de genade laat werken en mééwerken, geeft hij duidelijk te kennen dat de mens over de vrijheid beschikt om zich bij de *opwekkende* genade aan te sluiten, mits hij zijn aangeboren vermogen daarop richt. Bij die inspanning, die op zich niet tot een resultaat leidt, wordt hij dan geholpen door de *meewerkende* genade, die dat wél doet. De benaming *meewerkende* genade zou onterecht zijn indien onze wil in het geheel niet werkzaam was, zoals *Karlstadt* het wil. Maar nog veel minder correct is wat jij beweert, dat de menselijke wil tot goed noch kwaad in staat is, en dat alles een kwestie is van pure noodzaak. Die mening noem ik de jouwe, omdat je haar, niettegenstaande zij bij *Wycliff* veroordeeld is geworden, goedkeurt. Wat blijft er dus aan controversen nog over tenzij de terminologie? *Vrije wilskeuze* komt alleen God toe. Goed, maar dan gebruiken wij tal van woorden verkeerd: wijsheid, goedheid, macht, onsterfelijkheid. Maar wanneer de vrijheid door de zonde verloren is gegaan, is dat een woord zonder inhoud geworden, zoals de teloorgegangene gezondheid van een zieke niet langer gezondheid is. Ik geef toe dat de term niet zo accuraat is, maar dat kun je mij niet euvel duiden, en eigenlijk is het niet zó gek als ook bij een zondaar het attribuut *vrij* behouden blijft. Dat doet men ook in het geval van krijgsgevangenen wanneer die vrij geboren zijn. Ook de hoop op het herwinnen van hun voormalige vrije status is daar niet vreemd aan. Tenslotte blijft ook na de zonde iets van de vrijheid van weleer bij de mens achter, en het is niet omdat die rest op zich niet volstaat om de vrijheid te herwinnen dat hij onbestaande is. Het volstaat dat hij op eigen kracht iets onderneemt en dat met de hulp van de genade tot een goed einde brengt. Jij stelt het verlies van gezondheid gelijk met de *dood*. Bij een zieke blijft er een vorm van natuurlijk verweer, die zich tegen de ziekte keert en het vaak zelfs wint zonder de tussenkomst van een geneesheer. Zo is voor jou ook de rede door de zonde compleet blind geworden: voor mij heeft ze een oogontsteking of is ze één oog kwijt. Men is niet volledig blind omdat zijn ogen helemaal onder het slijm zitten en men tijdelijk niets kan zien, en wie tegen een ziekte vecht is daarom niet meteen dood. Haal er, als je dat wilt, die gezellige feestneus van een *sofist* bij en leg hem je vergelijking voor met de steen, die vanzelf naar beneden valt, en alleen door een

krachtige worp de hoogte ingaat, en vraag hem of hij die steen een *vrije wil* toeschrijft. Misschien zal hij in lachen uitbarsten en zeggen dat het niet veel méér dan een steen²²⁹ kan zijn die hem zoiets vraagt. Zoals alles wat zwaar én redeloos is, beweegt een steen zich van nature maar in één richting. De *vrije wil* kon, in de toestand waarin hij geschapen werd, beide richtingen uit. Je zal repliceren dat wij praten over een *geschonden* vrije wil. Mij goed, mits je tijdens het dispuut voor ogen blijft houden welke zijn conditie was toen hij geschapen werd, en dat om die reden het woord zijn betekenis behouden heeft, ook al is de inhoud voor een stuk teloorgegaan. Na de erfzonde – en dat geldt a fortiori nog méér voor een persoonlijke zonde – gaat de vrijheid niet volledig verloren, zodat ook de slavernij niet volledig is. Zonde brengt kortzichtigheid teweeg, geen blindheid. Het wankelen, niet de val. Een wonde, niet het sneuvelen. Ziekte, niet de dood. Er blijft immers een sprankje rede, er blijft een zekere neiging van de wil tot het goede, ook al heeft het niet de kracht om zijn doel te bereiken. Dat het op zich niet toereikend is om de vrijheid te herwinnen maakt het nog niet onbestaande. Het is echter ziek en gewond, en ook al heeft het niet meer de kracht van weleer, toch wendt het dat laatste restje naar de genade toe, als die het overeind wil helpen. Tenzij je natuurlijk beweert dat een jongen volkomen van kracht is gespeend, omdat hij niet in staat is een kar in beweging te brengen – wat hij wél kan wanneer een sterker iemand hem helpt. Bewaar daarom je vergelijking met de steen voor golems van steen, en kom hier niet met ridicule conclusies voor de dag als ‘*niemand is iedereen*’ en ‘*niets is alles*’. En als die *sofist* van jou nu eens een *scotist* was? Zal hij je dan niet onmiddellijk het zwijgen opleggen? Tenzij je hem alleen maar aardig vindt omdat hij op je vragen precies de antwoorden geeft die jij wilt. Wat ten slotte het woord zelf betreft, zou *Thomas* misschien wel toegeven dat na de zonde de term *vrije wil* niet echt accuraat meer is, maar dat het gewoon onbestaande is en passief blijft wanneer de genade aan het werk is, zal hij stellig ontkennen.

Die zaken wilde ik de lezer, als voorbeschouwing bij mijn uiteenzetting, onder ogen brengen. Zo zal hij beter zijn toegerust om de rest te begrijpen. Ik heb immers duidelijk gesteld dat ik voor leken schrijf, maar jij hebt – waarschijnlijk nog voor je de *Diatriben* helemaal had uitgelezen – meteen de aanval ingezet, alsof ik reeds tot conclusies was gekomen. Al even onbillijk is het wanneer je de bijbelplaatsen die ik bespreek analyseert alsof ik daar reeds definitieve uitspraken over had gedaan. Welnee, ik stel heel duidelijk dat ik een aantal van die passages heb samengebracht, omdat ze elkaar lijken tegen te spreken, en het commentaar daarbij, waar jij zo’n herrie over maakt, zijn geen definitieve uitspraken daarover, maar argumenten ten behoeve van het debat. Dit is niet het commentaar van een docent maar van een debater, waarbij het de bedoeling is dat uit de schok van getuigenissen en hun interpretaties de waarheid aan het licht komt. Daarbij eigen ik mij het recht toe van iedere disputant, en vraag ik soms te veel om gewoon te krijgen wat mij toekomt. In een dispuut gebeurt het immers vaak dat hetgeen men zegt niet zijn eigen mening vertegenwoordigt, maar erop gericht is de tegenstrever in zijn greep te krijgen en te vloeren. Men hanteert dan ook niet zelden valse, door de tegenstrever toegegeven, assumpties om daaruit zaken te deduceren die verder gaan dan de waarheid. Zo wordt het de tegenstrever duidelijk dat hij het moet afleggen, zoekt hij niet langer nog tegenargumenten, en verlangt hij zelfs dat men hem onderricht. Wie dan de rol van docent vervult, gaat heel anders te werk dan toen de discussie nog aan de gang was. Maar het is nu meer dan tijd geworden om aan deze discussie voorlopig een einde te

stellen. Wat nog rest vereist méér tijd en accuratesse. Ik hoop dat jij je rekenschap geeft hoeveel tijd, papier en moeite het ons heeft gekost om je muggenzifterijen, verwijten en kwaadwillige kritiek te weerleggen. Je had lof kunnen oogsten door, zonder iemand te kwetsen, met overtuiging je dogma te verdedigen. Dat was wat de gematigde toon van mijn *Diatriben* verdiende. Als die slap en slaperig was – zo wordt mijn hoffelijkheid door jou blijkbaar ervaren –, dan was dat nog een reden te meer om niet zo onbeheerst tegen mij uit te varen. Maar je hebt verkozen om werkelijk álles te verdraaien en tot mikpunt van je kritiek en verwijten te maken. Zo heb je niet alleen zelf je tijd verkwanseld, maar ook de mijne en die van de lezer. Bovendien is je werkwijze contraproductief, want door eindeloos lucht te geven aan je frustratie en verbittering bereik je alleen maar dat velen ook geen geloof meer hechten aan het vele goede – dat geef ik grif toe – wat je werk bevat. Zo vraag ik mij af wat jou bezielde om mij zaken kwalijk te nemen die niet eens bij me zijn opgekomen. Je beweert dat ik de canon van de Joden bekritiseer en ridiculiseer. Dat is al één punt. Een ander is dat ik op dubbelzinnige wijze grapjas door het *Lied der Liederen* een *Liefdeslied* te noemen. Het derde is dat ik de *Spreuken van Salomon* en het *Lied* vergelijk met de twee boeken van *Esdra*, met *Judith* en met het *Verhaal van Susanna* en *Bel en de draak*. Nu was ik mij toch echt van geen kwaad bewust, en toch speel jij het klaar om mij van maar liefst drie onoorbare feiten te betichten.

Ik zal de bewuste passus uit de *Diatriben* even aanhalen om je te laten zien hoe grandioos je de plank misslaat: *Niemand zal, neem ik aan, het gezag van dit boek (ik heb het over Ecclesiasticus) wraken op grond van het feit dat het, zoals Hieronymus heel duidelijk stelt, geen deel uitmaakt van de Hebreeuwse canon, terwijl de Kerk van Christus het eenstemmig in de hare heeft opgenomen. Overigens zie ik niet waarom de Joden hebben gemeend het uit hún canon te moeten weren, aangezien zij de Spreuken van Salomon en het Hooglied wél hebben erkend. Ook de twee laatste boeken van Esdra, het Susannaverhaal en dat over Bel en de draak bij Daniël, Judith, Esther en nog enkele andere hebben zij niet in hun canon opgenomen, maar bij de apocriefen ingedeeld. Wie ze aandachtig leest, zal makkelijk raden wat hen daartoe heeft bewogen. In dit werk (Ecclesiasticus) wordt de lezer evenwel met niets van die aard geconfronteerd. Tot zover de tekst van de Diatriben. Bekritiseer en ridiculiseer ik de canon van de Joden als ik zeg dat het mij niet duidelijk is waarom zij Ecclesiasticus niet in hun canon hebben opgenomen? Er waren redenen te over waarom ik zou hebben gewild dat het bewuste boek bij uitstek waardig was bevonden om in die canon te worden opgenomen, en toch beperk ik mij ertoe te zeggen dat de reden mij ontgaat waarom de Joden dat niet hebben gedaan, terwijl de Kerk het wél deed – zij het met de status van een deuterocanoniek boek. Jij hebt er geen moeite mee om te verklaren dat, als één boek het niet verdiende om in de canon te worden opgenomen, het wel Esther was, en dat hebben de Joden juist wél opgenomen. Wie van ons beiden is dan degene die zich laatdunkend uitlaat over de canon van de Joden en hem ridiculiseert: ik, die zeg dat het mij niet duidelijk is waarom ze Ecclesiasticus niet hebben opgenomen, of jij, die oordeelt dat Esther daarvoor helemaal niet in aanmerking komt? Zo veroordeel jij niet alleen de canon van de Joden, maar ook die van de Kerk, want die stemt ermee overeen! Tot zover wat de eerste aantijging betreft.*

De tweede is al even schaamteloos. Het *Lied van Salomon* noem ik het *Liefdeslied*. Stel dat ik geen enkele reden zou hebben gehad om het zo te noemen, behalve dat ik het een

aardige titel vond, of het Latijnser (*Canticum amatorium*) wou laten klinken: waar was dan de schimpscheut, waar de dubbelzinnigheid? Of is het soms geen *liefdeslied*? Klinkt *liefde* dan altijd negatief? Luister nu waarom ik heb verkozen het die naam te geven. Zowel de *Spreuken* als het *Lied* worden daar bepaald door de genitief ‘*van Salomon*’. Indien ik de benaming *Lied der Liederen* had gebruikt, dan zou ik een lelijke opeenstapeling van twee genitieven hebben bekomen: ‘*van de Liederen van Salomon*’, en het zou geleken hebben alsof Salomon méér van dergelijke *Liederen* had geschreven. Indien ik gewoon *Lied* zou hebben gebruikt, dan had men kunnen denken dat ik het over een of ander *lied* had, bij voorbeeld uit de *Psalmen*. Daarom heb ik, alluderend op de inhoud, de bepaling ‘*Liefdes-*’ toegevoegd. Het *Hooglied* heb ik, net zoals *Spreuken*, altijd bijzonder hoog ingeschat. Waarom dan die gemene kritiek? Of zou je daarvoor in de boeken van Lee zijn gaan neuzen? Die lijken wel een kolfje naar jouw hand.

Je derde beschuldiging is dan weer helemaal uit de lucht gegrepen. Ik vergelijk *Spreuken* en *Hooglied* niet met de twee boeken van *Esdra*, met het *Susannaverhaal* en dat van *Bel en de draak*, maar met *Ecclesiasticus*, dat dezelfde stof behandelt als *Spreuken*. Ik zeg ook dat de aandachtige lezer in de niet gecanoniseerde boeken een en ander vinden zal, waardoor het hem duidelijk wordt waarom ze niet opgenomen zijn geworden. En dat is in *Ecclesiasticus* niet het geval, en dus nog veel minder in *Spreuken* of het *Hooglied*.

Als ik de moeite neem om jouw misvattingen over zo onbelangrijke zaken toch te weerleggen dan heeft dat alles te maken met je dwangmatige neiging om werkelijk alles te bekritisieren. Daar moet jij vanaf. Als ik de enige was die daar last van had, zou ik dat niet eens zo erg vinden, en als jij de enige was die erdoor geschaad werd, nog minder. De werkelijkheid is dat het niet alleen het door jou gestelde doel schaadt (een revival van het Evangelie, nadat het overal in de wereld op de achtergrond was geschoven), maar dat je nietsontziende, opruiende pen ook al het goede in de wereld in gevaar brengt. De bevolking wordt opgezet tegen haar bisschoppen en vorsten. De bestuurlijke macht heeft alle moeite van de wereld om het op revolutie beluste gepeupel in bedwang te houden. Staten die het voorheen goed met elkaar konden vinden, zijn verbitterde vijanden geworden. Je vindt nauwelijks nog iemand die je kunt vertrouwen. Vrijheid bestaat niet meer. De dwingelandij (het woord laat ik voor jouw rekening) van kerkelijke en wereldlijke vorsten, zoals ook die van monniken en theologen, heb jij niet uit de wereld geholpen, maar integendeel gestimuleerd. Naar alles wat men zegt wordt met argwaan geluisterd, en zaken waar vroeger open en vrij kon worden over gepraat zijn nu taboe. Destijds deed niemand moeilijk wanneer je om gezondheidsredenen het voedsel at waar je behoefte aan had. Nu mag je nóg zoveel redenen hebben, of zelfs een dispensatie van de paus: wie éét, heet een *Lutheraan*. Ooit was de paus soepel om verplichtingen minder strak te maken voor wie op jonge leeftijd, toen het hem nog aan levenservaring en oordeelsvermogen ontbrak, monnik of non was geworden. Nu hanteert hij wat dat betreft uitermate strikte normen. Wetenschapsbeoefening, taalkunde en literatuur zijn overal stilgevallen door het odium waarmee jij ze hebt beladen. Naar de klassieke werken der ouden kijkt niemand nog om. De wereld wordt overspoeld met opruiende smaadschriften waar je als lezer alleen maar onverdraagzamer van wordt. Ik ken degelijke, ontwikkelde mensen die er aanvankelijk geen moeite mee hadden om jouw boeken te lezen, omdat ze nieuwsgierig waren naar je ideeën en er zich een oordeel wilden over vormen. Na verloop van tijd waren ze genoodzaakt hun lectuur te staken, omdat ze zich ongemakkelijk voelden bij de voortdurende sneren en schimpscheuten, vitterijen en verdachtmakingen

waarmee jij je betoog op smaak meent te moeten brengen, net zoals men kapoenen en fazanten met knoflook farceert. En inderdaad: eerst ervaart men een soort prikkelende nieuwsgierigheid, waardoor het gif de kans krijgt om geleidelijk binnen te sluipen zodat onbevooroordeeldheid en verdraagzaamheid steeds meer worden aangetast. Je ziet niet alleen zelf hoeveel ellende je eigenzinnige houding in de wereld heeft gebracht. Ook zij die het goed met je menen blijven je daar voortdurend op wijzen. Toch blijf je volharden in de boosheid. Wie zich tot jouw geloof bekeert sleep je, hoewel dat nergens toe leiden kan, mee het gevaar in, en wie je misschien voor je zaak had kunnen winnen – ik ga er maar weer eens van uit dat je denkbeelden stroken met de katholieke leer – stoot je van je af. Ten slotte doe je er alles aan om te verhinderen dat heel de opschudding die we nu meemaken, afgezien van de oorzaken die ertoe hebben geleid, ooit in vredige rust zou kunnen resulteren. Ontelbaar zijn degenen die jij van hun kerkleiders hebt vervreemd, en die nu rondlopen als schapen zonder herder, vooral omdat ze zien dat jouw Kerk door interne conflicten wordt verscheurd, zodat ze rust noch eenheid kent. Desondanks vind jij toch nog de tijd om geraffineerd malafide boeken te schrijven tegen iemand die voor jou een volslagen onbekende is gebleven, indien je tenminste over hem oordeelt zoals je over hem schrijft. Indien je vrij en vrank tegen mij van leer was getrokken, dan zou men je om je oprechtheid hebben kunnen prijzen – of men zou het je vergeven hebben omdat het nu eenmaal je aard was. Je speelt het spel echter sluw en geslepen. Had je het bij een twee- of drietal schimpscheuten gelaten, dan kon men nog denken dat ze je terloops ontvallen waren, maar je hele boek bulkt van hoon en lasterpraat. Daar begin je mee, je gaat ermee door, daar eindig je mee. Had je het bij één soort verwijten gehouden, en mij bijvoorbeeld telkens een idioot, een ezel of een zwam genoemd, dan had ik ermee kunnen volstaan het vers uit de comedie te citeren: *Ik ben een mens, en niets menselijks is mij vreemd.*²²⁷ Maar dat was je niet hatelijk genoeg. Jij moest mij zonodig ook nog een *Lucianus* en een *Epicurus* noemen, iemand die de Schrift niet gelooft, en zowaar zelfs niet in God gelooft. Een vijand van de christenheid, die God en het christelijk geloof belastert. Met dergelijke aardigheden heb jij gemeend je boek te moeten pikeren – wat een contrast met mijn *Diatribes*, waar geen onvertogen woord in staat! Misschien is de manier waarop jij over mij denkt je ingefluisterd door een van de charlataneske figuren waaraan er in jouw kring geen gebrek is, en dan past die lichtzinnigheid wonderwel bij het personage dat je je aanmeet. Als je daar uit jezelf toe gekomen bent, wie zal dan kunnen geloven dat het een goed mens is die zo smalend denkt over iemand die hij niet kent? Heb je dat alles daarentegen verzonnen om mij te schaden, dan moet het voor iedereen zonder meer duidelijk zijn wat hij over jou moet denken. Aangezien nu mijn hele werk één grote logenstraffing is van alles wat jij me aanwrijft – omdat de majesteit van de Schrift en de heerlijkheid van God er ononderbroken wordt verkondigd –, zeg je dan maar dat niets ervan oprecht is. Een handige oplossing! Wat zich niet tot kritiek leent, is geschreven voor de lol, en alles waar je wél kunt op vitten, is dodelijke ernst. Dergelijke *distinguo's* maken ook de *sofisten*, en die veeg jij van tafel, hoewel ze didactisch functioneel zijn. Als het erop aankomt mij van alles te betichten, dan zijn ze wél goed genoeg voor jou. Wat ben jij eigenlijk voor iemand? Wat voor geest is het die jou drijft – als het er al een is? Wat voor onevangelische manier is dit om het evangelie aan de man te brengen? Staat de wedergeboorte van het evangelie dan gelijk met anarchie, zodat men eender wat over eender wie kan zeggen en schrijven? Is dát de totale vrijheid die jij voor ons hebt hersteld? Als iemand mij scherpzinnigheid, oordeelsvermogen of ontwikkeling zou

ontzeggen, dan kan ik daarmee leven. Zou iemand mij ondeskundigheid inzake schrifturale kwesties, of onnadenkendheid, verwijten, dan zal ik daar een menselijke tekortkoming in zien. Maar zou iemand mij ervan betichten dat ik onverschillig sta tegenover God, of smalend neerkijk op de Schrift, dan heeft hij ofwel een lastertong op zijn woord geloofd – en verspeelt hij zijn geloofwaardigheid –, ofwel heeft hij dat zelf bedacht, en dan is hij zelf een roddelaar van het ergste soort. Wat dat betreft moet jij zelf maar met je geweten in het reine zien te komen. God is mijn rechter, en ik zal Zijn toorn niet zoeken te ontlopen als hier ook maar een letter van onwaar is. Ik wil dat alle christenen, kettters en halve christenen weten dat mijn geloof in het woord van de Schrift niet minder is dan wanneer het Christus zelf zou zijn die tot mij sprak. Eerder nog zou ik twijfelen aan wat ik hoor met mijn oren, zie met mijn ogen en voel met mijn handen, dan aan wat ik lees in de Schrift. En zo stellig als ik geloof dat in het evangelie is geopenbaard wat door de H. Geest in de Wet en de Profetieën prefigurerend was voorzegd, geloof ik in de beloofde Wederkomst en de vergelding van goed en kwaad. Door dat vaste vertrouwen gesterkt, verdraag ik geduldig beproevingen, onrecht, ziekte, de lasten van de ouderdom en andere vormen van leed die het leven met zich brengt, in de stellige verwachting dat Christus in zijn goedertierenheid aan alle leed ooit een einde zal stellen en dat ik met Hem het eeuwig leven mag delen. Ik zou nog liever tien keer sterven dan tegen beter weten in één jota van de evangelische waarheid bestrijden. Laat staan dat ik willens en wetens het Evangelie als zodanig zou bestrijden. Die overtuiging dateert niet van gisteren, maar is sinds mijn prille jeugd steeds dezelfde gebleven, en zij is, God zij dank, vandaag nog sterker dan ooit tevoren. Voor mijn redding verlaat ik mij alleen op de barmhartigheid van de Heer, en na God schenkt niets mij zoveel hoop en vertroosting als de H. Schrift. Ik houd rekening met de mogelijkheid dat ik in mijn werken hier of daar de precieze betekenis van een of andere bijbelpassus niet goed heb begrepen, maar ik zou wél met de hand op het hart durven zweren dat ik nooit bewust, om een mens te plezieren of uit vrees voor een mens, iets anders heb verkondigd dan hetgeen mijn diepste overtuiging was, of wat mij toen het meest plausibel leek. Zij die met mij onder één dak hebben geleefd kunnen, zoniet van mijn deugdzaamheid – die ik veeleer betracht dan dat ik haar realiseer –, dan toch van de gezindheid getuigen, waardoor ik nooit, in ernst noch luim, een woord over mijn lippen heb laten komen waaruit de geest van *Lucianus*, *Epicurus* of *Porphyrus*²³⁰ sprak. Het zou smakeloos zijn dit alles in geschrifte te bevestigen, ware het niet dat de voorvechter van het Evangelie, *Luther*, het nodig heeft gevonden om in een tot in de puntjes verzorgd boek zijn vriend *Erasmus* tot mikpunt van zijn geestigheden te maken. Als bijgevolg iemand ook nu nog liever geloof hecht aan de schaamteloze aantijgingen van hem die mij niet eens kent, dan aan mijn plechtige verklaring, dan doet hij dat op eigen risico. Door mijn verklaring heb ik alles gedaan wat ik kon om hem voor die misvatting te behoeden. Ik bid dat de blijde boodschap van Christus in aller harten moge heersen, en dat alle menselijk intellect en macht voor haar mogen zwichten. Laat staan dat ik zelf de strijd zou willen aanbinden met de hemelse leer. Tegelijk bid ik voor jou, *Luther*, dat de Heer de goede Geest in jou hernieuwt, zodat je de energie waarmee je tot nu toe de eendracht onder de christenen verstoorde voortaan kunt aanwenden om weer rust in de Kerk te brengen. Ik bid dat wij allen eensgezind en als uit één mond Degene mogen verkondigen, op Wiens leer wij nu ieder voor zich aanspraak maken. Laat dit dan het einde zijn van het eerste, inderhaast

geschreven boek. Een tweede, uitvoeriger reactie volgt binnenkort, als Christus mij bijstaat.

EINDE